

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

HISTORIA

1975

CLUJ-NAPOCA

REDACTOR ȘEF: Acad. prof. ȘT. PASCU

REDACTORI ȘEFI ADJUNCȚI: Acad. prof. ȘT. PÉTERFI, prof. VL. HANGA,
prof. GH. MARCU

COMITETUL DE REDACȚIE ISTORIE: Prof. B. CSELÉNYI, prof. C. MUREȘAN (redactor
responsabil), acad. prof. ȘT. PASCU, lector N. EDROIU (secretar de redacție)

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

HISTORIA

Redacția: CLUJ-NAPOCA, str. M. Kogălniceanu, 1 ● Telefon 134 50

SUMAR - CONTENTS - INHALT - SOMMAIRE - СОДЕРЖАНИЕ

C. MUREȘAN, Cadrul internațional al luptei pentru independență și unire de sub conducerea lui Mihai Viteazul ● The International Background of the Struggle for Independence and Unity under Michael the Brave	3
V. GUY MARICA, N. EDROIU, Atelierele de argintari în imaginile vremii lor ● Silberschmiedwerkstätten in zeitgenössischen Darstellungen	11
A. MAGYARI, Atitudinea populației din Maramureș față de lupta antihabsburgică și antifeudală la sfârșitul secolului al XVII-lea ● Attitude de la population de Maramureș à l'égard de la lutte anti-habsbourgique et anti-féodale à la fin du XVII ^e siècle	21
A. CSETRI, C. ENGEL, Importanța primei lucrări agronomice de specialitate din Transilvania. Studiul inedit al lui Fridvaldszky János, <i>Dissertatio de agris fimandis et arandis pro M. Principatu Transilvaniae (1771)</i> (II) ● Значение первой в Трансильвании агрономической работы по специальности. Неизданное исследование Фридвалдски Яноша, <i>Dissertatio de agris fimandis et arandis pro M. Principatu Transilvaniae</i> (1771) (II)	32
N. DOBRESCU, I. KOVÁCS, Activitatea social-economică a „Reuniunii române de agricultură” din comitatul Sibiului (1888–1918) ● Die sozial-wirtschaftliche Tätigkeit der „Reuniunea română de agricultură” im Komitat Sibiu (1888–1918)	51
GH. IANCU, Întreprinderea metalo-chimică din Zlatna între anii 1919–1940 (I) ● Die chemisch-metallurgischen Werke von Zlatna im Zeitraum 1919–1940 (I) . .	67

CADRUL INTERNAȚIONAL AL LUPTEI PENTRU INDEPENDENȚA ȘI UNIRE DE SUB CONDUCEREA LUI MIHAI VITEAZUL

CAMIL MUREȘAN

Sfârșitul secolului al XVI-lea — anii în care se desfășoară lupta pentru independență și unire de sub conducerea lui Mihai Viteazul — se încadrează pe plan european în perioada hegemoniei politice a Spaniei, care durează aproximativ un secol, de la pacea de la Cateau-Cambrésis, din 1559, pînă la pacea din Pirinei la 1659.

Preponderența internațională a puterii spaniole în perioada menționată a fost însă destul de relativă. Pe de o parte pacea de la Cateau-Cambrésis, care pune capăt războaielor pentru Italia, a fost considerată — pe bună dreptate — și ca un triumf al principiului echilibrului european¹, întrucît ea a marcat nu numai înfrîngerea Franței în tentativele de instaurare a dominației sale asupra Italiei, dar în același timp și destrămarea ambițiilor Casei de Habsburg de a consolida o monarhie universală. Întreaga dezvoltare a continentului european se opunea acestei ultime tendințe, îndreptîndu-se către statornicirea acelei pluralități de centre politice și religioase ale cărei baze fuseseră așezate prin formarea monarhiilor centralizate în occident și prin mișcările de reformă². Pe de altă parte, hegemonia Spaniei, chiar cu această semnificație mai modestă de primat în cadrul unui echilibru între puteri, marchează un rapid și constant declin. Mișcarea revoluționară de eliberare a Țărilor de Jos izbucnită în 1566, dezastrul Invincibilei Armada în 1588, refacerea puterii Franței în urma încetării războaielor civile și pacea nu prea favorabilă încheiată cu această țară la Vervins, în 1598, sînt cîteva din momentele mai semnificative ale declinului puterii spaniole în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

În Apusul Europei alte două elemente caracteristice epocii sînt ascensiunea puterii comerciale și maritime a Angliei și eclipsarea temporară a Franței, care abia în ultimul deceniu al secolului își regăsește echilibrul intern, zdruncinat de războaiele civile începute în 1562.

În răsăritul continentului, după marea bătălie navală de la Lepanto se instaurează declinul lent, dar ireversibil al Imperiului Otoman. Inițial el nu are drept cauze anumite insuccese militare, cît scadența inevitabilă a sistemului economico-social și politic turcesc, întemeiat pe cucerire, asuprire, jaf și despotism. Sistem ce se dovedea deficitar sub raportul capacităților de organizare a vieții economice, condamnînd regiunile ocupate la stagnare și rămînere în urmă și subminîndu-și astfel bazele înseși ale forței sale. Din acest fenomen fundamental decurge înăsprirea irațională a stoarcerii populațiilor supuse, corupția progresivă a aparatului administrativ și militar otoman, care se propagă pînă în anturajul sultanului, generînd o instabilitate politică din ce în ce mai gravă. Dar aceste fenomene determină la rîndul lor o intensificare a

¹ Andrei Oțetea, *Renașterea*, București, 1964, p. 234—236.

² *Propyläen Weltgeschichte*, vol. VII, Berlin-Frankfurt-Wien (1964), p. 93.

luptelor de eliberare din partea popoarelor supuse. Ea se manifestă în forme și pe căi diverse, în funcție de posibilitățile pe care le oferea evoluția internă a Imperiului, cât și relațiile sale externe. Se observă astfel în a doua jumătate a secolului al XVI-lea primele semne certe ale utilizării din partea elementelor grecești a avantajelor ce decurgeau din abila lor infiltrare în anumite poziții cheie în viața economică și politică a Imperiului Otoman, completînd pe acelea — covârșitoare ca număr și influență — deținute deja în biserica ortodoxă din întreg sud-estul Europei. Un exemplu răsunător este al familiei Cantacuzino, care prin vestitul Mihail, supranumit Șeitanoglu, ajunsese să joace un rol economic și politic ocult, dar de reală importanță. Uciderea lui Mihail Cantacuzino în 1578 pare a fi fost motivată și de bănuielile că el ar fi instigat unele tulburări în Moldova³, care nu puteau fi altele decît încercarea de eliberare condusă de Ion Vodă Viteazul sau incursiunile fraților acestuia, în primii ani ai domniei lui Petre Șchiopul. Pe un fiu al lui Mihail, Andronic, îl aflăm — în ciuda sfârșitului violent al tatălui — bucurîndu-se în continuare de influență și implicat în sprijinirea lui Aron Vodă și a lui Mihai Viteazul⁴, împreună cu un alt mare negustor grec, posibil înrudit cu Mihai, Jani Epirotul sau Iani din Zagora.

Acțiunile elementului grecesc în această epocă sugerează începuturile acelei lupte complicate, imbinînd forța economică și cea a armelor, avîntul eroic și abilitatea diplomatică, persuasiunea și disimularea, care, după mai bine de două secole, a dus la eliberarea Greciei. Celelalte popoare din Peninsula Balcanică — îndeosebi bulgarii și sîrbii — se ridică la rîndul lor la luptă, legînd mari speranțe de Țările Române, care reușiseră a-și păstra mai multă libertate. Mihai Viteazul va fi unul din eroii de legendă ai folclorului balcanic.

Imperiul Otoman se înfrunta în Europa, în secolul al XVI-lea, cu Imperiul Habsburgic. Acesta din urmă, după renunțarea silită la visul unei monarhii universale — marcată de abdicarea împăratului Carol al V-lea și împărțirea posesiunilor sale spaniole și central-europene — își îndreaptă mai mult atenția către Europa centrală și sud-estică. Sub pretextul valorificării drepturilor de moștenire la coroana și teritoriile statului feudal maghiar prăbușit sub loviturile turcilor în 1526, Habsburgii vor căuta să-și întindă stăpînirea și influența în direcția Dunării de Jos. Ei ajung, astfel, într-un permanent conflict cu Imperiul Otoman, în cadrul căruia păcile încheiate la intervale destul de lungi nu au, adesea, decît valoarea unor armistiții.

Mai deosebită era poziția Poloniei, cel de-al treilea mare stat feudal din vecinătatea nemijlocită a Țărilor Române. Pînă în secolul al XVI-lea Polonia, datorită și așezării ei, nu ajunsese la o confruntare directă și de mari proporții cu turcii. Teritoriul ei nu fusese direct amenințat de expansiunea otomană, deși instaurarea dominației turcești pe țărmul

³ Hurmuzaki, XI, p. 624.

⁴ Alexander Randa, *Pro Republica Christiana, Monachii*, 1964, p. 54.

nordic al Mării Negre adusesse prejudicii intereselor ei comerciale și apropiase pericolul agresiunii de frontierele sale. Comerțul extern al Poloniei se orienta în bună parte pe axa drumurilor care duceau de la Marea Baltică la Marea Neagră, cele mai sigure dintre ele traversând Moldova, de la nord spre gurile Dunării. În fața prezenței turcești, la capătul sudic al acestei axe comerciale, prezență care însă nu amenința deocamdată teritoriul și independența Poloniei, cercurile conducătoare ale nobilimii poloneze erau divizate în raport cu atitudinea față de turci. O parte a lor preconiza alianța cu Habsburgii și unirea eforturilor cu aceștia, pentru a alunga pe turci din Europa, sau cel puțin a-i respinge de pe țărmul nordic al Mării Negre și de la gurile Dunării. O altă parte a nobilimii era însă de părere a se duce față de turci o politică de conciliere. Aceasta din mai multe motive: alungarea turcilor din Europa, deși proclamată mereu ca scop imediat al multor proiecte și îndemnuri la așa-zise cruciade, apărea în secolul al XVI-lea, în judecata oricărui politician realist, ca o întreprindere în cel mai bun caz extrem de dificilă și de foarte lungă durată. Din punctul de vedere al intereselor comerciale poloneze excluderea eventuală a turcilor de pe țărmul nordic al Mării Negre fără alungarea lor din Europa nu aducea vreun câștig substanțial, deoarece Marea Neagră continua să rămână închisă și controlată de puterea otomană. Debușeul comercial sudic al Poloniei rămânea obligatoriu același. Prin urmare, în locul unei politici dușmănoase față de turci, lipsită de promisiunea unui succes grabnic și eficient, dar atrăgând riscul imediat și catastrofal al intreruperii legăturilor comerciale ale Poloniei cu bazinul Mării Negre, apărea preferabilă soluția compromisului cu turcii. Aceasta cu atât mai mult cu cât polonezii nu erau siguri dacă Imperiul Habsburgic, în veleitățile sale de expansiune spre Dunărea de Jos, avea să respecte interesele polone în zonă.

Această linie politică a prevalat în Polonia în vremea lui Mihai Viteazul, fiind întruchipată de puternicul cancelar Zamoyiski și de partida sa.

Poziția diferită a Imperiului Habsburgic și a Poloniei față de Imperiul Otoman arată că la sfârșitul secolului al XVI-lea principalele puteri europene erau departe de a fi unitare. Constatarea se poate argumenta și prin alte exemple. Veneția are o atitudine asemănătoare cu a Poloniei: între poziția dominantă pe care turcii o dețin în Mediterana orientală și între concurența spaniolă, implantată în sudul Italiei și controlând, la rigoare, ieșirea din Marea Adriatică, Veneția înclină spre aranjamente de compromis cu Imperiul Otoman, pentru a-și păstra măcar în parte accesul la piețele sale tradiționale din Levant.

Papalitatea, deși aparent extrem de zeloasă în organizarea Ligii anti-otomane, urmărea totuși o politică cu unele nuanțe proprii. Pe de o parte papa Clement al VIII-lea (1592—1605) este mai puțin aservit Spaniei decât predecesorii săi, și demersurile lui spre a atrage împotriva turcilor țări ca Franța, Veneția sau Polonia sînt întîmpinate cu rezerve de curtea de la Madrid. Pe de altă parte, papalitatea își axa

în acea perioadă acțiunile internaționale pe ideea contrareformei, a prozelitismului religios catolic. Ceea ce, chiar dacă pare greu de acceptat, dădea totuși loc la unele divergențe cu Habsburgii. Aceștia, oricât de legați de catolicism și contrareformă, reprezentau însă o linie mai „politică”, ale cărei manifestări erau judecate de papalitate ca slăbiciuni sau probe de oportunism.

Împrejurările internaționale în care s-a desfășurat lupta pentru independență și unire de sub conducerea lui Mihai Viteazul au fost, prin urmare, extrem de complicate. Anumite elemente ale acestora au favorizat acțiunile marelui domn. Printre ele se numără situația internă din Imperiul Otoman, întărirea spiritului de revoltă al popoarelor oprimate din sud-estul continentului și re izbucnirea războiului dintre turci și habsburgi, în 1592. Cele mai multe, dimpotrivă, au defavorizat-o. Astfel, o stavilă deosebit de gravă în calea împlinirii luptei lui Mihai a fost contradicția austro-polonă. Un rol negativ a avut de asemenea lipsa de suficientă unitate a Ligii anti-otomane, fapt care a contribuit la inconsecvențele politicii habsburgice față de Mihai. În aceeași direcție au acționat contradicțiile dintre unele state componente ale Ligii și alte țări din apusul Europei, ca Franța sau Anglia.

Dacă examinăm mai deaproape câteva din momentele relațiilor internaționale ale țărilor române în vremea lui Mihai Viteazul, influența negativă a factorilor menționați mai sus se evidențiază limpede.

De la început Liga papalo-habsburgică n-a înțeles sensul și valoarea adevărată a țărilor române în lupta anti-otomană. Demersurile ei pentru colaborare au fost întreprinse pe căi diferite și fără o concepție fermă despre viitoarea alianță. Contactele cu Aron Vodă în Moldova au fost stabilite mai întâi de imperiali, prin comandantul cetății Eger, la sfârșitul anului 1595⁵. Se pare că inițiativa nu era de natură complet oficială și politică, ci provenea din partea arhiducelui Mathias, viitorul împărat care pe atunci era comandant suprem al forțelor imperiale din vestul Ungariei și Croației. Încă din octombrie 1593 acesta preconiza o ofensivă energetică împotriva turcilor, pentru a prilejui țărilor române și altora să se alătore imperialilor⁶.

Demersurile pentru alianță rămân deocamdată fără rezultat, deoarece domnul moldovean, prudent, ar fi dorit confirmarea lor din partea împăratului. Ele sînt re luate, fără o coordonare cu diplomația imperială, de către papalitate. Din partea acesteia Aron Vodă e vizitat de un trimis, în martie 1594, în cadrul unei misiuni mai largi, care viza nu numai țările române ci și atragerea Poloniei, a cazacilor și a Rusiei.

Totuși alăturarea lui Aron Vodă la forțele anti-otomane s-a făcut abia în august 1594, sub forma dorită de el a unui tratat direct cu imperiul, mijlocit de un agent originar din Raguza. Aceasta sugerează o convergență secretă a demersurilor față de Moldova din partea curților

⁵ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, București, 1932, pp. 45—56 și 59—61.

⁶ Al. Randa, *op. cit.*, p. 64.

de la Praga și Madrid, deoarece Raguza era o importantă filială a serviciilor de informații spaniole în partea europeană a Imperiului Otoman, care — pentru aceste probleme — își aveau sediul regional la Neapole, sub directa responsabilitate a vicereșilor spanioli din sudul Italiei.

Dacă în cazul Moldovei diplomația papală și habsburgică au acționat separat și necoordonat, în cazul Transilvaniei ele au colaborat mai strins. Influenței celei dintii se datorează însă faptul că imperialii au renunțat treptat la proiectul lor inițial de a încheia alianțe directe cu fiecare din cele 3 țări române. Ei și-au concentrat toată atenția și toate speranțele asupra Transilvaniei și a instabilului principe Sigismund Báthori, lăsându-i acestuia rolul de intermediar al alianțelor cu Moldova și Țara Românească. Față de ultima imperialii erau atât de slab informați încât în martie 1594 la Praga nici nu se aflase de faptul că încă din septembrie anul precedent în fruntea ei se afla un nou domn, în persoana lui Mihai⁷.

Procedura adoptată de imperiali a dăunat alianței și luptei antiotomane, deoarece a dat curs ambițiilor nerealiste ale lui Sigismund Báthori de a-și subordona Moldova și Țara Românească. El n-a apreciat gestul lui Mihai Viteazul, singurul care, fără a i se fi făcut vreo propunere, a luat el însuși inițiativa ridicării la luptă și alăturării la forțele antiturcești. În primăvara 1595 Sigismund Báthori, împiedicând încercările lui Mihai de a intra în relații directe cu Imperiul, obligă pe boierii acestuia să semneze un tratat în condiții care lezau drepturile suverane ale domnului și ale țării și care vor lăsa adânci resentimente în Țara Românească și în gindurile lui Mihai, față de o asemenea alianță. În același timp, Sigismund Báthori a înlocuit în mod arbitrar pe Aron Vodă, pentru a putea impune urmașului acestuia, Ștefan Răzvan, un tratat în aceleași condiții de subordonare.

Mihai va reuși să se elibereze din această situație în 1597—1598, în care — drept urmare a victoriilor sale — pe de o parte a obținut recunoașterea sa de către turci, iar pe de altă parte, folosind prilejul oferit de renunțarea lui Sigismund Báthori la tronul Transilvaniei, a anulat în fapt tratatul din 1595, încheind un tratat direct cu împăratul, în condiții de egalitate.

Tot astfel diferențele de vederi între membrii Ligii și oscilațiile de atitudine rezultate pe urma lor se resimt în anul 1599, când Mihai va întreprinde prima mare etapă a acțiunii sale de unire a țărilor române — campania din Transilvania. Curtea de la Praga și-a manifestat dezaprobarrea față de defectiunea lui Andrei Báthori, care readusese Transilvania în orbita politică turcească și polonă. Dar cele dintii informații certe despre planuri concrete de înlăturare a acestui principe atestă inițiativa lui Mihai Viteazul în această direcție. Ele datează din iunie 1599⁸. Doar ca răspuns la inițiativa domnului român imperialii acceptă

⁷ A. I. Randa, *op. cit.*, p. 65.

⁸ A. Veress, *Documente*, V, p. 232.

ideea înlăturării lui Andrei Bathori și, la un moment dat, chiar pe aceea a cooperării militare cu Țara Românească, în acest scop⁹.

În jurul acestei decizii apar însă divergențele cu papalitatea. Agenții acesteia fac tot posibilul pentru o conciliere între Imperiu și Transilvania. Generalul Basta exprimă aceeași opinie, după cum rezultă dintr-un raport florentin către marele duce de Toscana¹⁰. Atitudinea lui Basta nu se poate explica altfel decât prin situația lui specială, care-i conferea un grad de independență față de deciziile împăratului. Se vorbește despre el mereu ca despre un general imperial, dar se uită că Basta era originar din sudul Italiei (dintr-o familie de emigranți albanezi) și era, astfel, supus al Spaniei. În această calitate și în armata spaniolă își câștigase gradele militare și tot în această calitate fusese detașat în ajutorul împăratului, pentru războiul împotriva turcilor. Atitudinea ambiguă a generalului față de problemele Transilvaniei a fost deseori remarcată, îndeosebi cu prilejul revoltei nobiliare din septembrie 1600 și al odioasei asasinări a lui Mihai. Cuvintele ce i se consemnează în asemenea ocazii, anume că „a acționat din ordin și nu are a da socoteală decât stăpînului său” au fost interpretate ca o probă a duplicității imperiale față de Mihai. Firește că interpretarea rămîne valabilă, dar alături de ea am putea presupune și ipoteza unor instrucțiuni directe primite de Basta de la veritabilul său suveran și inspirate de curia papală. Este curios că imperialii, acceptînd cu angajamente ferme cooperarea cu Mihai în vederea campaniei din Transilvania din 1599, se abțin de a o pune în aplicare, iar motivarea acestei abțineri este inconsistentă (îmbolnăvirea lui Basta). Să mai reținem că la 13 noiembrie 1599, cînd Mihai intrase victorios în Alba Iulia, papa Clement al VIII-lea trimite lui Rudolf II o scrisoare al cărei conținut echivalează cu un veritabil protest diplomatic împotriva acțiunii domnului român, iar ambasadorul spaniol la Praga se alătură acestei poziții în raportul trimis la Madrid, la 24. XI. 1599¹¹.

În sfîrșit, în problema Moldovei, a cărei alipire în sistemul unitar al țărilor române a fost o inițiativă și mai exclusivă a lui Mihai și un act de mare îndrăzneală politică, jocul diplomației apare tot atît de complicat. În Polonia, în tabăra militară în care cancelarul Zamoyski pregătea invadarea Moldovei, se știa încă la 14 august 1600 despre pregătirea unei răscoale a nobililor transilvăneni împotriva lui Mihai. Mișcările armatei lui Zamoyski sînt plănuite de la început în funcție de acest element și un puternic detașament polonez a pătruns în Transilvania, peste munții Bistriței.

⁹ *Hurmuzaki*, XII, p. 446.

¹⁰ A. Veress, *Documente*, V, p. 233.

¹¹ *Ibidem*, p. 279—280, și A. I. Randa, *op. cit.*, p. 266. Ambasadorul spaniol se baza însă pe rapoartele defavorabile ale lui Basta.

Basta avea instrucțiuni oficiale de la arhiducele Mathias, comandantul suprem, să coopereze cu Mihai, dar el își asumă răspunderea unei acțiuni exact contrarii și se alătură nobililor răsculați, exprimându-se că împăratul „va fi” de acord cu această hotărâre¹². În mod normal într-o chestiune de asemenea importanță ca soarta unei țări, unui general îi este imposibil să ignoreze astfel ordinele primite și să acționeze împotriva lor, bazându-se pe simpla ipoteză că va primi o aprobare ulterioară. Se întâmplă, însă, încă un fapt ce n-a fost corelat îndeajuns cu mersul sinuos și obscur al evenimentelor din Transilvania. La Praga era în acele zile o atmosferă care în termeni moderni s-ar putea numi de criză ministerială. Principalii consilieri ai împăratului erau în disgratie, ei vor fi demisi oficial la 28 septembrie, și nu era încă limpede cine le va urma. În același timp împăratul Rudolf II trece printr-o acută criză depresivă, incident care agravează carența de autoritate și de decizie a curții de la Praga.

Concluzia netă care se desprinde din această raportare a generoasei tentative de unire a lui Mihai la contextul internațional este aceea că împrejurările internaționale i-au fost complet ostile. Meritul acțiunii lui Mihai și dimensiunile ei pe orizontul istoriei noastre sînt cu atît mai mari. Unirea de la 1600 nu are nici o relație fundamentală cu o conjunctură internațională favorabilă, ci dimpotrivă ea răsare din necesitățile politice profunde ale poporului român și ale celor trei țări în care el era divizat pe atunci. Ea se conjugă strîns cu necesitatea întăririi independenței cîștigate de Țara Românească în urma luptei victorioase din 1594—95, ceea ce se realiza firesc prin frontul comun al tuturor celor trei țări.

S-a pus de multe ori problema că unirea de la 1600 n-a reușit, deoarece nici condițiile interne nu erau mature pentru a susține realizarea ei durabilă. Faptul este real, în comparație cu dezvoltarea ulterioară a acestor condiții. Dar nici nu este verosimil ca ele să fi fost chiar atît de imature încît să provoace destrămarea unirii în numai patru luni. Chiar dacă am admite că unirea lui Mihai nu ar fi fost definitivă, în istorie s-au văzut destule acțiuni cu mult mai lipsite de o bază internă suficient consolidată și care totuși au durat mai mult. Împrejurările externe au fost acelea care au dat lovituri grabnice și grele unirii, împiedicînd-o să se consolideze. Mihai, și prin el poporul român, a fost în acei ani ai primei uniri singur împotriva a copleșitor de mulți adversari. El n-a șovăit, însă, ci a mers înainte spre împlinirea destinului grandios și tragic. Simbolul în care s-a transformat acțiunea sa în conștiința poporului nostru, peste atîtea secole, înseamnă victoria lui finală, asupra a tot ceea ce i-a stat odinioară împotriva.

¹² Al. Randa, *op. cit.*, p. 260.

THE INTERNATIONAL BACKGROUND OF THE STRUGGLE
FOR INDEPENDENCE AND UNITY UNDER MICHAEL THE BRAVE

(Summary)

The author's aim is to analyse the relation between the political and military action of Michael the Brave with object gaining independence and carrying out unity and the European political situation, particularly that in the centre and south-east of Europe.

The standpoints of Spain, the Habsburg Empire, Poland, the papacy and the Ottoman Empire and the relations between them at the end of the XVI century are comparatively investigated.

The importance of the hidden actions undertaken by the Greeks in order to undermine the Ottoman Empire and to facilitate the subjected peoples' struggle is shortly underlined.

As part of the European power relationship the author insists on the prevailing fact of unity lack, obvious even within the Anti-Ottoman League. Besides the Austro-Polish rivalry whose negative consequences for Michael's struggle are well-known, divergences between the papacy and the courts of Prague and Madrid were in existence. The animosity against Michael's action is stronger on the part of Spain and of the papacy than on the part of the Habsburgs.

The author's conclusion is that Michael's action was getting on a unfavourable international context, which fact renders his deserts much more evident as well as his firmness and daring in accomplishing aims strong-connected with his own people's interests.

ATELIERELE DE ARGINTARI ÎN IMAGINILE VREMII LOR

VIORICA GUY MARICA, NICOLAE EDROIU

„Aurarul este, ca faurul,
privit cu venerație și cu teamă.“

JACQUES LE GOFF

A reconstitui ambianța, atmosfera specifică și nivelul de tehnicitate ale atelierelor în care au luat naștere atâtea opere de argintărie în evul mediu, implică atenta cercetare a unor imagini devenite istorice. Pe plan european o asemenea tentativă nu apare mai puțin dificilă decât în perspectivă local-transilvăneană și, firește, nu se poate dispensa de investigarea mai largă a unor mărturii analogice, oferite de arta aurarilor însăși, dar mai ales de gravurile contemporane, de sigilografie, mai rar de pictură.

Se pare că cea mai veche figură de orfevrier semnalată pînă acum în iconografia Europei medievale, ca în aceea a Transilvaniei de altfel, îl reprezintă pe sfântul Eligiu. Mare meșter orfăurar la curtea merovingiană, Eligiu (Eloi, c. 588/90 — 659/660) îndeplinește sub Dagobert I dregătoria de trezorier regal și demnitatea de sfetnic, fiind apoi ales episcop de Noyon și canonizat după moarte. Din epoca gotică el a fost adoptat ca sfântul tutelar al aurarilor și făurarilor¹.

Una dintre cele mai vechi imagini în care apare este tabloul intitulat *Sf. Eligiu și logodnicii* (New York, Colecția Lehman)², pictat în 1449 de pictorul neerlandez Petrus Christus (? — 1472/73). Scena se petrece într-o dugheană de aurar iar sfântul, în costum de orășean, e înfățișat cîntărind pe o balanță sensibilă inelele de cununie. Cam în aceeași perioadă un miniaturist francez anonim, ilustrînd un manuscris cu texte din Aristotel, (aflat la *Biblioteca din Rouen*)³ reprezenta o dugheană similară, imaginată într-un cadru mai larg, cu doi argintari laici servindu-și clienții foarte interesați de achiziționarea unor obiecte de preț. În secolul următor, Jean Gourmont (activ 1506—1526) interpreta într-o gravură pe aramă⁴ figura Sfântului Eligiu, dîndu-i alura robustă a unui meșteșugar care ciocănește cu putere o piesă pe nicovăla, urmînd indicația pesonajului regal (Clotar al II-lea sau Dagobert I pe care, potrivit surselor documentare, îi slujise). O calfă întetește focul cuptorului de topit metale, ridicat într-o vastă sală boltită, demnă de prezența maiestuoasă a monarhului așezat pe tron.

¹ M. Liefmann, *Kunst und Heilige*, Jena, 1912, p. 113; *Lexikon der Kunst*, I, Leipzig, 1968, p. 609.

² E. Heidrich, *Alt Niederländische Malerei*, Jena, 1910, pl. 48; *Kulturgeschichte der Welt*, herausgegeben von Boekhoff, H. u. Winzer, F., Braunschweig, 1963, p. 241.

³ H. Havard, *Histoire de l'orfèvrerie française*, Paris, 1896, pl. I.

⁴ P. Kristeller, *Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten*, Berlin, 1921, p. 330.

Dar domeniul în care imaginea sfintului tutelar apare extrem de frecvent, deși în ipostaze mai puțin variate, este acela al sigilografiei. Un tip iconografic inițial, mai rar întâlnit, îl înfățișează pe aurarul sacru îmbrăcat în odăjdii, cu mitra și cirja episcopală, într-o atitudine hieratică și luind poziția frontală. Versiunea se menține pe sigiliile din secolele XVI și XVII ale corporației argintarilor din Sibiu⁵. Mult mai răspândită este însă versiunea în care însemnele sacrale au fost substituite cu ciocanul, principala unealtă a îndeletnicirii sale și potirul, ca etalon al obiectelor confecționate, ambele dobândind o semnificație emblematică. Exemple ne oferă pecetea aurarilor din Košice, datată în 1476⁶ și sigiliile brașovene din secolul al XVI-lea, respectiv din 1686⁷.

Cele mai sugestive variante iconografice ni-l arată pe Eligiu bătînd cu ciocanul un obiect pe nicovală, deci exercitîndu-și meșteșugul, firesc într-o ambianță nudă, lapidară, dar schițînd ideea unei scene de atelier. Un exemplu relativ timpuriu îl constituie în acest sens sigiliul breslei clujene din a doua jumătate a secolului al XV-lea, cel din Sighișoara (1533) și pecețile mai tîrzii ale corporației din Mediaș, provenind din secolele XVII și XVIII⁸. Acest tip era foarte vehiculat, îl întîlnim atît pe sigiliile breslelor de resort din Ungaria, cît și pe cele din Slovacia, care par să repete și să difuzeze un prototip iconografic reprezentat pe tabla de breaslă a aurarilor din Leipzig, probabil din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Leipzig, Stadtgeschichtliches Museum)⁹. Uneori acest model este redat mai analitic, instrumentarul uneltelor fiind completat prin clești, ciocănașe, dăți și compas, răspîndite pe masa de lucru.

Din secolul al XVI-lea, probabil sub influența Reformei, care era refractară la cultul sfinților, imaginile sigilare substituie figura meșteșugarului eclesiastic cu aceea a aurarului laic, prezentă de pildă pe sigiliul breslei din Dej¹⁰, apoi pe cele din Făgăraș și Oradea¹¹, de proveniență ulterioară (secolul al XVII-lea), dar înrudite ca factură imagistică

⁵ K ó s z e g h y E., *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig*, Budapest, 1936, p. 231; J. Bielz, *Arta aurarilor sași din Transilvania*, București, 1957, p. 8.

⁶ Mihálik J., *Kassa város ötvösségének története*, Budapest, 1900, p. 19; K ó s z e g h y E., *op. cit.*, p. 137; Pallay S., *Ötvösművészet*, Budapest, 1970, p. 238, fig. 319.

⁷ Gyárfás T., *A brassai ötvösség története*, Brașov, 1912, p. 166—167; K ó s z e g h y E., *op. cit.*, p. 25; J. Bielz, *Die Zunftaltertümer in B. Bruckenthalischen Museum*, în „Mitteilungen aus dem B. Bruckenthalischen Museum”, VI, 1936—1937, pl. 7, fig. 2.

⁸ Finály H., *A kolozsvári ötvösezh XV. századi pecsétnyomója*, în „Erdélyi Múzeum”, XIV, 1897, p. 49; K ó s z e g h y E., *op. cit.*, p. 163, 219, 322; M. Bunta, *Două sigilii ale breslei aurarilor din Cluj și Dej*, în „Apulum”, VI, 1967, p. 356—358, fig. 1—3.

⁹ R. Graul, *Alte Leipziger Goldschmiede-Arbeiten*, Leipzig, 1910, pagina de titlu.

¹⁰ Entz G., *A dési középkori templomok legrégibb ábrázolásai*, în „Erdélyi Múzeum”, L, 1945, p. 31; M. Bunta, *op. cit.*, p. 358—359, fig. 4.

¹¹ K ó s z e g h y E., *op. cit.*, p. 113, 271; M. Bunta, *op. cit.*, p. 358.

cu pecetea argintarilor din Košice¹², datată în 1584. În aceste exemple meșteșugarul poartă șapcă cu cozoroc, spre a-și feri ochii de așchiile de metal și șorț de piele, prins în briu, alcătuind din colțul ridicat un fel de straiță improvizată, pentru colectarea reziduurilor de metal prețios. Cu excepția sigiliului din Dej, având doar ambianța schematică a unui peisaj arid și sumar schițat, figura e situată într-un interior, marcat de fondul unor arcade semicirculare, mărunț zăbrelite, figurind un fel de parapet ajurat cu nișe pentru așezarea obiectelor finisate și concomitent un fel de vitrină pentru trecători. Influențată de stilul Renașterii, inovația iconografică relevă intenția reprezentării personajului într-un cadru specific.

Desigur, factura stilistică a sigiliilor trădează un anumit tradiționalism, dar și strânse corelări iconografice, determinate de relațiile interne și externe existente între corporații și favorizate de migrațiile calfelor călătore care urmau direcția marilor rute comerciale¹³. Pe de altă parte suprafața restrinsă a cimpului figurativ, obligînd la un anume laconism al exprimării, rămînea improprie amplificării temei și unei interpretări mai detaliate.

Imaginile realizate în relief sau cu ajutorul dălțiței și al acului de gravat, ori pictate, deși mai sporadice, oferă indicii mai complexe și înfinit mai prețioase.

O mărturie deosebit de interesantă oferă tablele de breaslă ale argintarilor din Brașov, purtînd data 1556, adesea citate și reproduse¹⁴. Păstrate la Budapesta (Magyar Nemzeti Múzeum), cele două plăci din argint au forma unor ecusoane adosate, constituind un avers și un revers, realizate în tehnici diferite și deosebite ca interpretare. Aderente, plăcile iau forma unui scut decorativ, cu arcuiri adînc decupate, alternate prin contracurbe. Profilul ondulează capricios în confluența ritmică a sinuozi-tăților și unghiurilor ascuțite. Rostul tablelor era de a fi purtate prin ateliere de către două calfe sau ucenici, vestind convocarea adunărilor de breaslă de către staroști¹⁵.

¹² Mihalik J., *op. cit.*, p. 21; Kőszeghy E., *op. cit.*, p. 138.

¹³ A se vedea V. Guy Marica, *Figura aurarului în sigilografie*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 451—458.

¹⁴ Resch A., *A brassai ötvösczéh bemondó táblája 1556-ból*, în „Archaeológiai Értesítő”, VII, 1887, p. 289—293; Gyárfás T., *op. cit.*, p. 168—169; *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*, herausgegeben von V. Roth, Hermannstadt-Sibiu, 1934, p. 156, pl. 211, 212; Kőszeghy E., *op. cit.*, p. 29, pl. V, VI; Șt. Pascu, *Meșteșugurile în Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 216, fig. 47; Vattai E., *Otvösműhely — Ötvösmunka*, Budapest, 1956, copertă, p. 3, fig. 2; J. Bielz, *Arta aurarilor sași*, p. 16, 17, 22, fig. 5, 6; M. Bunta, V. Iosub, *Tablele și semnele de breaslă în colecțiile muzeelor de istorie Cluj și Sighișoara*, în „Acta Musei Napocensis”, IV, 1967, p. 202, fig. 1; Pallai S., *op. cit.*, p. 238, fig. 320; M. M. Popescu, *Podoabe medievale în Țările Române*, București, 1970, p. 7, fig. 1; C. Nicolescu, *Arta metalelor prețioase în România*, București, 1973, p. 14, fig. 14.

¹⁵ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 312.

Aversul este tratat în relief înalt, detașându-se pregnant figura meșterului și principalele elemente constitutive ale atelierului. Pe zid atîrnă foalele și cleștele mare pentru apucat creuzetele încinse. Pe o măsută scundă, rudimentar fasonată, se zăresc creuzete termorezistente iar dedesubt tiparele de turnat metalul. Șezînd pe un scaun trepied, argintarul bate cu ciocanul corpul tronconic al unei căni, trasă peste cornul de fier al nicovalei, înfiptă la rîndu-i într-un trunchi masiv de lemn. Poartă șapcă cu cozoroc și șorț de piele, menite să-l apere de scînteii. Pe o masă înaltă, de formă pătrată, sînt dispuse ustensilele, dălți și pile folosite pentru gravare, eizelare și șlefuire, alături de vasul cu praf de borax, necesar sudurii, și de o pixidă conținînd praful de aur sau de argint.

În porțiunile inferioare și superioare imaginea e încadrată cu vrejuri și frunze. Acestea se grupează, sus în jurul unui mascheron vegetal, jos în jurul unei bufnițe cu aripile desfăcute, flancată de inițialele I și E¹⁶. Incizate cu o mare finețe, ornamentele se repetă — cu excepția bufniței — și pe revers, unde imaginea este realizată în întregime prin gravare. Înfățișînd un număr sporit de figuri într-un interior mult mai larg, reprezentarea apare mai evoluată și mai complexă în raport cu relativul laconism interpretativ al aversului, fapt explicabil și prin substituirea modalității tehnice. De altfel, este evident că în decorarea reversului, argintarul nu mai apelează la imaginația proprie, descriînd succint o scenă cotidiană, familiară ochilor săi, ci pare a se inspira dintr-o gravură, probabil de proveniență sud-germană. Ideea aceasta a fost de altfel, sugerată și de Adolf Resch¹⁷, care presupunea că modelul reprezentase un atelier de aurărie din Augsburg sau din Nürnberg. Supoziția nu este lipsită de temeiuri, deși caracterul costumelor, de factură germană, este în genere atribuibil modelui europene din secolul al XVI-lea.

Figurarea perspectivică a încăperii este încercată cu ajutorul liniilor de fugă, sugerate de birnele tavanului ce conduc ochiul în direcția adîncimii. În ciuda unor imperfecțiuni și unor inadvertențe mărunte, iluzia spațială este obținută. Masa pătrată, de tradiție gotică, din imaginea anterioară, a fost înlocuită printr-una cu tâblia dreptunghiulară, modificare impusă în urma creșterii numărului de calfe, înfățișate în jurul meșterului, care nu mai este redat individual și izolat. Un capăt al mesei zace pe pervazul ferestrei deschise. Un client cu o căciulă mare privește din stradă, sprijinindu-și cotul pe pervaz și pare să delibereze cu patronul care tocmai examinează un inel. Cum de obicei atelierul se ținea și ca dugheană, tranzacțiile de vînzare-cumpărare aveau loc prin fereastră. Adesea aceasta slujea și la expunerea unor produse de atelier, așezate într-o mică vitrină de sticlă ce era retrasă noaptea și pusă sub cheie, pro-

¹⁶ Resch A., (*op. cit.*, p. 293) presupunea că inițialele sînt ale argintarului și citindu-le IF, le atribuia unui oarecare Johannes Franz. Ambele ipoteze au fost contestate de Gyárfás T. (*op. cit.*, p. 169) care era de părere că inițialele I E, realmente descifrabile, n-ar aparține meșterului și că ar fi apocrife.

¹⁷ Resch A., *op. cit.*, I. c.

tabil în dulăpiorul, aducînd a tabernacol, ce se zărește lateral pe peretele din dreapta. La cealaltă extremitate a mesei se află o poliță înaltă, destinată obiectelor în curs de finisare, în cazul de față un pocal și un potir.

În prim plan se zăresc două calfe, una care cizelează, a doua care lucrează la nicovală, avînd însă privirea îndreptată spre încăperea alăturată, unde se desfășoară o scenă secundară. Încăierîndu-se în fața cuptorului de topit metale, un ucenic își amenință confratele, care pare la fel de îndirjit și gata să riposteze.

La un interval de două decenii de la confecționarea tablelor de breaslă brașovene, o gravură franceză realizată cu dălțița, datată 1573 și semnată de argintarul parizian Etienne Delaune (Stephanus) (1519—1583) evocă un atelier contemporan. József Mihalik credea că este vorba de un atelier german, derutat poate de împrejurarea că gravorul francez petrecuse efectiv un interval mai îndelungat în centrele de argintari din Augsburg și Strasbourg¹⁸. Scena se potrivește însă tot atît de bine și pe malurile Senei. Mai puțin anecdotică decît reprezentarea de pe aversul tablelor brașovene, aceasta este executată cu o remarcabilă acuratețe descriptivă. Interpretarea perspectivică este fără cusur iar cadrul de un veridic convingător.

În timp ce un ucenic și o calfă sînt preocupați cu întețirea focului din cuptor, slujindu-se de niște foale, o altă calfă ciocănește un pahar pe nicovală, în timp ce o a treia gravează un taler, stînd la masă. Prelungă, tăblia mesei cade perpendicular pe o altă masă așezată sub fereastră, alcătuiind un T mare. Prin geamul deschis, meșterul tratează cu un client bogat înveșmîntat.

Ceea ce frapează este multiplicitatea detaliilor tehnice, o întregă colecție de scule caracteristice ce sînt înșirate într-o ordine riguroasă pe pereți și pe polițe: dălțițe, pile, ciocane — confecționate din fier, oțel, corn sau lemn, după specificul utilității —, clești de toate dimensiunile, compasuri, distanțiere, burghie de tip arbaletă, balanțe, menghine, nicovale bicornice de diferite dimensiuni, cu extremitățile divers conformate, creuzete, pixide; în sfîrșit, scăunele trepiede completează inventarul metodic dispus în atelierul reprezentat.

O unealtă nouă și mai complexă ce apare aici este mașina sau banca de trefilat, utilizată la trasul firelor de metal subțiate, necesare confecționării unor ornamente filigranate. Acționată printr-un ax cilindric, mașina e manipulată cu ajutorul unei mulinete, adică a unui dispozitiv rotativ în cruce. Anterior acestei epoci, trefilarea era un proces strict manual, efectuat cu ajutorul cleștilor. Ductile, barele metalice erau subțiate în fire, fiind trecute printr-o filieră, adică printr-o placă de metal în care erau practicate orificii de dimensiuni diferite, progresiv îngustate în adîncime.

¹⁸ P. Kristeller, *op. cit.*, p. 342; Mihalik J., *Az ötvösség és a zománc*, Budapest, 1912/1913, p. 61.

În secolele XVII—XVIII numărul imaginilor reprezetînd atari ateliere se amplifică. Pocalul de breaslă al argintarilor din Frankfurt am Main, datat în 1604¹⁹, înfățișează un exemplu de atelier ce nu se îndepărtează prea mult în esență de imaginea citată, de pe aversul tablelor brașovene. Strîmtozat într-un interior, simplificat prin forța suprafeței restrînse a obiectului, atelierul din 1604 conține doar puține piese de inventar meșteșugăresc. Aurarul nu poartă în schimb haina de lucru, ci un veșmînt îngrijit, asortat cu o pălăriuță cochetă, rotundă și fronsată, împodobită cu penaj, fiind mai potrivită unei efigii reprezentative decît unei scene uzuale din viața cotidiană.

O gravură deosebit de interesantă, descoperită la Cluj și semnalată de Margareta B. Nagy²⁰, dar care din păcate nu este o lucrare clujeană, ci una de proveniență sud-germană, ne-a oferit prilejul unor investigații mai aprofundate, îngăduind, în final, precizări cu desăvîrșire lămuritoare. Data, ce nu era perfect lizibilă, deoarece partea superioară a gravurii fusese parțial tăiată, coincide cu anul 1610, iar inițialele îngemănate în monograma *AB* aparțin unui aurar german, probabil nürnberghez, din familia Bang. Acesta e cunoscut printr-un număr restrîns de gravuri, realizate în maniera lui Paul Flynt și a lui Johann Stephan.

De formă octogonală gravura de la Cluj, integrată în manuscrisul 161 din fondurile speciale ale Bibliotecii Centrale Universitare²¹, constituie un exemplar rar și este menționată ca piesă de referință. Par să mai existe două sau chiar trei replici, toate pe plăci de aramă octogonale, judecînd după mărturia unor gravuri păstrate, marcate cu o monogramă similară și a cărei grafie înregistrează doar neînsemnate modificări²².

Gravura de la Cluj este realizată exclusiv prin conture liniare fin punctate, într-o tehnică înrudită cu aceea a lui Hieronymus Bang, frecventă și la argintarii epocii, evitînd efectele de umbră și de lumină în interpretarea volumelor. Înfațișează un atelier relativ spațios, cu pavimentul mozaicat din lespezi tăiate în carouri. Personajele poartă tipice costume de la începutul secolului al XVII-lea, generalizate în moda barocă europeană, dar vîdînd o anumită sobrietate, conformă condiției meșteșugărești. Veste colante, colerete plisate sau gulere amplu răsfrînte, mîncei bogate și pantaloni prinși sub genunchi, ușor bufanți, pălării cu borul mare, sabie și pumnal la cîngătoare desemnează specificul vestimentar. Aproape toți cei din imagine poartă părul cîrlionțat, în contrast cu mustățile și cu bărbile ascuțite.

În arierplan un fel de loggie se deschide spre încăperea de care e separată printr-un parapet de baluștri, delimitînd o arcadă a cărei curbură superioară este marcată prin bolțari aparenti. Un tînăr pletos,

¹⁹ F. Luthmer, *Der Schatz des Freiherrn Carl v. Rothschild*, Frankfurt a. Main, 1883, I, pl. XXXV.

²⁰ B. Nagy M., *Reneszânsz és Barokk Erdélyben*, București, 1970, fig. 231.

²¹ Cf. originalul, Bibl. Centr. Univ. Cluj-Napoca, *Col. sp.*, Mss. 161, II, p. 51.

²² Cf. G. K. Nagler, *Die Monogrammisten*, I, München, 1919, art. 169, p. 75—76; art. 196, p. 84.

fluturîndu-și pălăria cu penaj, îl salută pe meșter, aplecîndu-se peste balustradă. Aurarul șade la masă, preocupat de examinarea unui inel cu piatră, în compania unui client mai răsărit, care e privit din spate. Într-un plan apropiat o calfă bate cu ciocanul un pahar pe nicovală, privind spre ușa din fund, unde se ivește pe jumătate figura unui ucenic pîrînd a i se adresa. Pahare de proporții variabile și talere sînt expuse pe o poliță, diverse unelte de argintar (ciocănele, dălțițe fine) sînt risipite pe masă sau păstrate în stative de perete. În prim plan apare un pitic cu barbă, ducînd o mare cană de bere și dînd impresia că ar vrea să iasă din cadru.

Imaginat cu o profuziune plină de virtuozitate, chenarul decorativ în care se înscrie scena ia o formă elipsoidală, adaptată la conturul octogonal al vinietei. Un atlant și o hermă cu torsurile nude, subțiate în prelungi terminații vegetale, străjuiesc flancurile. Deasupra creștetelor sînt dispuse: soarele și o ciocîrlie, respectiv luna și o răgace, asociate coronamentului compus din elemente emblematice. O săgeată străbate vertical clepsidra purtată de un craniu sub care se încrucîșează sapa și lopata. La baza lor se împletesc sinuozitățile alungite a doi șerpi cu capete de păun, asociînd simbolul morții cu acela al deșertăciunii. Un opaiț, o luminare și două insecte i se adaugă ornamentului inferior ce evoluează cu suple împletiri vegetale, printre care se zăresc scule de argintar atîrnate pe panglici subțiri. Un șarpe răsucit, ca o buclă rotundă, ține în gură firul ce circumscrie monograma artistului și de care atîrnă un corn vînătoresc, încălecat de o pereche de ochelari. Precum se vede un foarte bogat repertoriu, trădînd o imaginație vie și relativ complicată, iubitoare de simboluri — cum se întîlnesc adesea în manierism și în stilul baroc, — îl pasionează pe gravor, care redă cu aplicație toate aceste semne emblematice menite a explicita printr-un limbaj mediat esența gîndurilor sale.

Un tablou pictat de Cornelis Beelt (activ între 1661—1702), aflat la Galeria Sankt Lukas din Viena²³, ne introduce în universul echilibrat și familiar al unui atelier-prăvălie olandez din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În loc să-și mai tranzacționeze marfa pe fereastră, meșterul cedează această îndeletnicire soției, care se ocupă de clienți, șezînd în jilț în dosul unei teșgele, element nou în acest gen de imagini. Obiectele sînt expuse bogat într-o vitrină de perete, protejată cu un capac de sticlă carelată. Prezența cumpărătorilor nu stîngherește activitatea atelierului, separat printr-un parapet scund din scînduri. În fața acestuia se vede banca de trefilat metalul și o calfă preocupată cu străvechea tehnică a ciocnirii pe nicovală. În fața ferestrei largi, zăbreliță cu baghete subțirite și slujind deopotrivă ca vitrină exterioară, meșterul șade absorbit de operații mai migăloase și mai delicate, ca cizelarea și gravarea, preținzînd o anume perfecționare tehnică. Între timp, o a doua calfă minuieste foalele printr-o pedală manuală, atașată la un sistem de pîrghii, evocînd un tip ce re apare constant și în gravurile din secolul al XVIII-lea.

²³ *Kulturgeschichte der Welt*, p. 387.

Enciclopedia sau *Dicționarul raționat al științelor, artelor și meșteșugurilor*, publicat sub redacția lui Denis Diderot și Jean D'Alembert, în *editio princeps* începînd cu anul 1750, de asemenea *Enciclopedia* sau *Dicționarul universal raționat al cunoștințelor umane* sub redacția lui De Felice (1770—1780), ca să nu cităm decît două lucrări fundamentale, conțin numeroase ilustrații gravate în metal, relativ la meșteșugul aurăriei și argintăriei, care încep a se diferenția între ele. Abandonînd caracterul stilului de gen și limbajul epico-descriptiv al stampelor anterioare, acestea relevă o foarte accentuată preocupare pentru fidelitatea documentară și pentru realismul strict al interpretării, tratînd cu minuțioasă exactitate nu numai aspectele de ansamblu ale atelierelor, ci și detaliile, inventariînd instrumentarul de la cele mai simple la cele mai complexe unelte uzitate în acea vreme.

Se poate sesiza în aceste imagini etapa unei tranziții incipiente de la producția de atelier, mai mult sau mai puțin individuală, la producția manufacturieră și specializarea ramificată a meșteșugarilor de resort. Era tocmai perioada cînd în economia europeană, îndeosebi în țările occidentale, se realiza trecerea de la producția meșteșugărească la cea manufacturieră și de fabrică. Trăsătura esențială în plan tehnic este specializarea utilajului și a forței de muncă, operații care pînă atunci erau executate de unul și același meșteșugar fiind acum efectuate fiecare în parte de către diferiți lucrători specializați și cu unelte de muncă specializate. Lucrătorii din aceste ateliere se diferențiază după categoria și calitatea obiectelor produse. Orfevrierii obișnuiți (*orfèvres grossiers*) creează veselă laică și obiecte de uz liturgic, folosind în acest scop și mașina cu roată pentru fasonarea recipientelor, de asemenea o mașină pentru spălarea pieselor. Bijutierii (*orfèvres bijoutiers*) erau însărcinați cu execuția decurului, a detaliilor ornamentale fine iar giuvaergii (*orfèvres jouailliers*) erau creatori de giuvaerice și podoabe vestimentare, specializați în monturi și în incrustarea pietrelor nestemate. Acestora li se adăugau șlefuitorii de pietre prețioase și semiprețioase, îndeosebi de diamante (*diamantiers*), cizelatorii (*ciseleurs*) laminatorii (*batteurs d'or*) și poleitorii în aur (*doreurs*) și în argint (*argenteurs*)²⁴.

Din același interval de timp provine o a doua gravură semnalată de Margareta B. Nagy²⁵, executată și semnată de argintarul clujean

²⁴ Diderot-D'Alembert, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Mis en ordre et publié par...; *Recueil de planches sur les sciences, les arts libéraux et les arts mécaniques*, Ed. III, Livourne (Livorno), 1770—1778; I, 1771, *Argenteur*, pl. I—II; III, 1774, *Fonte de l'or, de l'argent et du cuivre*, pl. I—VI; *Gravure en pierres fines*, pl. I—III; VII; 1776, *Orfèvre grossier*, pl. I—XIX; *Orfèvre bijoutier*, pl. I—VII; *Orfèvre jouaillier, metteur en oeuvre*, pl. I—XI; De Felice, *Encyclopédie ou Dictionnaire universel raisonné des connaissances humaines*. Mis en ordre par... Yverdon, 1770—1780. Planches: I, 1775, Cahiers VIII, *Argenteur*, pl. 1—2; II, 1775, C. VI, *Batteur d'or*, pl. 1—2; III, 1776, C. VIII, *Ciseleur*, pl. 1; C. XX, *Diamantaire*, pl. 1—3; C. XXII, *Doreur sur métaux*, pl. 1; V, 1776, C. XIII, *Gravure en pierres fines*, pl. 1—3.

²⁵ B. Nagy M., *op. cit.*, fig. 229.

Daniel Matefi în anul 1767²⁶. Un amplu și fastuos cartuș baroc, decorat cu scoici involutate, pandelocuri și motive florale stilizate fiziomorf, se desfășoară într-un context complicat în jurul unui medalion oval. Dar elementul cel mai important îl constituie atelierul de argintar clujean, reprezentat în chenarul inferior, atelier aparținând, foarte probabil, însuși meșterului. Acesta poartă șapca cu cozoroc prelung, foarte evazat, în timp ce bate cu ciocanul un pahar pe nicovală. Calfa de lângă el se indeletnicește cu trasul firelor de metal pe banca de trefilat, învîrtind mulineta. Este prima imagine transilvăneană, din câte cunoaștem, în care asistăm la desfășurarea acestui proces de producție, în care mașina și trefilatorul sînt înfățișați în acțiune.

În afara chenarului se distinge o casă, probabil a breslei sau a meșterului, spre care se îndreaptă un bărbat cu toiag de drumeție și desagă în spate, înaintînd într-un peisaj arid, abia sugerat printr-un pom ușor infrunzit. Personajul este probabil una dintre acele calfe peregrine care circulau atît de frecvent în toate direcțiile, din Transilvania în zonele vecine și invers, atingînd uneori puncte îndepărtate pe marele traseu al căilor de comunicație europene. Obiectele și personajele sînt în proporții reduse; ele sînt scurte și îndesate, desenul stîngaci, expresiile naive, dar trădînd cu o netăgăduită notă de veridic, evidența lucrului văzut, a unor realități familiare surprinse pe viu.

De ornamentele bordurii sînt suspendate unelte caracteristice, de la distanțier și burghiul de tip arbaletă la o întregă suită de mici nicovale, clești, ciocane, dălți și pile. În medalionul central se deslusesc: o cană, un obiect ce pare a fi un sigiliu, un potir și două lingurițe încruciate, embleme ale producției de orfevrier, înșirate sub deviza ce afirmă un indeniabil principiu de etică profesională: „Nici un meșter nu e mai bun, decît stăruitorul, propriul tău exercițiu“ (*A' (z) szorgalmatas magad gyakorlása a legjobb Tanito Mester — sic! —*).

Desigur, exemplele citate nu epuizează aspectele documentare referitoare la atelierele de argintari din secolele XVI—XVIII, dar oferă suficiente și convingătoare temeieri informative, îngăduind citeva concluzii de ordin fundamental. Se poate afirma prin urmare că, indiferent de zona geografică în care se aflau, aceste ateliere prezentau în aceeași epocă o înzestrare tehnică similară, uneltele și instalațiile, de asemenea procedeele utilizate, neînregistrînd diferențieri esențiale. Perfecționările tehnice, dar mai ales rafinarea unor procedee, multiplicarea și diversificarea instrumentarului special, introducerea unor mașini în forma lor primară — împrejurare de o incontestabilă importanță pentru trecerea ulterioară la producția manufacturieră — nu semnaleză în perioadele menționate modificări fundamentale ale procesului de producție însuși. Procedeele tradiționale sînt pretutindeni persistente, progresele se realizează lent și paralel. Relativa unitate a procesului meșteșugăresc, explicabil atît prin constante relații intracorporative cît și prin asidua circulație a calfelor

²⁶ Cf. originalul, Bibl. Centr. Univ. Cluj-Napoca, *Col sp.*, Mss. 161, I, p. 19.

peregrine, explică existența unui fond comun în Europa. Tehnica, morfologia și decorul pot fi în sens generic considerate ca aparținând unui mare patrimoniu unic, căruia Occidentul și Europa central-răsăriteană, inclusiv Transilvania i s-au integrat în mod organic.

SILBERSCHMIEDWERKSTÄTTEN IN ZEITGENÖSSISCHEN DARSTELLUNGEN (Zusammenfassung)

Die Verfasser des vorliegenden Aufsatzes gehen der Darstellung mittelalterlicher Silberschmiedwerkstätten in zeitgenössischem Bildmaterial nach. Das Thema ist alt und steht mit der Tätigkeit des merowingischen Silberschmieds Eligius in Verbindung, der im 7. Jh. zum königlichen Rat und Bischof aufstieg und nach seinem Tode heiliggesprochen wurde. Die Darstellung von Werkstätten der Silberschmiede in den verschiedenen Kategorien des vorhandenen Bildmaterials, ermöglicht die Kenntnis der Arbeitsweise, der zeitgenössischen Atmosphäre, des Niveaus der technischen Ausstattung dieser Werkstätten.

Nachdem sie einige dieser Darstellungen der Silberschmied-Werkstätten in verschiedenen Gegenden Europas aus dem 15. — 18. Jh. behandeln, verweilen die Verfasser bei solchen Darstellungen aus Siebenbürgen (Dej, Kronstadt, Fogarasch, Oradea, Klausenburg), die, wie auch das dargestellte technische Niveau, dem europäischen Gemeingut zugeordnet werden können, dem Siebenbürgen organisch zugehörte.

ATITUDINEA POPULAȚIEI DIN MARAMUREȘ FAȚĂ DE LUPTA ANTIHABSBURGICĂ ȘI ANTIFEUDALĂ LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVII-LEA

ANDREI MAGYARI

Eșecul turcilor sub zidurile Vienei — 1683 — a marcat începutul războaielor „de eliberare” împotriva osmanilor. În decursul lor o parte considerabilă a spațiului sud-est european a ajuns sub stăpînirea Imperiului habsburgic. Extinderea dominației habsburgice a avut profunde consecințe asupra popoarelor din această parte a Europei. Odată cu înlocuirea influenței turcești cu dominația austriacă, în teritoriile respective a început să ia naștere o formație economică și politică nouă ca urmare a introducerii sistemului monarhiei absolutiste în plină constituire. Noua formă statală va ajunge, în mai multe privințe, în opoziție flagrantă cu privilegiile și practica statului feudal. Atît pe plan economic, cît și politic, ea viza consolidarea efectivă a puterii centrale sub controlul și conducerea directă a Curții vieneze.

În Transilvania, politica de centralizare va lovi în largă autonomie a comitatelor și a scaunelor săsești și secuiești. De asemenea, ea amenința întinsele privilegii ale orașelor și mai ales ale clasei dominante. Forțele sociale care se bucuraseră anterior de autonomie și privilegii, vor ajunge în mod firesc în contradicție cu tendințele centralizatoare vieneze. Pentru neutralizarea lor, cercurile imperiale vor recurge la diferite manevre economice și politice¹.

Alături de opoziția păturilor și claselor privilegiate, rezistența țărănimii și a micii nobilimi va constitui cea mai serioasă problemă pusă autorităților vieneze spre rezolvare.

Sarcinile legate de încartiruirea armatei și achitarea impozitelor, mult crescute din cauza războaielor permanente ale Imperiului habsburgic, au împovărat îndeosebi țărănimea și mica nobilime². Pentru aceste categorii sociale, ocupația habsburgică a adus deci pericolul ruînării lor accelerate. La sporirea vertiginoasă a obligațiilor față de statul habsburgic s-au adăugat abuzurile marilor nobili, care au mărit volumul robotei pentru a obține mai multe produse pe moșiile lor, întrucît în noua conjunctură se iviseră posibilități mai largi de desfacere. De aceea a fost normal ca în rîndurile țărănimii și a micii nobilimi să se formeze o opoziție antihabsburgică și, concomitent, să se adîncească ura față de marea nobilime. În Maramureș, datorită existenței unui mare număr de țărani liberi și de mici nobili români — a căror stare economică nu se deosebea

¹ Pentru neutralizarea rezistenței nobiliare, Curtea vieneză a oferit magnatilor austrofili favoruri economice și politice ca, de exemplu, cedarea exploatării diferitelor drepturi regaliene, asigurarea funcțiilor în aparatul de stat etc.

² Cele două categorii sociale suportau poverile întreținerii armatei străine.

mult de cea a iobagilor —, lupta antihabzburgică și antifeuadlă va avea o largă bază socială³.

După ce generalul Verani a intrat în Maramureș — 1685 — problema principală a comitatului a devenit achitarea dărilor și îndeplinirea așa-zisei „portio” (prestațiile în natură, necesare întreținerii armatei). Nicolae Bethlen, unul din reprezentanții de căpetenie ai aristocrației transilvănene, a fost trimis în Maramureș, în martie 1686, de către consiliul principelui, spre a cerceta cheltuielile și abuzurile prilejuite de armata imperială. În raportul său recunoaște lățiș că întreținerea armatei „e o groaznică povară pentru un comitat atât de slab”⁴. Constatarea de mai sus era justificată, dacă ținem seama că din 1690 și pînă în 1699 comitatul Maramureș a plătit 764 587 florini și 39 dinari numai pentru acoperirea cheltuielilor militare⁵. Media anuală reprezenta deci 84 954 florini și 15 dinari. Or, conform Diplomei Leopoldine, toată Transilvania ar fi trebuit să plătească, în caz de război, doar 400 000 florini pe an, ca impozit și contribuție militară.

Faptul că povara prestațiilor în natură a devenit insuportabilă pentru țărănimea maramureșeană reiese și din instrucțiunea guberniului ardelean întocmită la 20 iunie 1692 pentru Petru Alvinczi, care pleca în solie la Curte. Instrucțiunile prevedeau „să intervină în interesul comitatului Maramureș . . . ca atât prea onoratul domn comisar general Caraffa, cît și Majestatea Sa, să nu-l împovăreze cu portio de șapte luni, ci cu cea de șase și încă și cu aceea într-un mod mai îngăduitor”⁶.

Prestațiile în natură efectuate pentru întreținerea armatei au cauzat țărănimii și micii nobilimi mari nemulțumiri și suferințe, deoarece mercenarii străini au comis nenumărate abuzuri și nelegiuiri cu ocazia strîngerii „porției”. Dacă, de pildă, unele sate nu-și puteau satisface la timp obligațiile, armata trecea la încasarea lor forțată. Militarii se foloseau de astfel de ocazii spre a jefui poporul. Pentru a evita încartiruirea și cruzimile armatei, localitățile mai instărite ofereau ofițerilor însemnate sume de bani, în contul cărora aceștia mutau cantonamentul în alte sate care nu-i puteau mitui. Procedeele se generalizase în așa măsură încît conducerea comitatului se văzu silită să intervină, deoarece unele așezări au fost cu desăvîrșire distruse. Adunarea generală a comitatului Maramureș, din 27 noiembrie 1691, a hotărît ca nimeni să nu poată staționa unitatea

³ Arhiva Națională din Budapesta, *Conscriptiones portarum dicales*, A. 2684, tom. LXIV, Maramureș; Bela y Vilmos, *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétől a XVII század elejéig* (Populația și componența ei în Maramureș de la primele așezări pînă la începutul sec. al XVII-lea), Budapesta, 1943, p. 102.

⁴ Bethlen Miklós, *Önéletírása* (Autobiografie), Budapesta, 1955, vol. I, p. 341.

⁵ Arhivele Statului din Sighetul Marmației, Arhiva comitatului Maramureș, *Protocollum incliti comitatus Maramorusensis*, vol. VIII, p. 317 (în continuare: *Prot. com. Maramureș*).

⁶ Arhiva Națională din Budapesta, Arhiva Gubernium Transylvanicum, F. 41, *Protocolia sessionalia*, vol. I, p. 41 (în continuare *Aph. Gub. Trans. Prot. ses.*).

militară în altă localitate decît cea fixată. Conducătorii satelor care recurgeau la mituirea ofițerilor erau pasibili de o amendă de 200 florini, iar țărani ce se dovedeau complicitii soldaților, de pedeapsa cu moartea⁷.

Situația iobăgimii din Maramureș a fost mult agravată și prin prestarea transporturilor necesare armatei⁸, precum și prin muncile forțate, pretinse pentru diferitele construcții militare. Conducerea comitatului Maramureș a trimis în mai 1691 pe Sigismund Stoica la autoritățile habsburgice, cu cererea de a nu fi „siliți la asemenea munci peste puterile noastre”. Doleanța era motivată cu argumentul: dacă ele vor continua, rezultatul va fi că „bieții noștri locuitori, ajunși muritori de foame, vor trebui să pribegească prin țări vecine”⁹. Plingerile de acest fel nu au găsit ascultare nici la Curte, nici la comandantul imperial suprem Rabutin¹⁰.

Fărădelegile săvîrșite de soldați au îmbrăcat și alte forme. Un raport din 4 septembrie 1690, înaintat de vicecomitele Maramureșului, Melchior Pogány, dezvăluie că „locuitorii din Giulești, Dudești și Sirbi, comune ale acestui biet comitat al nostru, au dus la Sătmar multe vite și după ce le-au vîndut acolo, la întoarcere, în satul numit Valea Vinului, niște oșteni i-au prigonit în plină zi, jefuindu-i și chiar împușcînd pe cîțiva dintre ei...”¹¹. De un caz asemănător a trebuit să se ocupe la 23 iunie 1692 și consiliul orașului Baia Mare¹².

Avalanșa de plingeri trimise la diferite foruri a rămas fără rezultat, deoarece soldații erau judecați de ofițerii lor. Cînd cetățenii comitatului s-au adresat în 1699 direct Curții, din cauza samavolniciilor săvîrșite de armată, li s-a răspuns că abuzurile se datoresc împrejurărilor de război, ele fiind specifice și celorlalte provincii¹³.

Cheltuielile apăsătoare legate de întreținerea armatei imperiale, care solicitau țăranii la eforturi peste puterea lor, au constituit doar o cauză a ruinării populației. Tărănimea dependentă a trebuit să suporte și prestațiile cuvenite stăpînilor feudali. Dintre ele cea mai grea a devenit robota, întrucît, în condițiile date, ea constituia cel mai sigur izvor de venit pentru marii nobili. Pămîntul alodial nefiind expus bunului plac al armatei ca sesia iobăgească, produsele obținute în urma robotei erau în mai mare siguranță decît zeciuiala și celelalte obligații iobăgești.

În noile împrejurări, iobăgimea din Maramureș nu a mai fost scutită de robotă nici în părțile unde pămîntul alodial lipsa sau era relativ

⁷ Prot. com. Maramureș, vol. VIII, p. 30 și 228.

⁸ Prot. com. Maramureș, vol. VIII, p. 51, 148, 150, 192, 249 etc. Maramureșenii trebuia să facă transporturi pînă la Oradea, Timișoara, Tokaj, Budapesta.

⁹ Prot. com. Maramureș, vol. VIII, p. 10. Trebuia să contribuie din plin la muncile efectuate în cetatea Hust.

¹⁰ Prot. com. Maramureș, vol. IX, p. 35 și 94.

¹¹ Arhivele Statului din Cluj. Arhiva comitatului Satu Mare, acta publico politica, 4 sept. 1690 (în continuare: Arh. com. Satu Mare, acta publ. pol.).

¹² Arhivele Statului Baia Mare. Arhivele orașului Baia Mare, acte administrative, fasc. 1, nr. 1.

¹³ Arh. com. Maramureș, acte admin., 1699 pachet 1, nr. 12.

redus. Familiile de magnați care aveau proprietăți în Maramureș, trimiteau iobagi de aici să presteze robota în alte regiuni ale Transilvaniei¹⁴. Referindu-se la anii 1698—1700, Nicolae Bethlen menționează: „Nenumărate poveri și mari plîngeri avea sărăcimea... din pricina multelor clăci poruncite de slujbașii mari și mici; se cerea de la fiecare casă cite un muncitor pe zi...”. Pe lângă aceasta, zile la rind făceau „drumuri dus și întors, la o distanță de 6—7 mile, ba chiar și mai mare”. În privința condițiilor în care iobagii erau obligați să presteze robota, este suficient să cităm alte câteva cuvinte ale aceluiași Bethlen: „Se zice că pe ogoarele celor mari (moșieri, n.n.) s-a întîmplat să moară oameni de sete. Cu ochii mei am văzut scrisori în care era scris: să aduceți vase pentru apă de băut. Mîncare le dădea sau puțină sau rea, sau de loc. Au fost cazuri cînd îi închideau în șopron ori în pivniță ca să nu fugă”¹⁵.

Din cele de mai sus rezultă așadar că cheltuielile militare însoțite de fărâdelegile săvîrșite de mercenari, pe de o parte, și agravarea asupra rii feudale, pe de altă parte, au fost cauzele principale ale ruînării rapide a majorității populației maramureșene¹⁶.

Țărănimea, copleșită de poveri, a căutat diferite soluții pentru a le face cit de cit suportabile. Astfel, atîta timp cit comitatul a stabilit, cantitatea „porției” și a celorlalte obligații față de stat după loturile iobăgești, iar robota s-a făcut tot pe baza lor, țărănimea dependentă din regiunile muntoase ale Maramureșului a început să părăsească sesiile, cu toate că numărul acestora era relativ redus. Familiile înrudite s-au înghesuit pe una sau chiar pe 1/2, 1/4, 1/8 sesie, pentru a diminua sarcinile pe care le aveau de suportat¹⁷.

O parte considerabilă a iobagilor ruinați pribegeau dintr-un comitat în altul, în speranța că, pentru un anumit timp, vor scăpa de impunerile apăsătoare. O altă parte a lor, „părăsind locul vechilor sate, s-au așezat în locuri noi, departe de căile de comunicație...”. A devenit desul de mare și numărul acelor care au pribegit în regiuni mai îndepărtate, ba chiar în țări străine. În conscripțiile de la sfîrșitul secolului al XVII-lea s-au înmulțit foarte mult mențiunile făcute în dreptul numelor iobagilor, de felul: „a fugit în altă țară”, „a bejenit în Polonia”, „a fugit din cauza porției”¹⁸.

Materialul arhivistic dezvăluie că fluctuația țărănimii a luat în ultimii ani ai secolului al XVII-lea un caracter general. Ea amenința dezorgani-

¹⁴ Arh. Națională Budapesta, E. 156, Urbarii et Conscriptioes, fasc. 184, nr. 37.; Arhiva istorică a Filialei Acad. R.S.R. din Cluj-Napoca, Arhiva familiei Teleki, conscripția din 1695 (în continuare: Arh. ist. Fil. Acad. Cluj-Napoca).

¹⁵ N. Bethlen, *op. cit.*, p. 76.

¹⁶ Arh. Naț. Budapesta, E. 156, Urb. et Consc. iregistrata, fasc. 5, nr. 8. Comparînd datele unei conscripții din 1673 cu una din 1693 reiese clar că în satele maramureșene puterea economică a țărănimii a scăzut în 1693 la jumătate față de 1673.

¹⁷ Arh. Naț. Budapesta, E. 156, Urb. et Consc. iregistrata, fasc. 5, nr. 8.

¹⁸ Arh. Ist. Fil. Acad. Cluj-Napoca, Arhiva familiei Kemény László, fasc. 8 nr. 1., *Idem*. Arhiva familiei Teleki, fasc. 50 nr. 2.

zarea economiei comitatului, producând serioase dificultăți în aprovizionarea trupelor încartiruite. Apare astfel explicabilă strădania autorităților locale și centrale de a împiedica fluctuația iobăgimii. În acest sens, congregația comitatului Maramureș a dispus în 1693 ca „locuitorii fugiți din cauza porției să fie aduși înapoi din nobilul comitat Satu Mare... precum și din comitatul Ugocea, potrivit decretului Majestății Sale”¹⁹. La rindul lui, guvernul ardelean a emis, în 1698, instrucțiuni drastice pentru comitate, potrivit cărora podurile și vadurile să fie păzite și să nu fie lăsat nimeni să treacă, dacă nu putea justifica scopul călătoriei. Pentru ca supravegherea să fie cât mai eficace, instrucțiunile prevedeau confiscarea tuturor bunurilor fugărilor, a treia parte din ele urmînd să revină acelor care i-au prins. Instrucțiunile guvernului mai prevedeau: „Dacă fugarul va fi prins la granița țării, va fi spînzurat”²⁰.

În astfel de condiții rezistența antihabsburgică și antifeudală a iobăgimii, coroborată cu aceea a țărănimii libere și micii nobilimi, va deveni din ce în ce mai activă. Toate aceste categorii nu se vor mai mulțumi cu formele „pașnice” ale rezistenței. Ele vor răspunde la forță cu forța. Ajunși la disperare, iobagii vor ataca deopotrivă funcționarii comitatului, stăpîinii feudali și soldații imperiali. Acest lucru se poate deduce din plîngerea lui Ștefan Békés, administratorul domeniului tezaurariatului din Sătmar, făcută în aprilie 1687. Din plîngere reiese că subalternii săi nu mai aveau curajul să circule în satele aparținătoare domeniului, deoarece „s-au înmulțit foarte mult numărul iobagilor, care au devenit «latrones» atacîndu-i și chiar omorîndu-i pe oficiali”²¹. În primăvara anului 1693, locuitorii din Chirva l-au atacat pe solgăbirou²². În mai 1696 în Satu Nou de Sus „a fost ucis un neamț sub deal”²³.

Pentru a evita măsurile represive, cei ce săvîrșeau asemenea acțiuni se refugiau de obicei în munți. Ei îngroșau numărul grupurilor în continuă creștere, menționate oficial sub denumirea de „latrones”, „predones”, „malefactores” sau „tilhari”. Se înmulțeau deci formațiunile cunoscute sub denumirea de haiduci de codru, care luptau cu dîrzenie împotriva cruzimii imperialilor și a stăpînilor feudali.

Bineînțeles, ar fi exagerat să tragem concluzia că de la bun început aceste elemente „rebele” ar fi pornit lupta în mod conștient, cu scopul bine precizat, vizînd lichidarea oprimării feudale și habsburgice. În decursul ultimelor două decenii ale secolului al XVII-lea, scopul urmărit de participanții la o atare formă de luptă era doar acela de a găsi un remediu oarecare împotriva nedreptăților flagrante și de a ușura, într-un fel sau altul, suferințele semenilor lor. Pretutindeni unde li se ivea prilejul, ei lansau atacuri fulgerătoare asupra soldaților, asupra conacelor

¹⁹ Prot. com. Maramureș, vol. VIII, p. 101—102.

²⁰ Arh. Gub. Trans., F. 43. Librii concept, regii hungarici et latini, vol. I, p. 1021.

²¹ Arh. Naț. Budapesta, Arhiva camerei Scepusiensis, E. 254, 4 aprilie 1687.

²² Prot. com. Maramureș, vol. VIII, p. 112.

²³ Arh. oraș Baia Mare, acte adm. fasc. 1 nr. 42.

acelor nobili care deveniseră cunoscuți pentru cruzimile lor, precum și asupra slujbașilor comitatului, asupra funcționarilor străini ce împilau sărăcimea²⁴.

Un factor important care a favorizat rezistența păturilor de jos l-a constituit specificul social din această parte a Transilvaniei. Aici majoritatea covârșitoare a populației fiind alcătuită din iobagi, țărani liberi și mici nobili români, s-a creat o bază socială largă luptei de rezistență. Dispunând de o astfel de bază socială, începând cu deceniul al 9-lea al secolului al XVII-lea, mișcarea țărănimii și micii nobilimi va deveni din ce în ce mai intensă. Conducerea comitatului Maramureș a fost nevoită să ia măsuri energice pentru a înăbuși lupta aflată în plin proces de dezvoltare. Una din ele, hotărâtă de adunarea comitatului la 15 octombrie 1691, prevedea: „La nevoie, locuitorii tuturor satelor, anunțându-se unii pe alții, să fie datori să vină sub arme pentru a-i urmări pretutindeni pe «latrones», dacă este necesar, chiar peste graniță, cu scopul de a-i prinde sau de a-i risipi”. În caz contrar, urmau să fie amendați cu 500 de florini. Locuitorii satelor care ar „coluda” — adică ar face complicitate cu „tilhari” sau ar participa la pradă — trebuiau denunțați. Hotărîrea din 15 octombrie 1691 mai prevedea ca din localitățile care ar refuza să îndeplinească dispozițiunile adunării comitatului, „să se ia câte 2 ostatici, pentru a-i sili în felul acesta pe săteni să execute ordinele”²⁵. Și mai categoric va fi ordinul guvernului transilvănean, trimis comitatelor în aprilie 1692. Conform dispozițiilor acestui ordin, „în timpul urmării latronilor, care tulburau liniștea interioară a patriei... toată lumea să respecte dispozițiile date. Juzii și locuitorii satelor care vor afla ceva despre „tilhari”, să anunțe imediat cea mai apropiată autoritate, militară sau civilă. În plus, satele aveau datoria să pornească de îndată în urmărirea lor”. Dispozițiile guvernului precizau că și păstorii de vite aveau obligația să anunțe pe juzii satelor dacă dădeau de „tilhari”. În caz contrar, atît ei, cît și juzii urmau să fie executați²⁶.

Felul în care a reacționat populația la aceste dispoziții draconice reiese din diferitele rapoarte înaintate de organele locale autorităților superioare. Astfel, în octombrie 1690, vicecomitele acuza iobagii din Moiseiu, Petrova și Vișeu de Jos, că atunci cînd a prins niște latrones, „și a poruncit să dea fiecare din aceste sate câte 50 de oameni pentru o escortă, locuitorii lor s-au îndrjit și au refuzat să ofere numărul respectiv, netrimînd nici măcar 10 oameni”²⁷.

În ciuda tuturor eforturilor depuse de autorități, mișcarea antihabșburgică s-a consolidat continuu, pricinuind neliniște pînă și Curții vieneze. Datorită somației energice a Curții, comitatele au întezit urmărirea rebelilor. Ele au angajat în acest scop mercenari plătiți, cărora le-au

²⁴ I. P. Reteganul, *Ceva despre Pîntea Viteazul*, în „Gazeta Transilvaniei” 1898, nr. 108, p. 1—4. Arh. Gub. Trans. F. 46, în politicis, 1699, nr. 362.

²⁵ Prot. com. Maramureș, vol. VIII, p. 20.

²⁶ Arh. Gub. Trans., F. 43. Librîi concept. regii hung. et latini, vol. I, p. 8—9

²⁷ Prot. com. Maramureș, vol. VIII, p. 19.

cedat drept soldă, printre altele, averea răsculaților scoși din luptă. În plus, conducerea comitatului Maramureș a promis suma de 12 fl. pentru fiecare „latrones” prins viu²⁸.

Evenimentele din 1697—1702 vor dovedi însă că strădania organelor militare și civile de a lichida rezistența țărănimii și a micii nobilimi va suferi un eșec total. Începând din 1699 acțiunile haiducilor din Maramureș, conduși de Grigore Pinteș, au luat caracterul unei lupte organizate de partizani. Cetele de haiduci ale lui Pinteș dominau regiunea Băii Mari, teritoriul propriu-zis al comitatului Maramureș și regiunea Chioarului. După cum atestă documentele vremii, ele și-au extins acțiunile chiar și în regiuni mai îndepărtate²⁹. Nu este întâmplător, deci, că nord-vestul Transilvaniei a constituit punctul de pornire al mării răscoale anti-habsburgice din primăvara anului 1703.

În legătură cu cele spuse mai sus, se pot ridica următoarele întrebări: Cum se explică faptul că lupta activă a haiducilor împotriva oprimirii feudale și obligațiilor pe care le implica ocupația habsburgică a putut persista neîntrerupt, timp de peste două decenii, intensificându-se continuu? Cum de au rămas fără rezultat toate eforturile autorităților imperiale și locale de a înăbuși această mișcare? Întrebările se impun cu atât mai justificat cu cât este vorba de o mișcare fără un program social-politic precis conturat, ai cărui participanți activi au reprezentat la început numai o parte redusă a populației.

Vitalitatea mișcării se explică în primul rând prin aceea că haiducii lui Pinteș nu constituiau grupulețe izolate, asemănătoare haiducilor cunoscuți ulterior în istorie. Lupta lor exprima o opoziție largă a țărănimii și micii nobilimi față de opresiunea habsburgică și cea feudală. Pe teritoriile unde predominau aceste două categorii sociale și lipsea o pătură mai puternică, a nobilimii mari și mijlocii, capabilă să organizeze o rezistență serioasă împotriva acțiunilor țărănești, era posibilă formarea unui „front unitar” al forțelor populare. Un asemenea teritoriu a fost tocmai Maramureșul, unde populația era alcătuită cu precădere din țărani și mici nobili români.

Identitatea de interese a țărănimii și a micii nobilimi a constituit baza socială propriu-zisă a mișcării de rezistență, iar acțiunile haiducilor

²⁸ Prot. com. Maramureș, vol. VIII, p. 216.

²⁹ Arh. Gub. Trans., F. 43. Librii concept. regii hung. et latini, vol. I, p. 1312—1313; Prot. com. Maramureș, vol. IX, p. 93; Arh. com. Satu Mare, acta publ. pol. 17 iun. 1699. Scrisoarea guvernului către comitatul Satu Mare sună astfel: „Întrucât în munții care cuprind teritoriul extins între Baia Mare, Maramureș și Bistrița, latronii și acțiunile lor se înmulțesc pe zi ce trece, conform dorinței Majestății Sale Imperiale și în folosul țării noastre, dorim să împiedicăm răspândirea pe mai departe a acestei latrocinii; totodată urmărim și lichidarea acțiunilor malefactorilor...” și guvernul cere colaborarea comitatului în acest sens. Arh. Gub. Tr. ns. F. 43. Librii concept. regii hung. et lat. vol. II, p. 496. Într-o scrisoare a guvernului din mai 1701 se pot citi următoarele: „După cum mărturisesc tovarășii lui Pinteș, prinși în Maramureș, el se află în jurul Ineului, intitulându-se Ductor Husarorum Hungarorum seu Valachorum”; Arh. com. Satu Mare, acta publ. pol. 10 mai 1701.

nu au fost decît forma ei de manifestare. Nu întîmplător considera Curtea de la Viena drept foarte primejdioasă mişcarea. De asemenea nu întîmplător Löwenburg, comandantul imperial de la Satu Mare, vorbea în scrisoarea sa din 19 septembrie 1699 despre un „latrocinio de mari proporţii al naţiunii române“ şi nu de acţiunea unor grupuri mici³⁰.

Felul cum s-a materializat atitudinea unitară a ţărănimii şi micii nobilimi româneşti se poate deduce dintr-un proces verbal de audiere a martorilor, aflat în Arhiva guberniului transilvănean. Procesul verbal a fost încheiat la 12 iulie 1701, de către o comisie din Satu Mare, care a interogat 14 haiduci prinşi. Aceştia, „spontanae sine tortura“ sau „mediante torturam“, au făcut declaraţii în legătură cu desfăşurarea luptei lor³¹. Colaţionînd datele furnizate de martori, rezultă următoarea situaţie:

№. C. U. L.	Denumirea satelor	„Malefactori“	Tăinuitori	Observaţii
1	Crăciuneşti	Todor Zabul Molnár alias Mononar	Paul Stephan Petras Anderko Konstrantz Lázár Mihaíl Iuon Dan Havasi Paul Tudor Ioannes Griga	poştaşul „tilharilor“ poştaşul „tilharilor“ locotenent poştaşul „tilharilor“ tăinuitorul lui Pintea
2	Breb		un anume Kozma	
3	Deseşti	Csinálosi János Nagy Peti Tóth György Varga János Vikony János un anume Jakab	Hozmány Pap János un anume Illyés	
4	Hărnicuşti	Nagy László Madarász Gábor Szakállas P. şi fratele	Szakállas Lázár Stephanuţ Z.	
5	Hoteni	Molnar Simon	fiul lui Hoteni László Urszulja	
6	Onceşti		un nobil	
7	Sîrbi		Jura János Doná Jakab Donka János Dunka Petras Tartea Péter Pap Damian	
8	Sighet		un agricultor fratele tricesimarului Matei	tăinuitorul lui Pintea poştaşul „tilharilor“

³⁰ Arh. oraş Baia Mare, acte adm., fasc. 1, nr. 23, 1699.

³¹ Arh. Gub. Trans., F. 46. in politicis, 1701, nr. 74.

Nr. crt.	Denumirea satelor	„Malefactori”	Tăinuitori	Observații
9	Cetățele		un tăinuitor	
10	Satu Nou de Sus	ginele lui Gherasim	Sacul Demeter Simon Tudor Csont János	
11	Fernezia	Varga János	Mareul	
12	Surdești	Cvasce Gyurka Flora Lőrincz Batizi	Nicora Cătlin Fuluman Lupu Todor Martin Karácsony	tatăl adoptiv al lui Pintea
13	Căpleni	Timofi	Dregan Vasili	
14	Costeni	Czigány Ion	Cura Ioan Durka Lázár Román Tivadar	
15	Libotin	Buda Sikun	preotul satului Haminesd Jeremiás Tudor Mihai	jucele satului
16	Lăpuși		Boga Griga Oros Ion Szász István	
17	Țirgu Lăpuși		Alexa un anume Kozma	jude, tatăl adoptiv al lui Pintea
18	Stoiceni	Florás Tivadar Florás Ioan Petraș Ioan Kukurutz Modruț	Nemes György alias Pintea	nobil
19	Cătuna		Jánosfalvi Gribola	
20	Stoiceni		Jánosfalvi Grigore	
21	Ungureni	Oros Ioan	preotul Cosma	preot
21	Copalnic	Todorka Zabul Batizi János Tóth György Varga János	Nemes Stefanuc	nobil
22	Ketzer (?)	Kis Katona	Nemes János alias Ionutz	
23	Bichigiu		preotul român, ginelele preotului	
24	Buzești	Érdéli Ursul	preotul satului	
25	Bucești		Lăpát János	
26	Baia Sprie		Szőcs János	
27	Sisești	Gyurka	un măcelar Tudorca Vasilei Pap Ion	tăinuitorul lui Pintea
28	Negreia	Orosz János ginelele lui Orosz Vasili	preotul român	

Din tabelul de mai sus se desprinde larga rețea din mișcarea de rezistență cunoscută de haiducii interogați, atât în ceea ce privește numărul tovarășilor lor, cât și al persoanelor care se aflau în strinsă legătură cu ei. Din cele 28 de localități enumerate, majoritatea se aflau în

comitatul Maramureș. Unele dintre ele însă erau situate în comitatul Satu Mare, în ținutul Bistriței și în regiunea Chioarului. De fapt, mișcarea cuprinsese întreaga parte de nord-vest a Transilvaniei.

În ce privește apartenența socială a persoanelor spicificate de martorii audiați, rezultă că, direct sau indirect, toate categoriile populației maramureșene erau implicate în lupta antihabsburgică și antifeudală, cu excepția nobilimii mari și mijlocii. Foarte mare era numărul așa-numiților tăinuitori, care îi ajutau pe rebeli, începînd de la informare pînă la adăpostire și aprovizionare. Printre ei figurau preoți, juzi de la sate și mici nobili. O parte apreciabilă dintre tăinuitori sînt indicați drept poștași ai „tilharilor”. Sarcina lor era de a informa cetele haiducilor despre intențiile autorităților și despre deplasările trupelor imperiale.

Datele cuprinse în tabel reflectă conturarea, încetul cu încetul, a unei tactici de luptă și a unui sistem destul de bun de organizare, care nu erau altceva decît reflectarea „frontului comun” al populației nemulțumite. „Frontul comun” n-a putut fi distrus nici prin folosirea armatei austriece, nici prin diversele manevre întreprinse de autorități³². Tactica de luptă și forma de organizare a haiducilor maramureșeni ai lui Pinteș oferă multe similitudini cu cele ale țărănilor din sudul Franței, a căror mișcare dintre 1702—1705 a rămas cunoscută în istoriografie sub denumire de „răscoala cămășarilor”³³.

În concluzie, în ultimile două decenii ale secolului al XVII-lea, pe teritoriul din nord-vestul Transilvaniei s-au așezat contradicțiile dintre noul aparat al dominației habsburgice și masele populare, pe de o parte, iar pe de altă parte între iobăgime și nobilimea mare și mijlocie. Sub presiunea dublei asupriri, țărănimea și mica nobilime maramureșeană a pornit și a dus o luptă susținută pentru îmbunătățirea situației lor în tot cursul perioadei menționate. În această luptă elementul radical l-au constituit cetele de haiduci, ale căror acțiuni au fost larg sprijinite de locuitorii satelor.

ATTITUDE DE LA POPULATION DE MARAMUREȘ À L'ÉGARD DE LA
LUTTE ANTI-HABSBOURGIQUE ET ANTI-FÉODALE À LA FIN
DU XVIIe SIECLE

(Résumé)

La première partie du travail passe en revue les changements survenus dans la vie économique du Maramureș après l'instauration de la domination autrichienne — 1685. On met en évidence l'aggravation de la situation économique

³² Arh. Gub. Trans., F. 46, în opliticis, 1700 nr. 727. Ioan Kemény, consilier de la guvernul, trimis în sept. 1700 împotriva „latronilor”, în scrisoarea sa din 17 sept. s-a plîns că „Dacă nu vom pedepsi în mod exemplar pe unii dintre juzii satelor și pe cei care sînt fără îndoială elemente suspecte, nu se va înceta niciodată această nelegiuire, deoarece (locuitorii satelor, n.n.) nu numai că nu se ridică împotriva lor (rebelilor, n.n.) ci nu ne informează nici despre ascunzișurilor lor”.

³³ *Hrestomatia po novi istorii*, Moscova, 1963, vol. I, p. 105—109.

des paysans et de la petite noblesse, à la suite des impositions élevées et des travaux obligatoires — „portio“ — nécessaires pour l'entretien de l'armée cantonnée. L'état de la population s'est encore aggravé à cause de la scélératesse des militaires et des abus de la grande noblesse en ce qui concerne les travaux obligatoires sur les terres féodales.

La deuxième partie de l'étude traite des formes de lutte des serfs et de la petite noblesse, déterminées par les tâches insupportables; ils quittaient leurs habitats et se retiraient dans des endroits cachés, plusieurs familles se concentraient sur une sessie ou sur des fragments de sessie, pour réduire ainsi les obligations envers les autorités autrichiennes et les seigneurs féodaux, ou bien ils prenaient la fuite vers des pays étrangers.

Vers la fin du XVIIe siècle la lutte active des serfs a pris un nouveau essor; il s'agit surtout des actions des groupes de haïdouks dirigées contre les autorités locales et étrangères, contre la grande noblesse. Dans cette lutte s'est évincé Grigore Pinteș. Le riche matériel d'archive témoigne que les luttes des haïdouks n'étaient pas des actions isolées mais la manifestation concrète du mécontentement général qui regnait au sein de la population opprimée. C'est pour cela que les serfs et la petite noblesse soutenaient les troupes de Pinteș. On a réalisé ainsi une étroite unité d'action entre les forces des haïdouks et la population des villages. Cela explique le fait que toutes les tentatives des autorités civiles et militaires de réprimer la lutte de la paysannerie et de la petite noblesse, dans le dernier quart du XVIIe siècle, ont été vouées à l'échec.

IMPORTANȚA PRIMEI LUCRĂRI AGRONOMICE DE SPECIALITATE DIN TRANSILVANIA

Studiul inedit al lui Fridvaldszky János, *Dissertatio de agris finandis et arandis pro M. Principatu Transilvaniae* (1771) (II)

A. CSETRI, C. ENGEL

3. Izvoarele lucrării și locul ei în literatura agronomică din patria noastră. Disertația lui Fridvaldszky are un caracter original, inedit, ce pornește însă în mod firesc de la practica și rezultatele contemporane ale producției și științei agrare. Pentru a putea înțelege complexitatea problemelor aduse în dezbateri de disertația sa, va trebui să ne referim la cele două surse primordiale ale autorului și anume: 1. relațiile agrare din Europa și Transilvania contemporană și 2. la rezultatele obținute de științele agrare pînă la data respectivă. Din capul locului, e bine să precizăm că istoriografia marxistă, în linii mari, a clarificat prima problemă; în schimb, dezvoltarea literaturii agronomice de specialitate, nu este nici pînă azi în mod satisfăcător conturată.

Se știe că partea a doua a secolului al XVIII-lea, în Occidentul Europei, marchează începuturile revoluției industriale. Agricultură — indeosebi în Olanda și Anglia, în mai mică măsură pe teritoriile franceze și germane — s-a dezvoltat trecînd pe făgașul burghez capitalist modern. Pe teritoriul restrîns, protejat de diguri, al Olandei s-a încheșat o gospodărie intensivă de înalt nivel, cu culturi irigate, care putea să se mîndrească cu mori de vînt, numeroase și impresionante, cu apeducte instalate în bucătărie și grajduri, cu o rețea de canale care îi asigură excelente căi de comunicație. E indiscutabil că Adam Smith, numește Anglia cea mai bogată țară din lume datorită comerțului ei mondial. Dar în Anglia, chiar în ciuda vertiginoasei dezvoltări industriale, nici agricultura n-a jucat un rol subordonat. Alături de orașe care se construiau și se lăteau fără întrerupere, a răsărit și o rețea deasă de sate, ogoare bine lucrate împinzite de ferme, peste tot apărînd păduri, bălți, piraie bine întreținute. După 1688 și agricultura engleză s-a dezvoltat în ritm accelerat, s-a pus în aplicare un sistem rațional de asolament (după doi ani de cereale, un an de țarină, apoi iarăși cereale, plante prășitoare sau păioase de nutreț), aratul adînc permanent, stabulația, săpatul și plivitul sistematic. Munca de cercetări agronomice, bazată pe o serie de științe auxiliare, a avut un rol covîrșitor în rezultatele agriculturii. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, la toate acestea s-a mai adăugat și o înfierbîntată activitate în domeniul construcției de canale. În țările germanice și în Elveția ating un înalt nivel irigarea pășunilor și creșterea vitelor¹. După modelul primei asociații economice întemeiată în 1736 la

¹ Süle Sándor, *Kisszántói Pethe Ferenc*, Budapesta, 1964, p. 32—47; *Histoire générale des civilisations* (publ. de M. Crouzet), Paris, 1953, Tom. V, p. 132; Bakács István, *Mezőgazdaságunk és az agrárszakirodalom a XVIII. században* (Agricultura noastră și literatura agrară din secolul al XVIII-lea), în Századok, an. LXXXI (1947), p. 140—141.

Dublin, iau ființă în numeroase state europene organizații similare — între altele și în țările imperiului austriac de sub domnia împărătesei Maria Tereza. Inițiativa universităților din Halle și Frankfurt, unde în 1727 s-au creat catedre de științe economice, are un larg ecou în Europa.

Agricultura Europei răsăritene — inclusiv a patriei noastre — se găsea la un nivel mai scăzut de dezvoltare, rămânerea în urmă datorindu-se în primul rînd, persistenței relațiilor de producției feudale. Deși dominația otomonă și habsburgică paralizau încă dezvoltarea economică, potrivit particularităților din țările Europei răsăritene, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea apare și la noi procesul de acumulare capitalistă în agricultură, intensificarea producției agricole întemeiate pe munca iobagilor, din ce în ce mai crîncen exploatați. În lipsa unei pieți corespunzătoare, lucrînd cu o metodă de mult depășită, în condițiile lipsei de capital, nu putea fi însă vorba de o dezvoltare mai remarcabilă².

În Transilvania, asupra căreia s-a îndreptat atenția lui Fridvaldszky, agricultura era într-o stare slab dezvoltată. În creșterea animalelor, alături de stabulație se mai practica pe scară largă și creșterea în cirezi libere. În domeniul agriculturii predomină producția cerealică; deși s-a răspîndit cultura porumbului — cultivarea plantelor furajere, a cartofului, a plantelor industriale, precum și a leguminoaselor rămîne cu desăvîrșire nesemnificativă. În timp ce în Europa occidentală începe deja să facă progrese cultura alternativă, la noi predomină însă asolamentul bienal, cu toate că în numeroase locuri — mai ales în rîndurile țărănilor liberi — cîștigă teren asolamentul trienal. Porumbul dobîndește din ce în ce mai mare importanță în alimentația țărănimii. Poporul, redus la iobăgie, lucrează cu o tehnică foarte rudimentară. Alături de plugurile de lemn — poreclite „pacostea vitelor“, deoarece era nevoie să fie înjuțați 4 sau chiar 6 boi pentru folosirea lor — se mai întrebuintează și pluguri ușoare care nu brăzdează pămîntul mai adînc de cîteva degete. Ogoarele nu sînt regulat gunoite și în cel mai bun caz se lucrează cu grape de spini sau de lemn. Buruienile năpădesc holdele semănate cu grîne, treierîșul recoltei se face prin călcare (îmblătuitul cu picioarele oamenilor și cailor), nesatisfăcător și insalubru, sau cu îmblăciul. Productivitatea solului este destul de redusă și oscilează. Se recoltează de 4—5 ori cantitatea însămințată, ba chiar și mai mult, adesea se adună abia de 2—3 ori atîta, dar sînt cazuri cînd nici cantitatea însămințată nu se recuperează. Se cultivă relativ puțin grîu curat, în schimb secărețul, amestecul de grîu-secară este răspîndit pe scară largă. În general depozitarea lasă de dorit. Deși hambarul și lada cu grîu („lădoi“, „sășiic“) sînt cunoscute în Transilvania, bogată în păduri, totuși grînele se păstrează mai mult sub cerul liber, în stoguri sau în gropi, recolta fiind astfel simțitor compromisă atît de rozătoare cit și de umezeală.

² *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 403—408, 509, 628, 792—793.

Iobagii sînt împovărați peste măsură de prestațiile feudale care le sleiesc forța de muncă și îi lipsesc de partea covârșitoare a producției și a banilor, încătușînd astfel dezvoltarea micilor gospodării. În esență, restricțiile feudale constituiau cea mai mare piedică în drumul modernizării agriculturii. Alodiile nobiliare își bazează producția pe munca iobăgească, pe tehnica rudimentară a iobagilor, nobilii numai arareori recurg la muncă salarizată, iar necesitățile pieții interne și externe nu împuneau dezvoltarea lor.

Politica habsburgică — la îndemnul exemplului prusac și al principiilor fiziocratice —, sub anumite aspecte și în anumită măsură, a promovat agricultura Transilvaniei. Maria Tereza, prin serviciul Hofkommerzienrat care s-a creat în 1762, a luat o serie de măsuri economice cu aplicare pentru întregul imperiu, organele de stat năzuind să pună în practică principiile scriitorilor „cameraliști”. Agricultura Transilvaniei a stagnat totuși și pe mai departe la nivelul scăzut caracteristic feudalismului, deoarece clasele dominante au avut ponderea necesară să mențină configurația social-economică învechită, iar iobăgimea nu era în stare să-și poată schimba situația. Lupta de clasă mai mult sau mai puțin întezită a maselor, care culminează în răscoala din 1784 condusă de Horea, nu poate răsturna orînduirea feudală, dar o zguduie din temelii³.

Este defavorabilă comparația dintre țările apusene și patria noastră și în privința literaturii agronomice. După cum se știe, legăturile dintre producția agricolă și cea industrială, precum și raporturile dintre științele naturale și cele tehnice, începînd cu secolul al XVIII-lea devin mai strînse; acestor științe le revine un rol din ce în ce mai important în dezvoltarea forțelor de producție și în procesul de producție al bunurilor materiale. Odată cu avîntul industriei crește și interesul pentru o agricultură rațională și intensivă, bazată pe experiment și pe noile descoperiri ale științelor fundamentale: biologia, chimia, fizica și mecanica. Utilizînd, în scopul ridicării producției agricole, descoperirile care au dus la constituirea acestor științe fundamentale, s-a consolidat o știință

³ *Ibidem*; C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu etc. *Din istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, București, 1961, p. 255—275; *Magyarország története* (Istoria Ungariei), Red. H. Balázs Eva și Makkai László, Budapesta, 1962, vol. II, p. 444—452; B. Surdu, *Liniiile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, an. III (1960), p. 110—111; A. Csetri, Șt. Imreh, *Agricultura Transilvaniei în perioada destrămării feudalismului* (Studiu în manuscris); Marczali Henrik, *Magyarország II. József korában* (Ungaria în timpul lui Iosif al II-lea), Budapesta, 1881, vol. I, p. 98—99, 413—417; Süle, *op. cit.*, p. 32—46; Eckhart Ferenc, *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában* (Politica economică a curții din Viena în timpul Mariei Tereza), Budapesta, 1922, p. 14; Makkai László, *Hadik András az erdélyi mezőgazdaságról* (Hadik András despre agricultura Transilvaniei) în *Agrártörténelmi Szemle — Historia Rerum Rusticarum*, an. I (1957), p. 37—52. Recent a apărut o lucrare de sinteză: Ștefan Pascu, Imreh István, Kovács József, *Kelet-Európai és hazai agrárpolitika a feudalizmus alkonyán* (Politica agrară în Europa de Est și în țara noastră în perioada declinului feudalismului), în „Korunk”, an. 1972, 9, p. 1359—1364

agricolă independentă, precisă, eliberată de empirismul tratatelor din antichitate și din evul mediu⁴.

În domeniul dezvoltării economice, fiziocratismul lui F. Quesnay, prin preconizarea importanței primordiale a agriculturii, a stimulat interesul pentru științele agronomice. Obiective practice și preocupări științifice i-au atras spre aceste științe pe englezii R. Bakewell și A. Young. Bakewell printr-o selecție rațională și nutriție chibzuită, științific fundamentată, a obținut rezultate de renume mondială în creșterea animalelor; Young și-a elaborat sistemul de rotație a culturilor, așa-numitul sistem Norfolk, pe baza unei aprofundate cunoașteri a comportării plantelor, ținând seamă de însușirile lor chimice și intercalând plante furajere. Pe baza experiențelor lui Young s-a dovedit că teoria lăsării în pîrloagă a pămîntului istovit, adică sistemul de asolament bienal sau trienal, este deja depășită. În cursul secolului al XVIII-lea s-a generalizat convingerea că metoda lăsării în pîrloagă s-a învechit, și că îngrășarea ogoarelor asociată cu rotația chibzuită a culturilor sînt metode mai adevrate, mai eficace pentru menținerea fertilității și productivității arăturilor, decît lăsarea miriștiei să se odihnească. Asolamentul sau rotația culturilor a pornit o adevărată revoluție agricolă. Acest nou sistem după țările occidentale, s-a înrădăcinat prin 1760 și în Austria. Literatura de specialitate a avut însă un rol covârșitor nu numai în elaborarea succesorilor, ci și în răspîndirea acestora. Ch. J. Schubart, prin ferma sa model înființată în 1769 și prin scrierile sale, a popularizat ideea rotației culturilor, a cultivării de plante furajere și a stabulației. În 1771 apare lucrarea lui J. Wiegand în limba germană care se străduiește să pună în circulație noile rezultate și concepții ale agronomiei⁵.

Avînd în vedere că Fridvaldszky se referă cu precădere la experiențele occidentale — mai ales la cele din Țările de Jos și din Anglia —, se cuvine să amintim citeva dintre cele mai răspîndite tratate de specialitate contemporane. Printre autorii englezi, alături de mai sus elogiții Young și Bakewell, iată-l și pe D. Home a cărui lucrare a ajuns la noi, probabil, în traducere germană⁶. Home insistă asupra bazelor științifice ale agriculturii, prezintă detaliat diferitele tipuri ale solurilor arabile și ale gunoaielor, tratează despre margă, din păcate însă se limitează numai la schițarea mașinilor agricole. Lucrarea monumentală a lui M. Duhamel de Monceau era privită ca fundamentală în litera-

⁴ G. Ionescu-Sisești, *Contribuția științei la dezvoltarea producției agricole*, în *Știința forță de producție*, București, Ed. politică, 1964, p. 353—354; A. Negucioiu, *Cu privire la elementele componente ale forțelor de producție*, în „Probleme economice”, an. XIII (1960), nr. 1, p. 16; S. Benkő, A. Berényi, D. Ghișe, C. Göllner, *Caracterizarea gândirii economice din Transilvania în perioada destrămării feudalismului și apariția capitalismului* (în manuscris).

⁵ D. G. Chițoiu, *Dezvoltarea științei agricole în România*, București, 1930, p. 5—6; Süle, *op. cit.*, p. 140.

⁶ Vezi: D. Home, *The Principles of Agriculture*, Sammlungen der Berner Ökonomieischen Gesellschaft, 1760; în limba germană: *Grundsätze des Ackerbaues*, Wien, 1766. (Trimiterile noastre de mai jos se referă la ediția germană).

tura occidentală de specialitate; problemele legate de îngrășarea pământului ocupau un loc central în tratat⁷. Este semnificativ și faptul că se pronunță pentru rotația culturilor și că prezintă, spre deosebire de Home, o serie de mașini agricole (diverse pluguri, modele de cultivator, sapă cu tracțiune animală (cai), prășitoare mecanică, extirpator, semănătoare, grapă), însoțindu-și expunerea cu numeroase ilustrații⁸.

Drumul științei agrare pînă la Lavoisier a trecut prin succesele obținute în chimie și în fiziologia plantelor. După ce von Helmsont, în secolul al XVI-lea, a semnalat importanța apei în nutriția animalelor, Bernard Palissy este primul care demonstrează în mod logic rolul îngrășămintelor, funcția sărurilor în dezvoltarea plantelor. Dintre savanții secolului următor, Woddwart a relevat importanța sărurilor; Mariotte afirmă pentru prima dată că plantele își construiesc singure, potrivit specificului, structura lor din substanțele chimice pe care le iau din aer, din sol și din apă. Graw scoate în evidență importanța rădăcinii în penetrația substanțelor nutritive, iar Malpighi aduce contribuții la funcția fiziologică a frunzei. Dintre savanții secolului al XVIII-lea, Stephan Hales își consacră opera *Vegetable Statics* (1727), bazată pe investigații îndelungate, demonstrării rolului ce-l are sucii în nutriția plantelor. Apreciază rolul frunzei nu numai în privința absorbției de aer, ci îi atribuie atenția cuvenită și în pătrunderea luminii. Toate aceste rezultate, prin elaborarea sistematicii și a reproducerii vegetale, transformă fiziologia vegetală într-o adevărată disciplină științifică. Dintre chimiști, suedezul Scheele și englezul Priestley descoperă și studiază mai multe elemente (de exemplu oxigenul, clorul, sulfii, hidrogenul etc.). Descoperirea gazelor, îndeosebi așa-numitului „gaz arzător”, a oxigenului, descoperit de Priestley, a fost de importanță covârșitoare și a pregătit terenul pentru experiențele revoluționare ale lui Lavoisier⁹.

În secolul al XVIII-lea, geologia dobîndește un rol din ce în ce mai mare pentru științele agronomice. Sub acest aspect, se impun I. G. Wallerius, Cronstedt, Andrea, Hill și alții. Prima expunere magistrală a pedologiei este lucrarea *Agriculturae fundamenta chemica* (1761) a savantului suedez Wallerius care a activat la Upsala. În anii următori apar o serie de lucrări care tratează pedologia mai cu seamă ca agrochimie. La începutul secolului al XIX-lea se îmbogățesc cunoștințele despre sol și se diversifică concepțiile pedologice¹⁰. Marea sinteză a lui

⁷ M. Duhamel de Monceau, *Éléments d'agriculture*, Tom. I—II, Paris, 1763.

⁸ Duhamel, *op. cit.*, Tom. II, p. 3—69.

⁹ N. Botnariuc, *Din istoria biologiei generale*, București, 1961, p. 121—131, 147—149, 196—197; *Histoire générale des sciences* (publ. de René Taton), Paris, 1958, Tom. II, p. 240—249; J. D. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, 1964, p. 447—455; Zsakó János, *Az elemek története* (Istoria elementelor), București, 1964, p. 27—32, 45—51.

¹⁰ Protopopescu-Tache și Const. D. Chiriță, *Elemente de știința solului*, București, 1941, p. 6; I. G. Wallerius, *Agriculturae fundamenta chemica*, Upsala, 1761; traducerea cărții în limba germană: *Chymische Grundsätze des*

Buffon, prin recapitularea tuturor rezultatelor din domeniul științelor naturale contemporane, a exercitat o influență decisivă asupra savanților¹¹. Unele dintre aceste lucrări, firește, au ajuns și la Cluj unde funcționa Fridvaldszky.

Dezvoltarea științelor naturale, în special rezultatele secolului al XVIII-lea în domeniul botanicii, geologiei, chimiei și a fizicii, au creat premisele pentru nașterea unei științe agrare care se folosește de toate aceste discipline ca de indispensabile științe auxiliare.

Care a fost la noi situația în privința literaturii agronomice de specialitate? Într-o epocă marcată de asemenea contradicții profunde cum sînt criza feudalismului și apariția primilor germeni ai orînduirii capitaliste, contradicția antagonistă dintre moșieri și iobăgime, dominația habsburgică și cea otomană, dar totodată și sub influența afirmării pe plan mondial a capitalismului, care a condiționat și apariția preocupărilor științifice moderne, încep să se dezvolte și în patria noastră științele economice, iar în cadrul acestora — potrivit specificului eminentamente agricol al țării — îndeosebi agronomia. Trebuie să anticipăm însă că începuturile științelor agronomice de la noi din țară nu pot fi fixate mai devreme decît sfîrșitul secolului al XVIII-lea și primul deceniu al secolului al XIX-lea. Or, această perioadă este cu mult ulterioară momentului cînd Fridvaldszky și-a scris lucrarea (1771). Nu ne putem ocupa, prin urmare, nici de activitatea desfășurată mai tîrziu în acest domeniu de către reprezentanții Școlii ardelenе (Gh. Șincai, P. Maior), de Hedwig Johann, Benkő József, Pethe Ferenc, Mitterpacher Lajos și de către alți savanți, nici de literatura agronomică ale cărei baze s-au pus de asemenea puțin mai tîrziu dincolo de Carpați¹².

Indiscutabil, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la noi s-a intensificat interesul pentru științele naturale. În Transilvania, valorificarea comorilor subsolului, implicit, a stimulat și dezvoltarea științelor naturale, cercetările de botanică, zoologie și geologie. D. Cantemir consacră deja în *Descriptio Moldaviae* (1716) un capitol separat ogoarelor mănoase (livezilor) și grădinilor și viilor (podgoriilor) țării, laudă

Ackerbaues, Berlin, 1764; Cronstedt, *Versuch einer Mineralogie*, Coppenhaga und Leipzig, 1770; Andrea, *Abhandlung über eine betrachtliche Anzahl Erdarten*, Hannover, 1769; J. Hill, *History of Fossiles*, London, 1743, etc.

¹¹ L. G. Buffon, *Histoire naturelle*, vol. I—XXIV, Paris, 1749—1780; D. G. Chițoiu, *op. cit.*, p. 5.

¹² Cornelia C. Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*, în „Studii”, an. IX (1956), nr. 1, p. 90—95; N. Iorga, *Istoria literaturii române*, București, 1928, vol. II, p. 292—293; *Istoria României*, vol. III, p. 810—811; R. Munteanu, *Contribuția Școlii ardelenе la culturalizarea maselor* (Craiova), Ed. de stat didactică și pedagogică (1962), p. 147—149, 167—169, 211—216; Gh. Șincai, *Invățătura firească spre surparea superstiției norodului* (publ. de D. Ghișe și P. Teodor), București, 1964, p. 30; N. Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922, p. 27—28; Al. Borza, *Prima istorie naturală românească*, în „Transilvania”, LII (1921), p. 825; S. Pușcariu, *Economia din 1806 de Șincai*, în „Dacoromania”, an. I (1920—1921), p. 348; Bakács, *op. cit.*, p. 144 și cont.; D. G. Chițoiu, *op. cit.*, p. 8—10, etc.

roadele și rodnicia lor și înșiră varietățile de vinuri renumite ale Moldovei. Dintre transilvăneni, prioritatea și-a câștigat-o Köleséri Samuel cu lucrarea *Auraria Romano-Dacica* (Sibiu, 1717), urmată apoi de *Mineralogia* lui I. Fridvaldszky (1767)¹³. În cursul secolului al XVIII-lea, Hedwig Johann și Benkő József au publicat temeinice lucrări botanice concepute în spiritul lui Linné¹⁴. Distinsul naturalist sas Michael Agnethler care a debutat la Sibiu, a editat pe la mijlocul secolului al XVIII-lea operele lui Linné în limba germană¹⁵.

În a doua parte a secolului al XVIII-lea, literatura agronomică de specialitate, diferențiindu-se ca un compartiment aparte al științelor naturale, se manifestă cu modeste încercări referitoare la creșterea viermilor de mătase, zootehnie și la cultura inului¹⁶. Deși posterioră, totuși va trebui să încadrăm între acestea și opera distinsului oftalmolog, Ion Molnar-Piuariu, *Economia stupilor*¹⁷. Autorul este una dintre figurile proeminente românești ale epocii luminilor; în 1789 intenționa să scoată cu ajutorul guvernatorului Bánffy György și al tipografului Martin Hochmeister, o gazetă care ar fi avut și o rubrică economică cu sfaturi și indicații practice privind diferitele ramuri ale agriculturii¹⁸. Majoritatea scrierilor au un caracter de popularizare, unele datînd de mai tîrziu. Studiu științific original semnat de un autor din Transilvania nu apare încă timp îndelungat.

¹³ Köleséri Samuel, *Auraria Romano-Dacica*. Cibini, 1717; Fridvaldszky Joannes, *Mineralogia Magni Principatus Transilvaniae*, Claudiopoli, 1767; ed. a II-a, Viena, 1774.

¹⁴ N. Botnariuc, *Din istoria biologiei generale*, p. 461.

¹⁵ Szőkefalvi Nagy Zoltán, *Zágoni Gábor XVIII. századi erdélyi orvos vegyészeti működése* (Activitatea în domeniul chimiei a medicului transilvănean Zágoni Gábor), în „Orvosi Szemle”, an. V (1959), nr. 2, p. 209—211; Spielmann József-Soós Pál, *Nyulas Ferenc*, București, 1955, p. 18—19; *Bibliographia Oeconomica Hungariae* (publ. de Dóczy Jenő, Wellmann Imre, Bakács István), Budapesta, 1934, vol. I, p. 92—93, 304.

¹⁶ Dintre acestea amintim următoarele: Borosjenői Székely Ádám, *A marhák körüli ausztriai rendtartás* (Felul de îngrijire a dobitoacelor în Austria), Sibiu, 1763; *A selyem tenyésztés módja* (Modul creșterii viermilor de mătase), Sibiu, 1754; *Oeconomische-praktische Anleitung zum Flachsbau*, Sibiu, 1770. Ramura favorizată a agriculturii a fost apicultura despre care au apărut mai multe publicații scrise de autori din Transilvania. Dintre acestea cea mai populară a fost cartea lui Szigeti Gyula, care a apărut în trei ediții (Szigeti Gyula, *Méhész könyv*, (Carte de apicultură), Aiud, 1763; Cluj, 1768 și 1785); Pálfi Lőrincz, *Erdélyi méhecske* (Albina din Transilvania), Cluj, 1762; Széki Vesmás Márton, *Erdélyi méheskert* (Grădina cu albine), Cluj, 1774; Th. Lange, *Beschaffenheit der Bienenwartung in Siebenbürgen. Gemeinnützige Arbeiten der Bienengesellschaft in Oberlausitz*, Bd. I, p. 171—174; Cf. Kosáry Domokos, *Bevetés a magyar történelem forrásába és irodalmába*, Budapesta, 1954, vol. II, p. 164—166; *Bibliographia Oeconomica Hungariae*, vol. I, p. 106, 111, 163.

¹⁷ Opera lui Ion Piuariu Molnar, intitulată *Economia stupilor* a apărut în două ediții, prima în 1785 la Viena, iar a doua în 1808.

¹⁸ *Istoria României*, vol. III, p. 1079; N. Iorga, *Istoria presei românești*, p. 27—28; C. Bodea, *op. cit.*, p. 94—95; D. Chițoiu, *op. cit.*, p. 8—9; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 39; R. Munteanu, *op. cit.*, p. 168—169.

Numai elita intelectualilor noștri cunoștea, de bine de rău, literatura de specialitate universală. Se atestă astfel că Daniel Filtsch, în urma însărcinării primite din partea Societății Agricole, întocmește în 1769 o listă care cuprindea literatura germană, franceză și italiană de specialitate, dar nu lipseau din ea operele lui Pliniu senior, Cato, Columella și Palladius. Tot în această reuniune, s-a luat în 1772 hotărârea de a se tipări rezumatul unui tratat popular de agricultură, iar extrasul urma „să fie utilizat de dascălii școlilor ca manual”¹⁹. Literatura agronomică de specialitate, dezvoltată în ultima etapă a destrămării feudalismului, este în mare măsură tributară realizărilor științifice și economice din apusul Europei, în special literaturilor engleză, olandeză și franceză de specialitate, ajunse la noi prin intermediu german. În mod firesc, acest împrumut a fost condiționat de procesul de îmburghezire și de intensificare a producției de mărfuri.

Deși lucrările de specialitate s-au răspândit destul de anevoios, totuși problemele legate de agricultură erau îndeobște cunoscute, deoarece datorită dezvoltării industriale a imperiului habsburgic a crescut interesul față de sursele de materii prime și producția agricolă ale Transilvaniei, mai ales că asigurarea cantității — și îndeosebi a calității — corespunzătoare necesita supuși mai bine calificați, mai bine instruiți. Absolutismul luminat a popularizat, prin toate mijloacele posibile: școli, orînduiri (povățuiri), tipărituri etc., cultura rațională a pământului, împămintenirea unor plante și a unor rase noi de vite, noile metode agrotehnice. Astfel, cu sprijinul și din îndemnul organelor de stat de prin anii 1780 se difuzează autorităților locale și populației rurale din Transilvania și Bucovina o serie de tipărituri cu caracter agrar, așa-numitele *Economii de cîmp*, scrise în limbile română, germană și maghiară, care se răspîndeau într-un tiraj relativ mare, se afixau pe pereți, erau citite în biserică și prin iarmaroace. Unele cunoștințe agrotehnice le ofereau chiar și calendarele. Astfel, primul calendar românesc, apărut în 1733, avea o parte rezervată plantelor, semințelor și timpului însămînțării. Întîlnim în calendare populare opinii izvorite din observarea naturii, obiceiuri și rezultate științifice contaminate adesea cu superstiții deșarte²⁰; Gheorghe Șincai a scris chiar o carte împotriva superstițiilor²¹.

¹⁹ Kárffy Ödön, *Az első erdélyi földművelő egyesület működése*, în „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle”, an. V (1898), p. 301, 310.

²⁰ *Istoria României*, vol. III, p. 811—812; B. Surdu, *op. cit.*, p. 115; C. C. Bodea, *op. cit.*, p. 87—90; Veress Endre, *Erdélyi és magyarországi régi [román] könyvek és nyomtatványok* (Cărți și tipărituri vechi românești din Transilvania și Ungaria), 1544—1808, Cluj, 1910, p. 42—69; R. Munteanu, *op. cit.*, p. 147, 51, 52; S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1936, p. 197; M. Tomescu, *Calendarele românești (1733—1830)*, București, 1957, p. 20—24; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, p. 39; Süle, *op. cit.*, p. 55.

²¹ D. Prodan, *Un manuscris al lui Gheorghe Șincai împotriva superstițiilor*, în „Studii și cercetări științifice”, Tom. I (1950), fasc. 2, p. 143—158; Gh. Șincai, *op. cit.*

Înainte de a se fi constituit literatura agronomică de specialitate, publicul cititor, dornic să cunoască rezultatele agriculturii, și-a satisfăcut interesul prin consultarea unor tratate latine sau a traducerilor făcute de autori străini. Printre acestea se numără *Opus Oeconomicum* de Cristofor Fischer (Casovia, 1737—1738), *Oeconomia philosophica* de Szentiványi Márton, — apărută și la Cluj în 1748²². Pe lângă cele îndeobște cunoscute și în străinătate, există câteva lucrări care au văzut lumina tiparului în Transilvania. S-a bucurat, de exemplu, de o largă popularitate cartea concepută într-un spirit religios puritan a englezului Edward Wood²³. Cartea *Praedium rusticum* a lui Jacques Vanier supranumit „Virgiliu francez”, apărută mai târziu și în traducere maghiară²⁴; această lucrare economică, cam înflorită de o fantezie clericală, probabil a circulat în numeroase ediții prin Transilvania. Este de remarcat deosebita preocupare a savanților ieziți pentru științele agronomice, căci atît Vanier Fischer, Szentiványi, Miháltz ori neobositul Mitterpacher Lajos cit și Fridvaldszky erau cu toții ieziți.

Unele dintre operele citate, prin concepția lor progresistă au exercitat o influență binefăcătoare asupra agronomiei din Transilvania și l-au inspirat pe Fridvaldszky. Fischer, de exemplu, prezintă sistemul de asolament trienal ca un procedeu universal acceptat și își formulează potrivit acestuia indicațiile referitoare la arat. Szentiványi atribuie mare importanță gunoitului. Este de părere că pămîntul trebuie îngrășat anual, chiar dacă într-o măsură mai redusă; pămîntului îi priește mai mult dacă i se asigură în mod sistematic o cantitate mai redusă de îngrășă-minte, decît dacă la intervale mai mari se recurge la un gunoit masiv (intensiv)²⁵.

În urma răspîndirii sistemului Young (repartizarea prin rotație a culturilor în patru sole), importanța îngrășării a crescut simțitor, deoarece sistemul lui Young a demonstrat în mod plauzibil că metoda asolamentului bial sau trienal era deja, odată pentru totdeauna, învechit. Johann Wiegand și-a cîștigat mari merite atît prin aplicarea acestui nou sistem în Austria cît și prin răspîndirea lui în sud-estul Europei. Wiegand, care însuși era un gospodar practician, a publicat pe atunci o carte destinată instruirii tinerilor țărani din Austria²⁶; această lucrare, s-a

²² *Bibliographia Oeconomica Hungariae*, vol I, p. 83, 315, 93.

²³ Cf. Wood Edward, *Gazda ember könyvecskéje* (Cărticica gospodarului) (trad. de Veszprémi István), Sibiu, 1768. Ed. a II-a a apărut la Bratislava, în 1776. Cf. și *Bibliographia Oeconomica Hungariae*, vol. I, p. 112, 132, 347.

²⁴ Vanier Jakab, *Paraszi majorja* (Gospodărie țărănească) (tradus și prelucrat de Miháltz István), Sibiu, 1779; vezi: *Bibliographia Oeconomica Hungariae*, vol. I, p. 119, 139, 207, 344.

²⁵ Bakács, *op. cit.*, 143; Cf. Fischer Christophorus, *Opus oeconomicum*, Cassoviae, 1737, p. 8—9, capitolul intitulat *De agrorum tripartita divisione*; Szent-Iváni Martinus, *Oeconomia philosophica*, Tyrnaviae, 1746, p. 133, 146—147, 223—224.

²⁶ Cf. J. Wiegand, *Handbuch für die österreichische Landjugend zum Unterricht einer wohlgeordneten Feldwirtschaft*, Wien, 1771.

editat, după scurtă vreme, și în traducere slovacă și maghiară²⁷. Cartea lui Wiegand este prima dintre lucrările cu caracter economic mai răspândite la noi care abandonează concepția multiseculară privind necesitatea pirloagei și declară fără echivoc că prin îngrășare fertilitatea ogoarelor poate fi încontinuu menținută. Această teză propovăduiește necesitatea cultivării plantelor de nutreț artificial și împărtășește sfaturi practice referitoare la asemenea culturi; militează de asemenea pentru o mai intensă cultivare a cartofilor, a inului, a cînepei, a hameiului, a roabei, a șofranului etc. Pirloaga — după părerea susținătorilor ei — trebuie plantată cu răsaduri, legume, cu plante anexe „necesare pentru fabrică și pentru meșteșugurile de artizanat“²⁸.

Disertația lui Fridvaldszky se încadrează în acest context al dezvoltării literaturii agronomice de specialitate, căci pe bună dreptate, remarcă polihistorul contemporan Benkő József, în celebra sa *Transilvania*, această activitate științifică, strîns legată de deplasările pe teren, a urmat întocmai principiile lui C. Linnée.

Importanța. Analiza aprofundată a *Disertației* lui Fridvaldszky rămîne în sarcina oamenilor de specialitate, importanța pe care o prezintă sub aspectul istoriei economice și a istoriei științelor agronomice ne impune totuși să anticipăm cîteva aprecieri mai generale pe marginea ei²⁹.

După cum s-a văzut, Fridvaldszky prezintă în partea introductivă a disertației sale condițiile culturii agricole (relieful, clima, vegetația, solul), ceea ce dovedește că întrevedea corelația dintre factorii determinanți — în accepția actuală — ai genezei solului, fără să intre în amănunte în cadrul expunerii. În domeniul pedologiei emite păreri, în esență, și astăzi valabile³⁰.

De altfel, întreaga primă secțiune a lucrării sale tratează probleme legate de îngrășare, revenindu-i meritul de a fi abordat în literatura noastră agronomică de specialitate pentru prima oară, cu cuvenită competență, această problemă cheie a dezvoltării agricole.

Apreciind rezultatele sale pe planul teoriei îmbunătățirii pămîntului arabil, trebuie scoasă în evidență constatarea privind posibilitățile solu-

²⁷ Menționăm că opera de popularizare a lui Wiegand a fost tradusă în limba maghiară de către bihoreanul Szilágyi Sámuel (*Az ausztriai paraszt*, Bratislava și Košice, 1776). În introducerea sa de traducător, Szilágyi ia poziție pentru popularizarea cunoștințelor agronomice, critică sistemul de a lăsa pămîntul în paragină, recomandă stringerea îngrășămintelor animale în gropi și, în general, folosirea sistematică a îngrășămintelor pe pămînturile arabile și finate.

²⁸ Bakács, *op. cit.*, p. 143; D. G. Chițoiu, *op. cit.* p. 6; *Bibliographia Oeconomica Hungariae*, vol. I, p. 346.

²⁹ Folosim și această ocazie să mulțumim pentru sfaturile lor de specialitate tovarășilor conf. univ. pens. Szász István, conf. univ. Kiss István, conf. univ. Vargha Jenő și ing. agronom Nagy Miklós.

³⁰ M. Nemeș și colab., *Ridicări pedologice în partea de nord și nord-vest a Cîmpiei Transilvaniei*, în *Studii și cercetări agronomice*, an. XIV (1963), p. 9—15; T. Piciu, S. Jakab, *Aspecte pedologice în bazinul mijlociu al Tirnavei Mici*, în „*Studii și cercetări agronomice*“, an. XIV (1963), p. 39—40.

lui de a folosi materialele nutritive. Pe acest plan, în disertația sa Fridvaldszky formulează, ce-i drept cu alte cuvinte, „legea minimă“ a vestitului Justus von Liebig, precedind-o cu aproape un veac. Fridvaldszky face următoarele afirmații: „Fără îndoială, diversitatea materiei îngrășămintului va produce grade variate de fertilitate în sol (cap. II, paragr. 2), prin urmare este de examinat natura îngrășămintelor, și în special voi trata despre îngrășămintul ușor de găsit și la îndemina oricui (vezi cap. I, paragr. 6) apoi despre substanțele științifice (adică artificiale — n.n.) de îngrășămint^{30a}.”

Fridvaldszky sesizează clar că diferența dintre cerințele de îngrășămintele ale diferitelor soluri vizează procesul în cursul căruia gunoiul se descompune și se formează săruri azotate și aici pe bază de azot³¹.

Concepția sa privind fertilitatea solului oglindește nivelul contemporan al științei agronomice, deși — și în mod firesc — ea nu coincide în totalitate cu ulterioarele rezultate științifice. Fridvaldszky remarcă totuși just că reacția chimică pronunțat acidă sau bazică este, în general, mai puțin prielnică în solul fertil decât reacția chimică moderată. Dintre substanțele nutritive vegetale, îl preocupă mult substanțele azotate bazice și azotul. Despre fosfor nu face însă nici o mențiune.

În cadrul expunerii cu privire la diferite feluri de îngrășămintele, se străduiește să utilizeze rezultatele progresului științific și experiențele agricultorilor. Oferă o analiză nu îndestul de sistematică, dar relativ multilaterală și competentă a diferitelor îngrășămintele. Aduce contribuții de amănunt la cunoașterea unor categorii de îngrășămintele de origine minerală, vegetală și animală. În categoria îngrășămintelor de origine animală, tratează separat despre gunoiul de bovine, de ovine, de păsări de curte, porumbei etc. Cele expuse în disertația lui Fridvaldszky dovedesc că știința agronomică de specialitate de pe atunci a descoperit însușirile și utilitatea fecalelor umane și a gunoiului de grajd. Deși sub unele aspecte părerile autorului sînt vădit depășite, totuși în aspectele lor esențiale: conținutul nutritiv, bogatele rezerve de azot, precum și însușirile fizice, ele sînt prezentate în mod competent³². Îndeosebi rețin atenția pasaje consacrate utilizării fecalelor umane ca îngrășămintele, metodă multimilenară la chinezi și practică deja în secolele precedente

^{30a} *Prima lucrare agronomică de specialitate din Transilvania*. Publicată în original și traducere românească cu o introducere și note de Alexe Csetri, Carol Engel. Centrul de Informare și Documentare pentru Agricultură și Silvicultură, București, 1970, p. 31. Nagy Miklós, *Eke és toll* (Plug și pană), Korunk-évkönyv (Anuarul Korunk), an. 1973, p. 153—4.

³¹ Cf. Szász István, *Importanța cartografierei solului în general, cu privire specială asupra celui din regiunea Cluj*, în „Buletin Științific”, secția de Științe biologice-agronomice, Tom. III nr. 1; Szász István, *Talajélet és trágyázás* (Viața din sol și îngrășarea), București, 1956, p. 31—44; D. Chirița, *Pedologie generală*, București, 1955, p. 738—740, 316—344, 372—375, etc.

³² J. G. Wallerius, *Chymische Grundsätze des Ackerbaues*, Berlin, 1764, p. 200—211; D. Home, *op. cit.*, p. 56—72; Duhamel, *op. cit.*, p. 187—200; H. Davy, *A földművelési kémia gyökere* (Bazele chimiei agricole), Viena, 1805, p. 267—275.

de către olandezi și belgieni. Lucrările agronomice contemporane au popularizat adeseori asemenea cunoștințe³³. Astăzi a devenit aproape o axiomă că solul tratat cu fecale favorizează vîguros înmulțirea bacteriilor care acumulează în sol azotul absorbit din atmosferă. Va trebui să confirmăm de asemenea aserțiunile lui în ceea ce privește efectul fertilizator al nămolului. Și din acest paragraf reiese clar că Fridvaldszky întrevede rolul vieții vegetale în formarea solului; în legătură cu efectul fertilizator al nămolului, Fridvaldszky își justifică teza prin binefacerile cunoscute de mai multe milenii ale revărsărilor Nilului.

Atrăgînd atenția asupra utilizării deșeurilor industriale ca îngrășăminte, autorul popularizează rezultatele agronomilor contemporani³⁴. Specialiștii vizează importanța compostului (în accepțiunea actuală a cuvîntului) care este bogat atît în microorganisme, cît și în azot. Străvechea metodă de a întrebuița cenușa ca îngrășămint și-a găsit justificare și în rezultatele științei moderne³⁵. În secolul al XVIII-lea și mai tîrziu s-a utilizat pe scară largă funinginea ca îngrășămint³⁶, o recomandă chiar și Fridvaldszky; metoda aceasta însă n-a rezistat verificărilor ulterioare. Astăzi funinginea se consideră de-a dreptul dăunătoare.

Marna, enumerată printre îngrășămintele ce se găsesc în sinul naturii, o cunoșteau chiar și romanii. Amendarea pămîntului cu marnă (var) este o metodă uzitată astăzi pe scară largă pentru îmbunătățirea terenurilor. Este esențială nu numai datorită funcției pe care o îndeplinește prin satisfacerea necesității de calciu a solului, prin funcția ei fiziologică, ci și prin efectul ei biologic și fizic, deoarece contribuie în mare măsură la mărirea cultivabilității terenurilor. Precizările lui Fridvaldszky referitoare la utilizarea marnei pentru îmbunătățiri funciare sînt valabile mai cu seamă în cazul solurilor acide. Întreaga literatură de specialitate din secolul al XVIII-lea se preocupă de marnă; iată cîțiva autori mai cunoscuți: Home, Duhamel, Wallerius, Cronsedt³⁷. Printre multiplele sale utilizări, e bine cunoscută și inițiativa lui Samuil Tessedik vizînd fertilizarea sărăturilor³⁸.

Fridvaldszky consideră că înmuierea semințelor în must de bălegar înainte de însămînțare dă rezultate bune, Wiegand, dimpotrivă, con-

³³ Duhamel, *op. cit.*, vol. I, p. 193—200; Wallerius, *op. cit.*, p. 211; Davy, *op. cit.*, p. 271.

³⁴ Home, *op. cit.*, p. 56—71; Duhamel, *op. cit.*, p. 193—210; Wallerius, *op. cit.*, p. 202—209.

³⁵ Csapó József, *Talajtan* (Pedologie), București, 1953, p. 133—135; Szász István, *Talajélet és trágyázás*, p. 31—49.

³⁶ Wallerius, *op. cit.*, p. 209—210; Davy, *op. cit.*, p. 280.

³⁷ Home, *op. cit.*, p. 39—51; Duhamel, *op. cit.*, p. 80—83, 170—182; Wallerius *op. cit.*, p. 138—144; J. G. Wallerius, *Mineralogie oder Mineralreich* (im deutsche übersetzt von J. D. Dense), Berlin, 1763, p. 1—36; Wiegand, *op. cit.*, p. 13—14, 22—26.

³⁸ W. Fechmann, *Handbuch der Bodenlehre*, Berlin, 1931, vol. IX, p. 92; Szász István, *Talajjavítás közvetve ható anyagokkal* (Îmbunătățirea solului cu materiale ce au eficacitatea indirectă), București, 1957, p. 112—119.

testă eficacitatea acestui procedeu³⁹. Despre asemenea metodă pomenesc și lucrarea de specialitate *Oarecare secreturi ale pământului*, apărută în 1796 la București⁴⁰. Înmuierarea semințelor, întrebuițată în sens de tratare, adică pentru dezinfectare și curățire — așa cum se obișnuia până deunăzi în rîndurile țărănimii — este, într-adevăr, fără rost, însă dacă asemuim metoda în cauză cu granularea, amestecarea semințelor cu îngrășăminte artificiale, practică de științele agronomice moderne, atunci efectul ei fertilizator nu este discutabil⁴¹.

În mod firesc, Fridvaldszky nu se entuziasmează pentru metoda de a fertiliza miriștea prin ardere; și concepția științifică de astăzi este de părere că arderea, în mod vădit, distruge parțial microflora și se irosește astfel o parte din grăsimile (fertilitatea) pământului. Deși morfologia solului, știința structurii și a texturii solului nu erau constituite încă pe atunci, totuși apar la Fridvaldszky numeroase referiri la asemenea probleme. Este fundamentată științific părerea că nisipul afinează solurile argiloase, mloase, compacte (gloduroase); după tratarea cu nisip (amenizarea cu nisip) solul într-adevăr se aerisește bine⁴².

Indicațiile referitoare la perioadele gunoitiului și la alegerea îngrășămîntului celui mai potrivit pentru cultura respectivă, se bazează fie pe experiența poporului, fie că decurg din rezultatele investigațiilor științifice ale autorului. În linii mari, toate sînt în concordanță cu principiile agrotehnice moderne. În privința cantității gunoitiului, părerile de atunci și de astăzi diferă considerabil. În tot cazul, Fridvaldszky ajunge în mod logic la concluzia că în privința îngrășării nu se poate recomanda o normă valabilă pentru întregul teritoriu al Transilvaniei, dat fiind că nici condițiile climaterice și nici cele de sol nu sînt pretutindeni identice. În schimb, pot fi utilizate pe scară largă marna, pămîntul negru (se gîndește probabil la humus), cenușa, praful de cărbune, pulberea și gunoiul bovinelor. În pasajele consacrate îngrășării și în cele precedente privitoare la diferitele soluri, autorul se bazează — după cum am mai arătat — în special pe izvoare din străinătate și propria sa experiență. Cu toate că Fridvaldszky nu-și indică sursele, se poate constata că concepția sa prezintă cele mai multe trăsături comune cu sistemul lui Wallerius⁴³.

Într-un cuvînt, prima parte a disertației lui Fridvaldszky, aceea care privește îngrășarea pămîntului, conține o serie de constatări științifice verificate și este în concordanță cu rezultatele științifice ale epocii sale cît și cu practica poporului. Aceasta înseamnă implicit că lucrarea sa era deja depășită în multe privințe. Astfel, printre concluziile sale greșite se numără, de exemplu, recomandarea funinginei ca îngrășămînt.

³⁹ Wiegand, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁰ D. G. Chițoiu, *op. cit.*, p. 10.

⁴¹ Szász István, *Talajélet és trágyázás*, p. 101—102.

⁴² Fehmann, *op. cit.*, vol. VI, p. 313.

⁴³ Vezi: Wallerius, *Chymische Grundsätze des Ackerbaues și Mineralogie*, citate deja.

Ca mai toți chimiștii secolului al XVIII-lea, și Fridvaldszky se manifestă ca adept al teoriei flogisticului, care interpretează procesul arderii și al oxidației în general, ca eliminarea unei substanțe „cu greutate negativă”. Adepții acestei teorii, între alții și Fridvaldszky, concep substanțele de „natură rece sau de natură caldă”. Chiar dacă în privința diferitelor soiuri de gunoaie această categorisire este întemeiată, ea nu poate fi extinsă nicidecum asupra materiei în general. Teoria flogisticului a marcat totuși un pas înainte în dezvoltarea chimiei, spre cristalizarea chimiei moderne, legată de numele lui Lavoisier. După cum constată însuși Engels, „Chimia... se emancipase de alchimie prin teoria logisticului”⁴⁴.

Partea a doua din *Dissertatio de agris fimandis et arandis*, consacrată aratului și altor metode de cultivare a solului, are deosebită importanță nu numai prin faptul că ne oferă copioase informații despre agrotehnica Transilvaniei contemporane, dar și prin prezentarea aceluia foarte bine gândit și operativ proiect prin realizarea căruia s-ar putea remedia — după părerea autorului — neajunsurile vieții economice.

Faptul că începe din capul locului cu prezentarea prototipurilor de mașini agricole englezești (predecesorii extirpatoarelor, cultivatoarelor, rarițelor de mai târziu) dovedește temeinica cunoaștere a agrotehnicii secolului al XVIII-lea. Capitolul despre arat elucidează fără putință de tăgadă poziția lui Fridvaldszky care, împărțînd părerile englezului Young, atribuie plugului un rol covârșitor în dezvoltarea economiei agrare, alături de îngrășare. Fridvaldszky nu consideră încă potrivit momentul introducerii amintitelor unelte mecanizate în Transilvania, de vreme ce mai lipsesc încă condițiile tehnice și sociale (adică industrie siderurgică, meșteri inițiați în întreținere, forța de muncă și animale de tracțiune necesare), iar mașinile sînt prea costisitoare și se defectează ușor în solurile consistente, gloduroase. Într-adevăr, în condițiile tehnice rudimentare din secolul al XVIII-lea, era indicată numai utilizarea acelor unelte care se puteau ușor procura și adapta specificului terenurilor cultivabile.

Periodizarea efectuării aratului în Transilvania se bazează pe sinteza experienței populare; recomandarea respectării datinelor obștești în această cronologie atestă intensitatea raporturilor sale cu țărănimea.

Trebuie că acordăm importanța cuvenită și capitolului al IV-lea în care Fridvaldszky, bazat pe autenticitatea observațiilor personale, schițează răspîndirea teritorială a diferitelor tipuri de pluguri utilizate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pe ogoarele Transilvaniei. Imaginea ce se degajează din lucrarea lui constituie cea mai cuprinzătoare sursă privitoare la acea epocă; ea se impune deopotrivă din punct de vedere al istoriei agrare și al istoriei științelor agronomice, cit și sub aspect etnografic. Acest tablou coincide în linii mari cu imaginea pe

⁴⁴ Fr. Engels, *Dialectica naturii*, [București], Ed. de stat pentru literatura politică, 1954, p. 7.

care a conturat-o etnografia, pornind probabil de la studierea plugurilor din secolul al XIX-lea⁴⁵. Divergențele se datorează, cu toată probabilitatea, schimbărilor survenite între timp. Îndeosebi ne reține atenția relatarea autorului despre inovația văzută în regiunea Trei Scaune și în comitatul Dobica, unde s-au montat cîte două cormane după fierul lat. Literatura de specialitate din patria noastră nu atestase încă o asemenea soluție tehnică.

În ceea ce privește aplicarea lor în Transilvania, între plugul de șes și cel reversibil Fridvaldszky recomandă plugul reversibil, luînd în considerare caracterul deluros al țării și greutatea lui relativ mai mică. Dintr-un specialist agronom ai epocii, Johann Wiegand recomandă și el aplicarea acestui plug⁴⁶. Este de remarcat descrierea unui plug reversibil ușor, la care au fost aplicate două cormane neschimbate, folosit de doi gospodari în comitatul Dobica și scaunul Odorhei. Sint foarte valoroase și constatările lui Fridvaldszky privind adîncimea și lățimea aratului, ca și forța de tracțiune a plugurilor.

Cele constatate de autor în legătură cu aratul de bună calitate sint în concordanță cu criteriile agronomiei moderne. Astfel, constată că aratul bun constă în pregătirea solului pentru includerea unei cantități de apă cît mai mare și în stare să o păstreze timp cît mai îndelungat, în facilitarea formării hranei necesare plantei, prin amestecarea straturilor solului și prin scoaterea la suprafață a noi părți din sol; în sfîrșit, aratul are ca scop și extirparea buruienilor.

Capitolul al VII-lea ridică problema însămînțării în rînduri, idee care a apărut în secolul al XVIII-lea și de atunci s-a generalizat. Luînd în considerare lipsa forțelor de muncă și rămînerea în urmă a Transilvaniei din punct de vedere tehnic, Fridvaldszky consideră că însămînțarea în rînduri, aici poate fi aplicată numai la cultura porumbului.

Putem aprecia ca foarte progresiste și utile metodele de cultivare a pămîntului propuse de el, care pot fi considerate inovații. Mașina sa de arat, semănat, grăpat și netezit cu vâlătugul, în mod simultan, probabil s-a inspirat din tehnica agricolă din străinătate, însă într-o formă cu mult simplificată și modificată. Această mașină a avut drept scop ca să efectueze toate muncile agricole de la arat pînă la învelire; varianta acestei mașini mai tîrziu s-a răspîndit și s-a generalizat. O altă metodă

⁴⁵ Cf. Kós Károly, *Az Erdélyi Nemzeti Muzcum néprajzi tárának faekéi* (Plugurile de lemn ale secției de etnografie a Muzeului Național din Transilvania), Cluj, 1947, în seria „Erdélyi Tudományos Füzetek”, nr. 207; J. Teutsch, K. Fuchs, *Ethnographische Mitteilungen aus den Komitaten Kronstadt und Fogaras in Siebenbürgen*, Mitt. der antrop. Ges. in Wien, an. 1905, p. 151; T. Papahagi, *Images d'ethnographie roumaine*, București, 1928, p. 60; R. Vuia, *Așezările, casa și portul țaranului român din Ardeal și Banat, în Transilvania, Banatul, Crișana Maramureșul*, București, 1929, p. 603—612; S. Opreanu, *Terase artificiale pentru cultură în România*, în *Lucr. Institutului Geogr. Univ. din Cluj*, 1942, p. 51—74; N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în Țările Române în epoca feudală*, în „Acta Musei Napocensis”, an. 11 (1965), p. 307—344.

⁴⁶ Wiegand, *op. cit.*, p. 41—44.

propusă de autor este aceea ca după aratul longitudinal al loturilor să se aplice aratul transversal, metodă folosită deja în străinătate în acea vreme și răspîdită și în zilele noastre.

Disertația lui Fridvaldszky nu atinge problema culturii alternative, cu toate că lucrarea lui Wiegand — apărută în același an și probabil cunoscută și de Fridvaldszky — se ocupa de această metodă. Știm însă că *Projectum oeconomicum*, elaborat de Fridvaldszky în anul 1770, propune introducerea asolamentului trienal în locul celui bienal pe teritoriul Transilvaniei⁴⁷. După cum am văzut, *Disertația* lui Fridvaldszky, întrecînd în unele privințe chiar pe Wiegand, face dese referiri la exemplul Angliei și Țărilor de Jos, țări care au dat naștere culturii alternative. Trebuie să presupunem că și el a cunoscut sistemul culturii alternative. El însă — ca majoritatea agronomilor vremii — nu era pentru preluarea servilă, slugarnică a experimentelor din străinătate și a accentuat de repetate ori necesitatea adaptării rezultatelor științifice ale experimentelor țărilor mai dezvoltate la caracteristicile specifice locale. Este clar că, în vremea cînd în Transilvania predomina asolamentul și se ducea lupta împotriva forțelor conservatoare pentru introducerea și generalizarea asolamentului trienal, ar fi fost de prisos ca ideea culturii alternative să fie popularizată, propagată. Prezența raporturilor, a relațiilor feudale, împovărarea grea a iobăgimii și rămînerea în urmă pe plan economic a Transilvaniei au contrazis introducerea culturii alternative. În timp ce în țările dezvoltate din Apus introducerea culturii alternative s-a pus la ordinea zilei, la noi încetățenirea ei avea încă de așteptat un veac întreg, cu toate că exemple izolate se întîlnesc și mai înainte.

Dissertația în întregime ea este o operă cu caracter de pionierat al științei agronomice din Transilvania, care folosește din abundență rezultatele unor ramuri ale științelor naturii nou apărute, cum este geologia, pedologia, fiziologia plantelor și chimia agrară. Însușirea și aplicarea acestor rezultate în 1771, în condițiile rămîinerii în urmă a Transilvaniei pe plan economic și științific, a fost o performanță științifică considerabilă. Autorul descrie o serie de rezultate și experimente din Apus, pe care — ce e drept — nu a putut să le intercaleze întotdeauna în concepțiile sale. Uneori, în *Dissertație* avem în fața noastră un amestec de idei progresiste, sfaturi de specialitate formînd un dualism teoretic și practic nesistematizat.

Este meritul autorului că nu copiază, nu imită slugarnic rezultatele internaționale ale științei, ci declară de repetate ori că încearcă să le aplice conform raporturilor, caracteristicilor specifice de la noi. Un rezultat științific obținut ori în străinătate ori la noi în țară, în concepția de altfel idealistă a lui Fridvaldszky, poate fi promovat, acceptat, dacă

⁴⁷ Arhivele Statului Budapesta. Arhiva guberniului transilvănean (în Politicis), F. 46-1771, fol. 289—300. Problemele legate de introducerea asolamentului trienal în Transilvania, vezi: Tagányi Károly, *A háromnyomású rendszer behozatala Erdélyben* (Introducerea asolamentului trienal în Transilvania), în „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle”, an. I (1894), p. 21—26.

era confirmat de experiențele științifice și de practică. Aici trebuie să pomenim de aportul adus științei de către Fridvaldszky prin cercetările, experimentele și experiențele sale personale. Este știut că agronomia din secolul al XVIII-lea s-a bazat deja pe rezultatele științelor naturale (biologia, chimia, fizica, geologia, fiziologia etc.). Conform acestei concepții Fridvaldszky, care avea o orientare strict științifică, și-a lărgit tot mai mult sfera de observare, făcând noi și noi experimente.

Inovațiile și descoperirile sale de pînă atunci (pregătirea piinii din napi porcești, fierberea rachiului din porumb, fabricarea hîrtiei din rogoz, descoperirea zăcămintelor de turbă și folosirea lor la încălzit, fabricarea berei din cartofi — vorbind numai de cele mai importante rezultate ale lui Fridvaldszky) au fost în majoritatea lor rezultatele unor experimente efectuate în laboratoare. Din *Dissertația* sa apar noi experimente făcute. Astfel, a făcut experimente chimice pentru demonstrarea că marna conține și sare alcalină. Pomeneste de experimentele sale făcute cu scopul de a demonstra compoziția chimică a solului arabil, experimente chimice pentru demonstrarea teoriei că praful drumurilor poate fi folosit ca îngrășămint, demonstrarea caracterului alcalin al solului cretos cu ajutorul oțetului sau vinului, etc. Este deci evident că, ocupîndu-se cu agronomia, cu știința agricolă, Fridvaldszky urma calea experimentală. Acest fapt este dovedit și de un alt rezultat al orientării sale agronomice, o lucrare care s-a născut pe baza unor observații chimice și botanice privind planta colorantă denumită roibă⁴⁸. Această plantă folosită pe scară largă în industria de la noi a avut o însemnătate economică de seamă, fiind introdusă în Transilvania din Imperiul otoman prin intermediul Țării Românești și a Moldovei.

Pornind de la ideea că proba teoriei este practica, se constată că, în cursul preocupărilor sale agronomice, însuși Fridvaldszky execută experimente agricole pe ogoare. În disertația sa amintește că după trei ani de experiment propriu a ajuns la concluzia că aratul longitudinal urmat de cel transversal a dublat recolta. Înainte de a propune în *Dissertatio* folosirea mașinii sale de arat-semănat-grăpat-netezit cu vălătucul, Fridvaldszky s-a convins prin discuții cu țărani că ei într-adevăr au înțeles esența mecanismului mașinii și sînt în stare să o confecționeze și singuri. Însă, chiar dacă luăm în considerare toate experimentele sale practice, trebuie să constatăm că Fridvaldszky a fost în primul rînd un savant al științelor naturale și agronomiei și nu un gospodar practic.

Fridvaldszky a fost un savant cu o perspectivă largă, care în multe privințe a recunoscut în mod just direcția dezvoltării. Aceasta se poate dovedi cu faptul că, tratînd despre felul de îngrășare sau studiînd mași-

⁴⁸ Fridvaldszky Joannes, *Dissertatio de skumpia seu planta coriaria*, Claudiopoli, 1773.

nile cele mai potrivite pentru cultivarea pământului arabil, încearcă să lege în mod dialectic rezultatele științifice ale vremii, experimentele sale proprii și practica agricolă. Inovațiile și invențiile sale, mașinile și metodele pentru cultura pământului (dintre care mașina de arat, semănat, grăpat și netezit cu vălătucul, semănatul în rînduri sau specializarea agricolă. etc.) sînt rezultatele acestei unități armonice și au servit un singur scop: mărirea productivității în agricultură.

Observațiile sale în domeniul mineralogiei, botanicii și agronomiei l-au obligat să cerceteze fără întrerupere fenomenele naturii și să cunoască îndeaproape poporul („vulgus“), acela care duce o luptă neîncetată cu natura. Biografia sa menționează fără excepție că Fridvaldszky a parcurs de repetate ori Transilvania, făcînd observații științifice. Disertația sa este o nouă dovadă că Fridvaldszky a reușit să cunoască destul de bine populația Transilvaniei, popoarele conlocuitoare de aici, pe români, maghiari și sași, felul lor de trai și de gospodărire, procesele de producție care pot fi generalizate de știința agronomică. Activitatea sa dovedește în același timp că, fiind pătruns de ideile luminilor, Fridvaldszky simpatiza cu poporul și era gata să acționeze în favoarea lui. Altfel nu s-ar putea explica cuvintele sale îndreptate spre luminarea poporului și necesitatea popularizării științelor. Făcînd cercetări în domeniul agriculturii, Fridvaldszky a observat rămînerea în urmă a Transilvaniei legată în cătușele feudalismului pe plan economic, tehnic, științific, a văzut clar sărăcia poporului și împovărarea lui. Luptînd pentru progresul agriculturii, face diferite propuneri de ameliorare, de exemplu propune în locul culturii extensive cultura intensivă a cîmpurilor, este adeptul specializării agriculturii și înlăturării producției exclusive a culturii unilaterale și învechite a cerealelor.

Se știe că opera lui Fridvaldszky nu a apărut în vremea sa⁴⁹, membrii Societății probabil nici nu au înțeles părerile sale științifice sau le-au găsit prea „moderne“. Cu toate că, disertația rămînînd în manuscris, părerile lui Fridvaldszky nu s-au răspîndit într-un cerc mai larg, totuși nu au rămas fără efect, fără influență. Aceasta, deoarece în disertație găsim referiri că autorul a făcut experimente proprii pe ogoare, a expus și a și făcut cunoscute plugarilor părerile sale, le-a dat sfaturi și sugestii. Dacă ideile și rezultatele sale, din cauza indiferenței și ignoranței nobililor, n-au cunoscut în forma tipărită o mai largă publicitate, au avut o influență oarecare și în rîndul elementelor mai luminate ale nobilimii și fiilor poporului cu care Fridvaldszky a fost în contact.

Disertația lui Fridvaldszky merită apreciere atît prin conținutul său științific și scopul ei de luminare a poporului, cît și ca prima lucrare agronomică din Transilvania.

⁴⁹ Lucrarea a fost publicată abia în ultimii ani. Cf. *Prima lucrare agronomică de specialitate din Transilvania*, vezi nota 30 a.

ЗНАЧЕНИЕ ПЕРВОЙ В ТРАНСИЛЬВАНИИ АГРОНОМИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ

Неизданное исследование Фридвалдски Яноша, *Dissertatio de agris firmendis et arandis pro M. Principatu Transilvaniae (1771)* (II)

(Р е з ю м е)

Настоящая статья занимается источниками и значением работы Фридвалдски Яноша.

Для обозначения опорных точек оценки авторы сравнивают прежде всего уровень развития земледелия и земледельческой литературы Трансильвании с уровнем, достигнутым на западе Европы. Таким образом, они приходят к выводу, что, хотя Фридвалдски вдохновился новейшими источниками, т.е. его документация была на уровне агрономии, геологии, химии, физиологии и ботаники XVIII-го века, в своих рекомендациях ученый никогда не отрывался от хозяйственно-технической, климатической и геологической действительности Трансильвании.

Значения работы Фридвалдски Яноша заключается в том, что она является первой в Трансильвании агрономической работой по специальности, выработанной в духе просвещения и под эгидой идеи *theoria cum praxi*. Соотечественники не уловили значения работы Фридвалдски Яноша, которая осталась таким образом в рукописи. Только в 1970 г., через два века, работа была опубликована в подлиннике, на латинском языке, и в румынском переводе.

ACTIVITATEA SOCIAL—ECONOMICĂ A „REUNIUNII ROMÂNE DE AGRICULTURĂ“ DIN COMITATUL SIBIULUI (1888—1918)

N. DOBRESCU și I. KOVÁCS

Problema întemeierii reuniunilor de agricultură în viața economică a Transilvaniei, în vederea deschiderii unor noi perspective de dezvoltare a domeniului agrar în general și micii producții în special, a suscitat puternic atenția specialiștilor și diverselor personalități ale vieții publice românești interesate în consolidarea vieții materiale a populației rurale primejduită de concurența capitalistă ca și de ignoranța existentă în domeniul organizării unei vieți agricole moderne, raționale. Ideea necesității acestor organizații economice pornea de la o serie de cerințe interne stringente, care priveau practicarea necorespunzătoare a agriculturii pe micile proprietăți, dar era stimulată și alimentată de existența și generalizarea curentului asociaționist-cooperatist prezent în gândirea și apoi în practica vieții economice transilvănene. Astfel, asociaționismul era îmbrățișat de majoritatea elementelor intelectualității și burgheziei românești înaintate, în convingerea că prin el se creează condițiile economice necesare susținerii propagandei și acțiunii practice de ridicare materială a țărănimii și prin aceasta, indirect, de propulsare a luptei politice naționale cu mai mulți sorți de izbândă. Majoritatea specialiștilor și economiștilor români, adepți ai curentului de asociere, vedeau în realizarea reuniunilor economice, îndeosebi de agricultură, rezolvarea unor majore deziiderate economice, culturale și naționale ale poporului român, cerute imperios de manifestarea sa în viața politică. Prin conceperea reuniunilor sau societăților agronomice, prezente deja în a doua jumătate a secolului XIX în viața celorlalte naționalități din Transilvania, se urmărea introducerea unei agrotehnici înaintate, stimularea tuturor ramurilor producției agrare, crearea condițiilor pentru angajarea și participarea directă a specialiștilor în rezolvarea problemelor practice ale agriculturii, obținerea mijloacelor de credit necesare modernizării acesteia, introducerea unor plante tehnice, cultivarea unor noi soiuri de plante și creșterea unor rase de animale de mare randament; explorarea unor domenii economice mai puțin dezvoltate și practice de populația românească în acea perioadă ca meseriile și comerțul. Asemenea obiective au stat în permanență în atenția specialiștilor, au constituit obiectul unor proiecte și propuneri prezentate și aduse periodic la cunoștința opiniei publice prin intermediul presei. Astfel, Pavel Vasici, Ștefan Pop, I. Chitu, Visarion Roman, Eugen Brote, Demetriu Comșa, care promovaseră și creionaseră printre primii sarcinile reuniunilor agronomice, încetățenesc, prin propaganda făcută în a doua jumătate a secolului XIX, ideea reuniunilor în rîndurile unor cercuri din ce în ce mai largi ale vieții cultural-economice românești¹. Dovadă sînt și propunerile tot mai insistente adresate conducerii

¹ N. Cordoș, I. Kovács, *Preocupări ale literaturii agrare românești din a doua jumătate a sec. XIX*, în „Acta Musei Napocensis“, 1966, p. 291—316.

Astrei în deceniul al 8-lea privind eventuala întemeiere a unei secții agromice², apoi a unei reuniuni în despărțământul Blajului în 1880³. De asemenea, în ședința adunării generale din august 1881 Andrei Cosma îndemna conducerea Astrei să ia direct inițiativa organizării unei reuniuni românești de agricultură pentru înființarea căreia trebuia să se alcătuiască o comisie de 12 persoane care să-i formuleze statutele⁴. Stringența întemeierii unei reuniuni economice e constatată și mai mult de fruntașii burgheziei românești cu ocazia organizării expoziției naționale de sub egida Astrei din 1881, fapt care va precipita lucrările activării acesteia⁵.

Proiectele reuniunii de agricultură, întocmite de un comitet, în care se aflau cele mai de seamă personalități ale vieții publice românești transilvănene, înaintate în 1883, au stîrnit însă susceptibilitățile guvernului în privința sferei de activitate a reuniunii la nivelul întregii Transilvanii, care a intervenit fără motive plauzibile și a limitat viitoarea rază de acțiune a acesteia doar la teritoriul comitatului Sibiu⁶. Comitetul însărcinat cu înființarea acestei organizații economice naționale s-a dizolvat în 1885, dar acțiunea întreprinsă de el va sta la baza întemeierii viitoarei „Reuniuni române de agricultură” din comitatul Sibiului, a cărei adunare generală de constituire se întrunea în 28 februarie 1888, după ce statutele îi fuseseră acceptate de ministerul de interne în 30 noiembrie 1887. Pornind de la un număr restrîns de membri, Reuniunea număra în 1898 567 de „părtași”⁷, iar în 1911 un număr dublu de 1 079 de membri, din care 68 cu sediul în afara comitatului Sibiu⁸. Avera Reuniunii a înregistrat în același timp un spor însemnat, dar încă neîndestulător pentru îndeplinirea tuturor sarcinilor pe care și le propusese la înființare să le îndeplinească. Astfel, în 1898 dispunea de 6 048,76 coroane⁹, ca în 1911 activele casei să înregistreze suma de 26 470,54 coroane¹⁰.

Inițiatiivele de înființare și organizare a unor noi reuniuni în alte părți ale Transilvaniei au fost prezente în continuare, și după întemeierea Reuniunii de la Sibiu, în preocupările economiștilor români. Existența și activitatea însemnată a Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului exercita în acest sens o puternică influență. Sînt semnalate astfel încercările de întemeiere a unor reuniuni economice în despărțămintele

² „Transilvania”, VII, nr. 19 din 1874, p. 230.

³ Arhivele Statului Sibiu, *Fond Astra*, dosar 33, corespondență 1880, act 376, f. 149.

⁴ *Ibidem*, dosar 44, corespondență 1881, f. 108.

⁵ N. C o r d o ș, *Preocupări de organizare a unor reuniuni la românii transilvăneni în secolul XIX*, în „Terra noastră”, II 1971, p. 335—344.

⁶ „Transilvania”, XVI, nr. 19—20 din 1885, p. 156—158.

⁷ *Raportul general al comitetului central al Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului pe anul 1898*, Sibiu, 1899, p. 19.

⁸ *Al XXIV-lea raport general... pe anul 1911*, Sibiu, 1912, p. 31.

⁹ *Raportul general... pe anul 1898*, Sibiu, 1899, p. 19.

¹⁰ *Al XXIV-lea raport general... pe anul 1911*, Sibiu, 1912, p.34.

Astrei, Mureș-Luduș¹¹ în 1891 și Brașov în 1901¹²; se înregistrează constituirea reuniunilor economice din Caransebeș, de la Orăștie și din comitatul Timiș, iar în presă se fac din ce în ce mai dese apeluri în vederea constituirii și sporirii numărului acestor forme de organizare și activitatea social-economică. E adevărat că termenul de reuniune economică după 1900 a fost folosit și în desemnarea unor forme ale cooperăției, dar acest fapt nu schimbă cu nimic interesul de care se bucură acestea în viața și gândirea economică de până la 1918.

*

Programul Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului viza o serie de sarcini complexe care se refereau la perfecționarea ramurilor agriculturii, a industriei agricole și industriei de casă precum și „la îmbunătățirea materială a claselor agricole îndeosebi a cultivatorilor mici”¹³. Pornind de la asemenea obiective sfera activității Reuniunii devenea extrem de cuprinzătoare, depășind procesele legate de cultivarea pământului. Se avea în vedere nu numai agricultura în sensul restrâns al noțiunii (adică cultivarea cerealelor și plantelor tehnice), ci și creșterea vitelor și păsărilor, pomicultura, viticultura, legumicultura, apicultura (stupăritul), sericicultura (mătăsăritul) etc. Mijloacele preconizate pentru atingerea obiectivelor Reuniunii erau și mai complexe. Se preconiza: să se urmărească progresele înregistrate în agricultură, să se studieze trebuințele economice ale populației rurale; să se insiste asupra introducerii reformelor și ameliorațiilor necesare în sfera economiei; să se promoveze cultivarea și creșterea unor soiuri bune de plante și rase de animale; să se extindă învățământul agricol și să se sprijine înființarea unor școli de profil; să se stimuleze și tipărească o literatură economică cu caracter larg popular; să se facă colecții de mașini și unelte agricole perfecționate, de semințe, de altoi și alte obiecte model pe care să le distribuie gratuit membrilor Reuniunii; să se organizeze expoziții economice etc¹⁴.

Prin caracterul său larg, deschis unui șir întreg și variat de activități care presupuneau dezvoltarea multilaterală a agriculturii și a sectoarelor economice aflate în contact direct cu aceasta, programul Reuniunii de la Sibiu a constituit un model pentru viitoarele organizații economice similare proiectate a fi întemeiate. Desigur, înfăptuirea complexelor și multiplelor activități pe care și le propusese Reuniunea să le realizeze solicita prezența unor iscusiți specialiști sau persoane competente animate de ideea propășirii materiale a populației rurale. În această privință Reuniunea română de agricultură din Sibiu a fost sprijinită de o serie de cunoscuți economiști, publiciști și intelectuali cu experiență

¹¹ „Transilvania”, **XXII**, nr. 10 din 1891, p. 311.

¹² „Revista economică”, **III**, nr. 22 din 8 iunie 1901, p. 239.

¹³ *Statutele Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului*, Sibiu, 1888, p. 3.

¹⁴ *Ibidem*, p. 4—5.

în viața economică ca: Eugen Brote, Demetriu Comșa, Sabin P. Barceanu, Aurel Brote, Danil Popovici Barceanu, Victor Tordășeanu, Panteleon Lucuța, Romul Simu, Petru Șpan, Ioan Chircă, Ioan Preda, Nicolae Iosif, Petru Draghitsu și mulți alții care au condus și trasat efectiv, în calitate de președinți ai comitetului Reuniunii, acțiunile acesteia. Prezența lor activă în mijlocul sătenilor din comunele comitatului Sibiu prin conferințele, sfaturile practice sau lucrările editate, a constituit un factor însemnat pentru viața și îndeplinirea multora din obiectivele Reuniunii de pînă la 1918. Activitatea Reuniunii de agricultură din Sibiu va fi sprijinită și completată în perioada 1888—1918 și de inițiativele conducerii Astrei. De altfel, prestigioasa instituție cultural-națională interesată deopotrivă în dezvoltarea spirituală dar și materială a poporului român din Transilvania va susține și suplini popaganda economică a Reuniunii din Sibiu, va face la rîndul său apel la membrii de seamă ai acesteia pentru a-și dezvolta și traduce în faptă propriul său program economic.

Lucrările pe care conducătorii Reuniunii le vor iniția la începutul activității acesteia au fost mai restrinse și mai modeste, cu caracter propagandistic, evident din lipsa unor mijloace materiale mai substanțiale. Astfel, s-a preconizat susținerea de „înrîniri agricole”, publicarea în presă și broșuri a prelegerilor și cuvîntărilor ținute cu asemenea ocazii, distribuirea gratuită sau la prețuri mici de unelte, semințe, altoi; sfaturi asupra importanței folosirii mașinilor agricole precum și organizarea unor mici expoziții economice¹⁵.

Un rol însemnat în propaganda desfășurată de Reuniunea de agricultură de la Sibiu, pentru răspîndirea unor cunoștințe și deprinderi elementare în viața agrară, l-au avut întrunirile agricole, concepute ca dezbateri publice în care se expuneau o serie de conferințe axate pe activitatea economică practică, urmate de explicații și dezbateri, însoțite de demonstrații practice cu mașini sau unelte din partea conferențiarilor. Conferințele și prelegerile se refereau la ramurile economice agrare cele mai frecvent practicate sau care aveau perspective frumoase de a fi cultivate de locuitorii comitatului; acestea fiind, firește, creșterea animalelor, pomicultura și viticultura încă insuficient dezvoltate și nesatisfăcător tratate din punct de vedere al rentabilității și productivității lor. Întrunirile economice țineau cont de specificul economiei din fiecare comună, sfaturile și conferințele orientîndu-se în funcție de situația concretă. De pildă, la Lancrăm¹⁶ și Laz¹⁷, unde cultura viței de vie era foarte răspîndită, discursurile conferențiarilor s-au referit la această ocupație, tratînd importanța ei cît și mijloacele necesare pentru valorificarea superioară a vinului prin „însoțiri economice de vierit”. Luînd în considerare specificul regiunii județului Sibiu, regiune favorabilă pomăritului, Reuniunea a desfășurat o activitate bogată pentru ridicarea la un nivel corespunzător a acestei ramuri a agriculturii, s-au ținut

¹⁵ „Gazeta Transilvaniei” II, nr. 52 din 8/20 martie 1888, p. 2.

¹⁶ *Raportul general... pe anul 1893*, Sibiu, 1894, p. 4.

¹⁷ *Raportul general... pe anul 1897*, Sibiu, 1898, p. 4.

conferințe comunale despre îngrijirea pomilor, despre altoit, s-au scris articole de ziare, s-au ținut cursuri.

Conducătorii Reuniunii, de obicei conferențieri la întrunirile agricole, au tratat de asemenea despre cultivarea rațională a pământului, introducerea culturii nutrețurilor „majestrite” de lucernă, trifoi, napi, îngrijirea fînețelor și pășunilor de munte, despre prăsirea vitelor de rasă, practicarea și foloasele legumiculturii sau apiculturii etc.¹⁸ Pe bună dreptate în raportul general al Reuniunii pe anul 1899, după ce preciza că au fost ținute de la înființarea acesteia 37 de întruniri agricole în 34 de comune, se insista asupra importanței și efectului deosebit pe care acestea l-au avut în organizarea economică de viitor a satelor comitatului. „Acestor întruniri — se preciza în raport — li se datorește cultura pomăritului, introducerea mașinilor agricole și întemeierea tovărășirilor agricole și cooperativelor sistem Raiffeisen”¹⁹. În cadrul acestor adunări ale sătenilor și membrilor Reuniunii, se luau hotărîri concrete care priveau interesele unei părți însemnate din cadrul obștei în privința unor lucrări de interes comun cum ar fi întemeierea unor livezi pomicole comunale, ca în localitatea Porcești²⁰, executarea comasării pământului sau înființarea unor tovărășii și cooperative de credit²¹ sau întemeierea unor pepiniere pentru înobilirea soiurilor existente de pomi sau viță de vie ca în Apoldul de Jos²².

Intrunirile ofereau prilejul cel mai potrivit de întîlnire a sătenilor cu specialiștii economiști sau agronomi, precum și a conducerii Reuniunii²³ interesată să afle și să sondeze necesitățile concrete ale vieții economice rurale, cauzele care împieteză asupra evoluției normale a economiei, îndeosebi în părțile „mărginase” ale Sibiului, lovite la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX de interdicțiile referitoare la trecerea turmelor de oi în România²⁴. În afara acestor preocupări curente, întrunirile agricole au luat în discuție o serie de informații generale privind starea economică a statului, au adus la cunoștință dispozițiile guvernamentale în această direcție sau au abordat subiecte mai puțin obișnuite, ca acele privitoare la întemeierea unor „case de ajutor a muncitorilor de cîmp și a servitorilor” privite ca și case de asigurare, recomandate a se înființa alături de celelalte forme ale cooperăției sătești de către conducerea Reuniunii²⁵.

Pentru a mări efectele îndrumărilor date cu ocazia întrunirilor agricole, conducerea Reuniunii, sub influența măsurilor similare ale

¹⁸ *Raportul general... pe anul 1893*, Sibiu, 1894, p. 15—17.

¹⁹ *Raportul general... pe anul 1899*, Sibiu, 1900, p. 4.

²⁰ *Al XV-lea raport general... pe anul 1902*, Sibiu, 1903, p. 3—4.

²¹ *Raportul general... pe anul 1893*, Sibiu, 1894, p. 4.

²² *Al XXII-lea raport general... pe anul 1909*, Sibiu, 1910, p. 5.

²³ „Încredințați că spre a studia referințele economice ale populației rurale, unicul mijloc indispensabil este venirea în contact imediat cu țăranul român și încît numai se poate, cercetarea acestuia la fața locului, în comuna sa”. (*Raportul general... pe anul 1893*, Sibiu, 1894, p. 3).

²⁴ *Raportul general... pe anul 1899*, Sibiu, 1900, p. 6.

²⁵ *Al XVI-lea raport general... pe anul 1903*, Sibiu, 1904, p. 3—4.

Astrei și a instrucțiunilor date de autorități, a considerat necesară susținerea mai multor prelegeri economice din diferite ramuri ale economiei într-o singură localitate de obicei mai mare și mai înstărită. Acțiunea începută în Săliște în 1900, unde s-au ținut 7 prelegeri economice de către D. Comșa, R. Simu și I. Preda, care au stîrnit interesul deosebit al sătenilor din localitate, participarea fiind de 1 669 de persoane²⁶, n-a putut fi continuată din lipsa mijloacelor materiale și a refuzului ministrului de resort de a sprijini financiar asemenea inițiativă²⁷.

Introducerea unor noi culturi de plante, rase de vite și soiuri de pomi fructiferi în gospodăriile țărănești, în dorința mării productivității și competitivității acestora și implicit cîștigarea unor cunoștințe și metode noi de cultivare a lor, era întrevăzută de către conducătorii Reuniunii din Sibiu prin împărțirea periodică și deseori gratuită a unor cantități însemnate de semințe, altoi sau a unui număr de animale și păsări. În rapoartele sale comitetul Reuniunii de agricultură insista asupra acestei noi căi de a veni în contact direct cu membri săi, în afara cunoscutelor întruniri agricole, insistînd asupra importanței folosirii semințelor de nutrețuri obținute în mod gratuit, sau la prețuri extrem de favorabile²⁸. De altfel, în scurt timp împărțirea semințelor de nutreț selecționate s-a generalizat, necesitînd an de an sporirea cantităților procurate de Reuniune pentru membri săi. Ea va mijloci și vnzarea acestora, în condiții bune pentru comunele din alte comitate din centrul și sudul Transilvaniei, ceea ce demonstra aprecierea de care se bucura această acțiune²⁹. Numai în 1911 au primit gratuit semințe de trifoi, lucernă, napi 85 de membri ai Reuniunii din 39 de localități ale comitatului Sibiu³⁰.

Urmărind același scop s-a încercat să se introducă soiul de porumb polonez și, cu reușită, soiul de cînepă italiană superioară celei indigene³¹, s-au distribuit gratuit altoi sau pomi pădureți primiți de la minister. Anual împărțirea și plantarea altoilor în comune de către cei mai buni specialiști ai Reuniunii era însoțită de ample explicații asupra soiurilor mai rentabile, asupra modului de cultivare și despre însemnătatea pomiculturii în viața gospodăriilor țărănești³², în prezența majorității locuitorilor, școlarilor și intelectualilor satului, îndeplinind în această privință rolul unei acțiuni de propagandă economică, practică și sugestivă. Incetățenindu-se această acțiune în practica activităților Reuniunii după 1900 s-a transformat într-o manifestare de proporții cu o valoare educativă economică și națională deosebită sub denumirea de „sărbătoarea pomilor”³³.

²⁶ *Al XIII-lea raport general... pe anul 1900*, Sibiu, 1901, p. 4—5.

²⁷ *Al XXI-lea raport general... pe anul 1908*, Sibiu, 1909, p. 29.

²⁸ *Raportul general... pentru anul 1889*, Sibiu, 1890, p. 4.

²⁹ *Raportul general... pentru anul 1894*, Sibiu, 1895, p. 8.

³⁰ *Al XXIV-lea raport general... pe anul 1911*, Sibiu, 1912, p. 12.

³¹ *Raportul general... pe anul 1894*, Sibiu, 1895, p. 7.

³² *Raportul general... pe anul 1891*, Sibiu, 1892, p. 5.

³³ *Al XXII-lea raport general... pe anul 1909*, Sibiu, 1910, p. 9.

Ca o urmare a acestei activități pomăritul în comunele județului Sibiu a atins un nivel ridicat. În perioada studiată de noi fiecarei gospodării îi reveneau — în medie — 19 pomi, dintre care 3 meri³⁴.

La fel, în vederea introducerii unor noi rase de vite, oi sau păsări, rentabile pentru locuitorii comitatului Sibiu, Reuniunea a distribuit gratuit membrilor săi un număr de exemplare selecționate cu condiția asigurării reproducției lor³⁵, pe lângă mijlocirea cumpărării acestora de la stat sau producători mai cunoscuți în condiții avantajoase³⁶. Toate aceste inițiative — preciza un articol din „Foaia poporului” — demonstrează că Reuniunea și conducătorii acesteia „nu cruță timp, nu ostenele și nu jertfe materiale numai și numai ca Reuniunea să fie folositoare pentru întreaga obște română din comitat”³⁷.

Pentru înlesnirea răspîndirii cunoștințelor agrotehnice înaintate în rindul maselor largi de la sate, conducătorii Reuniunii au acordat atenția cuvenită pregătirii economice generale a elevilor, înființării școlilor de profil economic și de „repetiție”, căutînd să asigure minimul de cunoștințe necesare viitorilor agricultori. Școala economică din Rășinari și de economie practică din Săliște aflate sub patronajul Reuniunii și al comunelor respective au fost susținute în permanență cu fonduri și material agrotehnic, fiind socotite modele în privința instruirii economice a tineretului școlar. Reuniunea a avut în plan înființarea unei școli industriale de țesătorie pentru a introduce prin intermediul ei o serie de îmbunătățiri în ramura industriei de casă, dar lipsa de fonduri financiare a silit-o să abandoneze asemenea proiect³⁸. E semnificativ și faptul că, la desființarea școlii de instrucție model din Rășinari, ca urmare a decesului directorului ei Sabin P. Barceanu în 1894, Reuniunea a insistat pe lângă conducerea comitatului ca din subvenția rămasă să se angajeze un instructor la școala economică model a comitatului pentru a face instrucțiunea și în limba română³⁹. Tot la insistențele Reuniunii, după refuzul conducerii comitatului în problema sus-amintită, va fi pusă suma de 800 florini la dispoziția unor tineri dornici de a studia la școlile agromomice superioare și medii din Monarhie⁴⁰. Dar ideea reînființării unei școli economice model va preocupa conducerea Reuniunii, astfel încît în 1904 cu ajutorul comunei Săliște se va întemeia școala practică de economie în această localitate. Ea avea în anul școlar 1904—1905, 79 de eleve și 16 elevi, iar în anul școlar 1905—1906, 67 eleve și 10 elevi. În lunile de iarnă școala a ținut prelegerile teoretice, iar din aprilie pînă în octombrie instrucțiunea practică. Cei doi profesori, Petru Giura și Ioan Iacob, au predat cursuri despre cultivarea legumelor, uscatul și păstratul

³⁴ *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*, vol. I, Budapesta, 1897, p. 678—679.

³⁵ *Al XIV-lea raport general... pe anul 1902*, Sibiu, 1913, p. 5—6.

³⁶ *Raportul general... pe anul 1893*, Sibiu, 1894, p. 8—10.

³⁷ „Foaia poporului”, nr. 12 din 17-30 martie 1902, p. 139—140.

³⁸ *Al XIV-lea raport general... pe anul 1902*, Sibiu, 1903, p. 12.

³⁹ *Raportul general... pe anul 1894*, Sibiu, 1895, p. 10.

⁴⁰ *Raportul general... pe anul 1895*, Sibiu, 1896, p. 9—10.

poamelor, despre fierberea lictarului, a ținerii vitelor, a păstrării vinului și a întocmirii și purtării socotelilor unei gospodării mai mici. În timpul primăverii, verii și toamnei, elevii și elevele au lucrat în grădina de altoi și în grădina de legume, „unde au cultivat pomișori și legume, cum e ceapa, aiu, salată, morcovi, pătrunjel, țeler, călărabe, varză, ridichi, sfeclă, patlagele, ardei etc. pe care le-au semănat, udat, plivit, săpat, recoltat etc.”⁴¹. Pentru ca în elevi să se dezvolte interes cit mai mare pentru lucrările economice practice, legumele cultivate au format proprietatea lor⁴¹. În luna noiembrie se ținea de obicei examenul practic din economie în prezența frunțașilor comunei și a reprezentantului comisiei economice comitatense. Examenul a constat din expunerea verbală a tuturor lucrărilor săvârșite în grădină, la cultivarea legumelor și din noțiunile teoretice elementare ale economiei în general.

Reuniunea a asigurat școlii un teritoriu corespunzător și l-a organizat în așa fel ca toate culturile să fie exersate, cum ar fi pomăritul, legumicultura, cultivarea viței de vie. Luînd în considerare specificul județului Sibiu această școală s-a specializat în cultivarea legumelor și în pomărit. În raportul din 1909 citim: „Fiind poziția și clima comunei noastre foarte acomodată pentru prăsirea pomilor, pe lângă legumărit, s-a dat deosebită atenție pomăritului și anume: săditul altoilor, îngrijirea altoilor, săpatul în jurul lor, retezarea și curățirea coroanei, culegerea poamelor, sortarea și păstrarea lor peste iarnă, pachetatul și valorizarea lor prin facerea de must din poamele căzute, facere de lictare, de compoturi, sirupuri, uscar etc.”⁴².

S-au mai dat elevilor acestei școli cunoștințe practice despre prăsirea rațională a vitelor, despre îngrijirea și nutrirea lor. „Fiind în comună o fabrică de unt, elevele au fost conduse de mai multe ori acolo, unde li s-au arătat smîntînirea laptelui prin separator, închegarea laptelui smîntînit și prepararea brânzei și cașcavalului, covăsirea laptelui, alegerea untului și formarea lui în bucăți de diferite mărimi, păstrarea untului în ghețar, pachetarea și expedierea lui. Li s-a vorbit elevelor despre curățirea și grija în ce privește manipularea laptelui și a produselor lui și li s-a arătat facerea probelor chimice pentru constatarea grăsimii laptelui”⁴³. Elevii și elevele școlii au ascultat și prelegeri de istorie, geografie, igienă, compunere și geometrie. Din 1909 s-a hotărît introducerea învățării industriei de casă „adică țesutul de ștergare, perdele, mășăriți, servetele, covoare, cusutul de costume săliștenești cu gust și cu motive românești și croitul”⁴⁴.

De asemenea pentru suplinirea lipsei unor specialiști, îndeosebi în domeniul viticulturii, Reuniunea a votat un stipendiu de 840 de coroane unui tînăr obligat să frecventeze școala de 3 ani din Aiud și să ră-

⁴¹ Al XVIII-lea raport general... pe anul 1905, Sibiu, 1906, p. 16—17.

⁴² Al XXII-lea raport general... pe anul 1909, Sibiu, 1910, p. 21.

⁴³ *Ibidem*, p. 23.

⁴⁴ *Ibidem*.

mină la dispoziția membrilor comitatului cel puțin timp de 5 ani⁴⁵. Conducerea Reuniunii a susținut în fața comisiei economice a comitatului, care-și propusese să înființeze 12 școli de repetiție economică, o serie de comune capabile să subvenționeze și să permanentizeze aceste instituții școlare⁴⁶. Totodată s-a început organizarea din anul 1905 a „cursurilor de altoi” pentru învățătorii chemați să predea în aceste școli de repetiție cursuri și prelegeri de pomicultură, care pînă atunci fuseseră ținute aproape anual într-una sau alta din comunele comitatului⁴⁷.

Un rol de seamă în propagarea noului, a progresului în viața economică în general și în special în domeniul creșterii animalelor și a pomiculturii, l-au atribuit conducătorii Reuniunii organizării expozițiilor periodice cu produse din aceste ramuri ale agriculturii. Expozițiile Reuniunii, impulsionate și de acțiunile similare ale Astrei în despărțăminte sau la nivelul central, erau socotite ca formele cele mai sigure în urma cărora se putea realiza o valoroasă selecționare⁴⁸ și se puteau trage învățămintele necesare asupra îmbunătățirii, îngrijirii și creșterii celor mai rentabile rase de vite sau soiuri de pomi și viță de vie⁴⁹. Deja din primii ani de existență Reuniunea și-a orientat atenția înspre organizarea expozițiilor de vite de prăsilă, dotate cu premii, a îndemnat țărănimile din cadrul comitatului să participe la târgurile anuale, organizate la Sibiu, și chiar la expozițiile internaționale, sperînd că prin participarea cît mai numeroasă a sătenilor la aceste manifestări economice, va contribui la ameliorarea substanțială a creșterii vitelor. Astfel, la prima expoziție a Reuniunii care a avut loc, în 1890, la Sibiu, participarea membrilor ei a fost însemnată, numai din comuna Rășinari concurînd 27 de exponenți cu 42 de capete de vite de prăsilă. Cu ocazia organizării acestor expoziții anuale Reuniunea a distribuit numeroase premii micilor producători care s-au distins prin prezentarea unor vite de prăsilă de calitate, încurajînd în acest mod introducerea unor rase de animale. Astfel în 1909, la cea de a XIX-a expoziție de acest fel, ținută la Marpod, s-au distribuit premii în valoare de 300 coroane.

Reuniunea s-a interesat și de oferit, preocupare de seamă a multora din țărani comunelor românești din comitatul Sibiului, îndeosebi din părțile numite „Mărginime”. În acest sens ea venea cu soluții valoroase în întîmpinarea greutăților proprietarilor de oi, confrunțați cu o serie de dispoziții guvernamentale sau impedimente de ordin local economic.

Drept exemplu amintim raportul casierului însoțirii din Tălmăcel, din 1909: „Ocupațiunea țărănilor din comuna noastră, atît în trecut cît și în prezent, zice direcțiunea însoțirii, a fost oieritul și lemnăritul al căror product pînă în ziua de azi s-a valorizat foarte rău din cauză că oierii avînd lipsă, mai ales în iernile grele, de bani pentru cumpărarea

⁴⁵ Al XXII-lea raport general... pe anul 1909, Sibiu, 1910, p. 10.

⁴⁶ Al XVII-lea raport general... pe anul 1904, Sibiu, 1905, p. 6.

⁴⁷ Al XVIII-lea raport general... pe anul 1905, Sibiu, 1906, p. 6.

⁴⁸ Raportul general... pe anul 1890, Sibiu, 1891, p. 10—15.

⁴⁹ Raportul general... pe anul 1894, Sibiu, 1895, p. 19.

de nutreț pentru oi, în acest scop erau siliți să împrumute bani de la sașii din comuna Cîsnădie. Aceștia le da bucuros banii de lipsă (40—20 coroane) uneori și fără interese sub singura condițiune, ca primăvara «la tuns», cînd vine cumpărătorul după lînă, să-i vîndă lînă. Într-o zi anumită după tuns cumpărătorii veneau după lînă și fiindcă locuitorii comunei dispun aproape de 10.000 oi, veniau mulți cumpărători, cari ca oameni bine organizați, țineau mai întii o consfătuire asupra prețului, care au să-l dea pe ferdela de lînă. În contra prețului stabilit nu mai îndrăznea nici un oier să cirtească, fiindcă cei mai mulți erau datori. Cum, cum nu, dar cumpărătorul la cîntăritul lînii, folosindu-se de cîntarul vechi cu «ocale» — mai trăgea folos și din cîntărit⁵⁰. Pentru apărarea oierilor împotriva cămătarilor și a negustorilor Reuniunea propaga în rîndurile lor înființarea întovărășirilor și a instituției de credit Raiffeisen. Astfel, la prima expoziție de oi de prăsilă, ținută în comuna Poiana, în anul 1903, care s-a continuat cu o consfătuire a oierilor din „Mărginime” privind calitatea oilor și mai ales măsurile pentru înlăturarea greutăților vamale pentru trecerea acestora în România, s-a pus și chestiunea înființării unei întovărășiri a tuturor oierilor.

Pornind de la aceleași temeuri, Reuniunea de agricultură s-a hotărît să pregătească în 1902, împreună cu „Reuniunea sodalilor români din Sibiu”, o expoziție industrială, în care s-au înfățișat produsele industriei de casă țărănești, relevîndu-se însemnătatea și valoarea deosebită etnografică, națională și economică a acestei ocupații pentru micile gospodării rurale⁵¹. Alburile etnografice de țesături și broderii, alcătuite în urma expoziției amintite cu mostrele industriei de casă cele mai reprezentative, au fost apreciate de întreaga „suflare românească” și au constituit cele mai de seamă elemente ale propagandei în favoarea promovării acestei ramuri economice, dar mai ales pentru cunoașterea comorilor etnografice naționale la nivel internațional, deoarece cite un exemplar din albume au fost trimise marilor muzee din Budapesta, Berlin, Paris, Roma și Viena⁵².

Pregătirea unor expoziții cu scopul cunoașterii condițiilor de viață ale locuitorilor de la sate, a stării lor igienico-sanitare, a combaterii bolilor și mortalității infantile ridicate și pentru înlăturarea neajunsurilor ce porneau din nepregătirea sanitară elementară, a fost socotită ca o problemă importantă de către Reuniunea de agricultură din Sibiu, care, după 1906, a organizat anual expozițiile de copii cu premii, unde s-au împărțit gratuit broșuri cu conținut igienico-sanitar, s-au dat sfaturi medicale⁵³. În acest fel, expozițiile concepute de către Reuniune au avut un însemnat rol social, propagandistic, au contribuit în mod substanțial la stimularea spiritului de inițiativă într-o serie de ramuri ale vieții agrare, au ușurat schimbul de experiență, constituind, în condițiile în

⁵⁰ *Ibidem*, p. 18—19.

⁵¹ *Al XIV-lea raport general... pe anul 1902*, Sibiu, 1903, p. 11.

⁵² *Al XVIII-lea raport general... pe anul 1905*, Sibiu, 1906, p. 18.

⁵³ *Al XIX-lea raport general... pe anul 1906*, Sibiu, 1907, p. 4—5.

care Reuniunea nu avea un organ publicitar propriu și nici mijloacele materiale prea mari, cadrele cele mai adecvate în care acțiunile practice sau îmbinat în mod fericit cu chestiunile teoretice. Referindu-se la rolul lor, conducerea Reuniunii constata că „la expoziții ne convingem încît sînt urmate sau nu sfaturile noastre, profesate de noi la diferitele noastre indeletniciri prin comune”⁵⁴.

Unul din scopurile de seamă ale activității Reuniunii în comunele comitatului a fost îndreptat spre introducerea mașinilor agricole și uneltele perfecționate în practica agricolă a gospodăriilor țărănești, înzestrate de obicei cu un rudimentar și insuficient inventar agrar. Astfel, din mijloace proprii sau primit de la conducerea comitatului, Reuniunea a cumpărat mașini pentru a face demonstrații⁵⁵, a lansat în fiecare din întrunirile ținute îndemnuri participanților pentru a folosi uneltele perfecționate și a se întovărăși în vederea strîngerii mijloacelor bănești necesare procurării mașinilor agricole. Asocierea micilor producători era socotită imperios necesară, întrucît prețul mașinilor agricole în acea vreme era destul de ridicat pentru mijloacele financiare ale unui singur țaran cu o gospodărie modestă. Spre exemplu, un plug modern Sack se cumpăra cu 20 coroane, o grapă de mușchi cu 80, o mașină de tăiat cocheni cu 230 coroane.

De altfel, o preocupare importantă a Reuniunii era și mijlocirea procurării mașinilor agricole celor interesați, înlesnirea comenzilor și a transportului acestora. Prin activitatea Reuniunii înzestrarea gospodăriilor cu mașini agricole perfecționate s-a îmbunătățit mult în comitatul Sibiului. Din primii ani problema „tovărășilor agricole”, ca simple forme ale cooperăției menite să mijlocească în primul rînd cumpărarea utilajului agricol perfecționat, a semințelor selecționate, altoitului sau cărților economice etc., a constituit unul din punctele însemnate ale agendelor de lucru ale Reuniunii. În vederea înlesnirii înființării lor au fost întocmite și tipărite statute tip⁵⁶, s-au dat îndrumări în fiecare comună, la fața locului, din partea unor cunoscuți specialiști ca D. Comșa, E. Brote, A. Brote, V. Tordășeanu, R. Simu și alții. Rezultatele acestei asidue propagande s-a materializat în răspîndirea spiritului de asociere și întovărășirea la sate, fie sub firme înprotocolate, fie pe bază de înțelegeri neautorizate pentru întrebuințarea mașinilor în agricultură, încît în raportul din 1905 se precizează că „nu există comună mai de seamă în care să nu se cunoască mașinile de semănat, grapele de finețe, triorul și în multe comune chiar și mașina de îmblătit cu vaporii”⁵⁷. Cooperativele îndeplineau, pe lîngă scopul general urmărit de îmbunătățire a stării materiale a țărănimii și a ușurării activității sale economice, rolul unor puncte de sprijin și de legătură ale Reuniunii de agricultură cu mediul rural. Prin ele se aduceau mai ușor la îndeplinire acțiunile

⁵⁴ *Al XIV-lea raport general... pe anul 1901*, Sibiu, 1902, p. 4.

⁵⁵ *Raportul general... pe anul 1891*, Sibiu, 1892, p. 4.

⁵⁶ *Statutul tovărășiei agricole... proiect*, Sibiu, 1890, 21. p.

⁵⁷ *Al XVIII-lea raport general... pe anul 1905*, Sibiu, 1906, p. 10.

pornite de conducerea Reuniunii și se împlineau o parte din rosturile economice ale acesteia⁵⁸. Din aceste motive și în contextul răspîndirii curentului cooperatist în Transilvania, se poate aprecia sprijinirea spiritului de asociere în tovărășii simple și apoi în cooperative de credit sistem Raiffeisen de către Reuniune, prin definitivarea statutelor acestora sau tipărirea unor materiale necesare bunei lor funcționări.

Primele asocieri de acest fel au luat ființă la sfîrșitul penultimului deceniu al secolului al XIX-lea în comunele Săliște și Lancrăm. „Cu căldură a fost îmbrățișată această cauză de comuna Rășinari, unde însă pînă în prezent n-a succes punerea în activitate a tovărășiei” — citim în raportul comitetului central al Reuniunii din anul 1894⁵⁹. Totuși pînă la sfîrșitul anului 1894 au fost înființate în vederea procurării în comun a mașinilor agricole. Mașinile erau folosite de membrii întovărășirii, dar ele erau date și în folosul celorlalți țărani contra unei sume modeste. Unele întovărășiri au avut rezultate frumoase în folosirea mașinilor agricole procurate de către țărani. „Scopul, ce fruntașii din Lancrăm — citim în raportul din anul 1898 al Reuniunii — prin înființarea tovărășiei agricole de acolo, l-au urmărit: de a da economiilor prin procurarea celor mai perfecționate mașini, pildă vie, cum să ajungem la o economie a cîmpului mai rațională, a fost în mare parte ajuns, încît după exemplul viu al tovărășiei, în Lancrăm se află 2 mașini de semănat, afară de cea a tovărășiei; 2 tăviliguri, 50 pluguri universale sistem Sack, multe pluguri de fier, alt sistem, 3 mașini americane sistem Planet jun. de săpat cucuruzul, o mulțime de săpătoare de ale lui Rieger, Wagner etc., grape de fier, o greblă americană de strîns finul, 2 mașini de treierat cu vapor⁶⁰. Această constatare corespunde și altor localități, unde țărănimea văzînd foloasele mașinilor cumpărate și întrebunțate de întovărășiri a consacrat sume importante pentru a-și înzestra economia cu mașini și unelte agricole perfecționate.

Reuniunea română de agricultură a depus o activitate intensă și în problema înființării de însoțiri de credit rural sistem Raiffeisen. Prima însoțire de acest fel a fost înființată în 1894 la Roșia Săsească, cu un număr de 64 membri fondatori dintr-o populație de 1.116 locuitori. Suma depusă pentru funcționarea însoțirii de credit era 15.000 coroane. Din cauza lipsei de experiență a conducerii, însoțirea pierde din numărul fondatorilor 20 de persoane în timp de 5 ani și devine datoare băncii Albina cu 2.060 de fl., dar cu 2.792 fl. pretensiune⁶¹. Greutățile primei însoțiri n-au oprit procesul de asociere. În 1895/96 au luat ființă încă două însoțiri de credit tip Raiffeisen, la Apoldul inferior și la Moihu, iar după o pauză de 3 ani în alte trei comune, Aciliu, Pianul superior și Răchită. Pînă la izbucnirea primului război mondial, deci într-un răstimp de mai puțin de 20 de ani, au luat ființă 25 însoțiri de credit

⁵⁸ *Al XIII-lea raport general... pe anul 1900*, Sibiu, 1901, p. 10.

⁵⁹ *Raportul general... pe anul 1894*, Sibiu, 1895, p. 5.

⁶⁰ *Raportul general... pe anul 1898*, Sibiu, 1899, p. 8.

⁶¹ *Raportul general... pe anul 1899*, Sibiu, 1900, p. 15.

sistem Raiffeisen, ceea ce înseamnă că circa 20 la sută a comunelor românești au făcut primii pași spre eliberare de sub influența directă a băncilor și formarea unui capital propriu, minimul necesar pentru ridicarea economiei țăranilor. Numărul familiilor intrate în cooperative de tip Raiffeisen nu era așa de mare — rapoartele generale ale Reuniunii apărute pînă la primul război mondial amintesc circa 2600 de persoane —, dar dacă luăm în considerare faptul că și în comunele locuite de români și sași au luat ființă astfel de însoțiri, constatăm că cifra membrilor înscrși în aceste organizații economice cooperatiste suferă o substanțială modificare. Analizînd rolul însoțirilor în viața economică a fiecărei comune subliniem că acestea, în unele localități, au cuprins o bună parte a familiilor, cum e cazul în Pianul superior, în Mohu. În cele mai multe comune însă numai 40—50% a familiilor, iar în unele sate doar o treime sau și mai puțini sînt membri ai tovărășiilor sau cooperativelor de credit. În general, la început s-au înscris în însoțiri numai o parte mică a familiilor, de obicei mai înstărite, iar apoi pe măsură ce activitatea acestora s-a dovedit pozitivă numărul lor a sporit. Componenta însoțirilor era foarte variată. Nu lipseau din ele nici țărăranii săraci, care s-au înscris cu depuneri de cîteva coroane, nici țărăanii înstăriți cu depuneri de mii de coroane. Importanța însoțirilor Raiffeisen era destul de mare în viața satelor din punct de vedere al întrajutorării țăranilor. Cele 16 însoțiri de credit dînd în anul 1909 un împrumut de peste 730.000 coroane. În 1911 numărul însoțirilor a devenit 25, acordînd un împrumut de 1.282.250 coroane⁶².

În vederea organizării mai perfecte a însoțirilor existente Reuniunea română de agricultură din comitatul Sibiu a hotărît înființarea unei Centrale a însoțirilor, în anul 1911, dar ea s-a realizat abia în 1914 sub numele de „Infrățirea”. În argumentarea acestei intenții se spunea: „Cu considerare la acest număr frumușel de însoțiri din comitatul Sibiu și cu considerare și la numărul însemnat al însoțirilor, alcătuite parte cu concursul nostru direct, parte indirect, în comitatul Alba Inferioară, Făgăraș, Tîrnava, Hunedoara etc. am crezut a fi de datorința noastră morală, să ne îngrijim și de mersul bun al însoțirilor noastre, care, sînt tot atîtea cetății de scut și mîntuire financiară și economică pentru populațiune și această îngrijire, am crezut s-o dăm în mina unui așezămînt creat de însăși însoțirile existente, care-și cunosc natura greutăților, cu care s-au luptat de la întemeiere și pînă astăzi și care prin urmare, sînt unele în poziție de a afla căile pe care să meargă și în viitor”⁶³.

Reuniunea română de agricultură din comitatul Sibiului, deși a fost lipsită de un organ propriu de presă, a reușit să-și facă cunoscută activitatea prin publicarea rapoartelor agricole în broșuri separate, prin includerea unor știri și articole cu caracter propagandistic de către membrii Reuniunii în presa vremii, îndeosebi în „Foaia poporului” din 1894

⁶² Al XXII-lea raport general... pe anul 1909, Sibiu, 1910, p. 12—19.

⁶³ Al XXIV-lea raport general... pe anul 1911, Sibiu, 1912, p. 27.

Tabel 1

Date statistice în legătură cu însoțirile de credit sătești sistem Raiffeisen din comitatul Sibiu. Anul 1912⁶⁴

Localitatea	Nr. gospod. în loc.	Nr. caselor în loc.	Nr. populației	Data inf. ins.	Nr. membrilor în 1911	Suma împr. în cor.	Venit curat cor. fil.
Aciliu	305	237	999	1898	140	37.001	653.14
Alțina	861	475	2113	1909	50	47.860,50	836
Apoldul inf.	815	555	2313	1896	311	132.756,37	2685.88
Bungard	185	191	803	1900	39	29.441,69	552.61
Cârpeniș	357	262	1022	1911	64	19.522	70.40
Cornățel	197	173	715	1909	101	51.574,40	210
Cristian	1049	616	2991	1910	26	16.716	118.21
Gușterița	467	355	1741	1907	38	14.151,32	50.94
Ilimbav	200	143	518	1901	71	28.587,76	221.25
Loman	291	356	1345	1902	140	67.433	923.56
Mohu	315	251	1025	1898	228	46.665,71	--
Nucet	229	176	764	1903	101	56,350	774.76
Pianul de jos	759	453	1599	1905	141	166,347	2420
Pianul de sus	559	412	2092	1898	344	127,541	3047
Răchită	269	248	1012	1898	121	51,686	636.60
Reciu	227	159	712	1910	41	21,167	269.93
Roșia săsească	430	221	1116	1894	68	28,681	309
Rușciori	234	183	766	1910	34	8259	99
Sășaș	252	239	858	1910	73	41,864,07	411.55
Șura Mare	435	469	2116	1911	53	154,253	2846.13
Tălmăcel	438	357	1608	1909	176	42,572	619
Topârcea	550	407	1567	1911	149	43,403	587.75
Veștem	287	372	1833	1900	140	58,417,81	964.21
Cîlnic	792	383	1702	1912			
Vurpăr	457	477	2213	1912			
25 comune	10960	8170	35543	--	2649	1282,250.63	19306.92

și mai ales în „Bunul econom” subintitulat după 1902 organ al „Reuniunii economice din Orăștie” și al „Reuniunii de agricultură din comitatul Sibiului”, cu precizarea că au predominat problemele de activitate ale primei reuniuni⁶⁵. Pentru a suplini lipsa informațiilor generale, anual au fost răspândite sub forma unor foi volante diverse dispoziții ale guvernului, traduse, care priveau direct viața satelor, ca și știri cu privire la starea economică a satului, organizarea unor expoziții, târguri, concursuri cu caracter economic.

E interesantă și însemnată activitatea editorială deosebită pe care Reuniunea a desfășurat-o în această perioadă în care a tipărit pe chel-

⁶⁴ *Al XXV-lea raport general... pe anul 1912*, Sibiu, 1913, p. 27.

⁶⁵ Intemeierea unui organ propriu de presă pentru a strânge mai bine legătura între Reuniune și membrii săi s-a pus destul de timpuriu în discuție, făcându-se în acest sens propuneri Reuniunii economice din Caransebeș în anul 1893, petru editarea unei foi comune prin asociere. (*Raportul general... pe anul 1893*, Sibiu, 1894, p. 3).

tuială proprie, sub titlul *Biblioteca Reuniunii*, o serie de lucrări cu conținut economic, statute de cooperative tip, comentarii de legi mai importante etc. Rețin atenția lucrările *Ținerea vitelor* și *Trifoiul* de E. Brote, *Prășirea pomilor* de D. Comșa, *Însoțirile de credit (Raiffeisen)* de A. Brote, *Cartea stuparilor săteni* de R. Simu, *Vierul nomân* de N. Iosif etc., numărul lor ajungând la 15 titluri pînă în 1911⁶⁶, editate în mii de exemplare și împărțite în marea lor majoritate gratuit membrilor Reuniunii sau vîndute altor locuitori din comitatele învecinate. În vederea editării unor noi lucrări economice într-un limbaj accesibil, popular, și a îmbunătățirii calității lor la nivelul necesităților economice ale vremii Reuniunea a instituit și a distribuit premii speciale. De asemenea conducerea Reuniunii, convinsă de importanța lucrărilor monografice asupra comunelor comitatului pentru cunoașterea mai profundă a relațiilor și în același timp pentru sugerarea unor noi direcții de evoluție a satelelor, a instituit din 1907 un concurs cu premii pentru cele mai reușite monografii sătești. Se continua în această direcție inițiativa luată la sfîrșitul secolului XIX de un grup de tineri intelectuali progresiști, animați de ideea întocmirii unor lucrări monografice cu conținut sociologic. Activitatea sa editorială și propagandistică, îngreunată de impedimente financiare, a fost însă unanim apreciată în epocă. La expoziția „Asociației române pentru înaintarea și răspîndirea științelor, de la București, din anul 1904, publicațiile Reuniunii au primit cea mai înaltă distincție, diploma de onoare și medalia de aur a juriului⁶⁷.

*

Activitatea Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului pentru propagarea cunoștințelor și metodelor noi de cultivare în agricultură și în general în economie, acțiunile practice și teoretice depuse în vederea introducerii unei agrotehnici noi, a fost deosebit de însemnată pentru țărănimea din comitatul Sibiului. Ea a dat un impuls evoluției gospodăriilor țărănești spre o agricultură modernă, a contribuit indirect la îmbunătățirea situației materiale a membrilor săi, la formarea unei pături mai compacte a țărănimii înstărite și chiar a burgheziei sătești.

DIE SOZIAL-WIRTSCHAFTLICHE TATIGKEIT DER „REUNIUNEA ROMÂNĂ DE AGRICULTURĂ” IM KOMITAT SIBIU (1888—1918).

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Der Aufsatz analysiert die gegen Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts erfolgten Bemühungen um die Gründung ländlicher Kreditanstalten nach dem Raiffeisensystem, der „Reuniunea română de agricultură“ (Rumänische Vereinigung für Landwirtschaft) im Komitat Sibiu. Es wird hervorgehoben, dass

⁶⁶ Al XXIV-lea raport general... pe anul 1911, Sibiu, 1912, p. 28.

⁶⁷ Al XVI-lea raport general... pe anul 1904, Sibiu, 1905, p. 15.

der Gedanke von der Notwendigkeit dieser wirtschaftlichen Organisationen, von einer Reihe dringender innerer Gründe ausging, wie der nichtentsprechenden Bewirtschaftung des Bodens in den kleinen Wirtschaftseinheiten, jedoch auch von der Existenz und Verallgemeinerung der genossenschaftlich-kooperatistischen Strömung im wirtschaftlichen Denken und in der Praxis des siebenbürgischen Wirtschaftslebens stimuliert und genährt wurde. Die genossenschaftliche Idee wurde von der Mehrheit der fortschrittlichen rumänischen Intellektualität und Bourgeoisie übernommen, die überzeugt war, dadurch die wirtschaftlichen Bedingungen zu schaffen, die notwendig waren um die Propaganda und praktische Tätigkeit zu fördern, die auf eine Verbesserung der materiellen Lage der Bauernschaft zielte, um dadurch indirekt dem nationalen Kampf bessere Aussichten auf Erfolg zu schaffen. In einer Tabelle wird die materielle Lage der ländlichen Kreditanstalten des Komitats Sibiu im Jahre 1912, nach einer etwa zehnjährigen Existenz also, dargestellt.

ÎNTEPRINDEREA METALO—CHIMICĂ DIN ZLATNA ÎNTRE ANII 1919—1940 (I)

— Utilaje. Muncitori. Producție —

GHEORGHE IANCU

În toamna anului 1918, în condițiile prăbușirii monarhiei austro-ungare, revoluția burghezo-democratică din Transilvania a măturat autoritățile vechiului regim, creînd condiții favorabile pentru realizarea marelui act de la 1 decembrie 1918. Unirea Transilvaniei cu România, necesitate obiectivă pentru dezvoltarea poporului român, a însemnat încheierea procesului de făurire a statului național român unitar.

Aceasta a dus la înmănunchierea într-un singur tot a energiilor și capacităților creatoare ale poporului român, la mărirea potențialului economic, creîndu-se condiții mai favorabile dezvoltării forțelor de producție și intensificării procesului de industrializare capitalistă a României.

Cu toate greutățile care le-a avut de întâmpinat, industria românească a cunoscut, în general, cu excepția anilor crizei economice, o dezvoltare continuă. În ansamblul industriei s-a încadrat și ramura metalelor prețioase. Integrată organic în această ramură, activitatea Uzinelor statului din Zlatna era condiționată de producția exploatărilor de metale neferoase, de politica prețurilor, de investițiile făcute de stat, de forța de muncă utilizată.

Mutațiile politice de după 1 decembrie 1918 s-au reflectat neîntârziat și în domeniul vieții economice. Astfel, în cursul lunilor martie-aprilie 1919 au trecut în proprietatea statului român un grup de întreprinderi miniere și metalurgice ce aparținuseră statului austro-ungar, printre care și Uzina metalo-chimică din Zlatna¹.

Pînă în aprilie 1920 aceste întreprinderi au fost administrate de Consiliul Dirigent, prin intermediul Direcției Minelor din Cluj. După încetarea activității Consiliului Dirigent ele au trecut sub controlul Ministerului de Industrie și Comerț, exercitat prin Direcția Generală a Minelor, fiind conduse pînă în 1925 prin intermediul administrației de stat. În conformitate cu prevederile legii pentru comercializarea întreprinderilor economice de stat de la 1 ianuarie 1925, întreprinderile din regiunea Baia Mare, Abrud și Săcărîmb, uzinele siderurgice din Hunedoara și Uzina metalo-chimică din Zlatna au continuat să fie administrate în regie de stat, prin Direcția Generală de valorificare a bunurilor².

În momentul preluării de către statul român, Uzinele din Zlatna se compuneau din două secții: metalurgică și chimică.

¹ Minele Metalifere și Uzinele Metalurgice din Baia Mare, Minele Abrud și Săcărîmb, Uzinele siderurgice și domeniile Hunedoara, minele de cărbuni din Lonea, Uzinele siderurgice Cugir, exploatările de gaz metan din podișul Transilvaniei. Cf. I. Buruiană, *L'activité des entreprises minières et métallurgiques de l'État en Transylvanie pendant la période 1925—1931*, în *Correspondance économique roumaine*, nr. 1, din 1933, p. 3.

² *Idem*, Bucurest, 1933, p. 3—4.

Nucleul uzinelor îl constituia secția metalurgică, unde se extrăgea aurul, argintul și cuprul din minereurile concentrate provenind de la minele de stat și particulare din regiunea Munților Apuseni, cuprinsă în limitele: Abrud, Roșia Montană, Baia de Arieș, Brad, Săcărîmb, Certejul de Jos și Zlatna. Pentru concentrarea metalelor nobile conținute în șlicul de la șteampuri și în minereurile bogate se aplicau doar procedee pe cale uscată, și anume prăjirea și topirea în diverse cuptoare, cu adausul de metale necesare acestor operațiuni.

În 1918 secția metalurgică dispunea de următoarele instalații: silozurile de recepționare și depozitare a produselor miniere; o baterie de 5 cuptoare cu câte 5 vetre sistem Maletta-Bode; un cuptor de aglomerare cu flacăără; un cuptor Pilz, și un cuptor german pentru cupelarea plumbului bogat³.

În vederea valorificării pe cale chimică a tuturor elementelor conținute în minereurile din regiune, s-a constituit Secția chimică a mineilor, care la 1918 consta din: fabrica de acid sulfuric, compusă din 2 camere de plumb, un turn Glower și 2 Gay-Lussac; fabrica de sulfat de fier compusă din 10 lăzi prismatice pentru dizolvarea materialelor sărace și un mare bazin săpat în pământ care servea drept cristalizator; fabrica de sulfat de cupru cu 2 căzi circulare pentru dizolvarea metalelor cuproase prăjite sau a cuprului granulat și oxidat, un filtru presă și 48 de lăzi de cristalizare a 4 m³ capacitate; fabrica de sulfură de carbon, compusă din 32 de retorte cu o capacitate totală anuală de 3 000 tone sulfură de carbon brută și o rafinărie⁴.

Uzinele dispuneau și de o centrală de mașini compusă din 3 grupuri generatoare: 1 motor Diesel de 50 H.P. cu un dinam de 140 Amp. și 240 volți, 1 motor cu explozie de 16 H.P. cu dinamul său, uzat, o mașină de aburi ce poartă un dinam de 40 Amp., 240 volți și de un laborator pentru analize pe cale umedă⁵.

Din punct de vedere cronologic se pot distinge mai multe etape în dezvoltarea uzinelor din Zlatna. Acestea ar fi: 1919—1930; 1931—1940. Periodizarea făcută de noi urmărește sublinierea momentelor principale din istoria acestora, schimbările survenite într-o epocă sau alta.

În primii ani de după război, uzinele înregistrează o mare scădere a producției în toate ramurile de activitate, fapt datorat atât situației generale din industria metalelor prețioase, cât și unor probleme interne. În cursul războiului producția de aur și argint a scăzut continuu. Lipsa acută de capital în perioada imediat următoare, datorită orientării plasamentelor societăților capitaliste spre ramuri cu o rentabilitate sigură și imediată, n-a permis noi investiții în vederea înlocuirii utilajului învechit sau a deschiderii de noi galerii. La lipsa de rentabilitate a plasărilor în industria metalelor prețioase a contribuit și politica aurului, aplicată de stat în

³ V. Oghină, *Studiu asupra Uzinelor metalurgice și metalo-chimice ale statului din Zlatna*, în „Miniera”, nr. 6 din iunie 1930, p. 1632.

⁴ *Idem*, p. 1634.

⁵ *Ibidem*.

această perioadă. Astfel, aurul predat Băncii Naționale era plătit cu o sumă mai mică decît era valoarea aurului pe plan mondial⁶.

Or, uzinele din Zlatna depinzînd direct de producția minieră, au resimțit efectele acestei conjuncturi economice. Slaba producție se datora și stării utilajului din dotare.

Toate instalațiile, în 1919, avînd o vechime de cel puțin 25 de ani, erau uzate, cu excepția fabricii de sulfură de carbon care, funcționînd doar de 16 ani, se găsea într-o stare mai bună. Cuptoarele Maletra-Bode aveau ușile mîncate de gaze, camerele de prăfuire ruinate, iar vetrele crăpate de foc. Fabrica de acid sulfuric a fost lipsită încă din 1915 de camera a III-a, care a fost demontată spre a se completa parcul de cristalizare pentru sulfatul de cupru, instalația lui Hauch pentru dizolvarea matelor sărace și turnurile Schäffer pentru obținerea sulfului, din cauza marilor lipsuri din timpul războiului, nu au mai fost reparate, astfel încît în ianuarie 1919, au fost scoase din funcțiune⁷.

În ciuda greutăților ce se cereau depășite, uzinele statului din Zlatna au funcționat în întreaga perioadă 1919—1930, cu excepția unei mici întreruperi din iarna anilor 1925—26, cînd au fost inundate de torenții de apă proveniți din topirea zăpezilor. Cu acea ocazie toate mașinile din centrala electrică și colonia muncitorilor au avut de suferit⁸.

Din 1919/20 pînă în 1924 inclusiv bilanțurile uzinelor Zlatna s-au încheiat cu profituri, în timp ce celelalte întreprinderi miniere ale statului lucrau cu mari pierderi⁹. Între 1925—1927, însă, și uzinele Zlatna au lucrat în deficit, care a crescut cu fiecare an¹⁰.

Producția de aur, argint, cupru și plumb a uzinelor depindea și de bogăția în metale nobile a produselor aduse spre prelucrare.

Urmărind tabelul cu producția Secției metalurgice în intervalul 1918/19—1928 (tabel 1), se constată că secția și-a reluat activitatea normală în 1922, înregistrîndu-se apoi o scădere a producției atît la aur cît și la argint în 1923 față de 1922¹¹ și o creștere continuă apoi — cu excepția anului 1923 — pînă în anul 1927, cînd s-a atins punctul de vîrf. În ceea ce privește producția de cupru, aceasta a crescut de la 1272 kg în 1922, la 71.864 în 1925, și la 79.100 kg în 1927. Se poate deci conchide că anul 1927 a însemnat punctul maxim al perioadei 1922—1928.

După calculele lui I. Russu Abrudeanu, în perioada 1922—1930 uzi-

⁶ „Minerul”, nr. 5—6 din 30 iunie 1925.

⁷ *Uzina metalurgică de metale neferoase Zlatna. Cartea Uzinei*, București, 1970, p. 6; V. Oghină, *op. cit.*, p. 1634.

⁸ I. Iancu, *Exploatarea miniere din Transilvania și Banat în anii 1919—1928*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureș, 1918—1928*, vol. I, București, 1929, p. 469.

⁹ *Correspondance écon. roum.*, nr. 2, din 1929, p. 171.

¹⁰ Profitul net al Uzinelor pe anii: 1919/1920 — 1,49 milioane lei, 1920/21 — 2,8 milioane lei, 1921/22 — 85 939 lei, 1922/23 — 6,4 milioane lei. Cf. Arhivele Statului Deva, fond *Uzina Metalochimică Zlatna*, dos. 2, 1924.; în 1924 — 3,45 milioane lei. Deficite în 1925 — 3,44 milioane lei, în 1926 — 3,12 milioane lei, în 1927 — 6,6 milioane lei. Cf. *Corresp. écon. roum.* nr. 2 din 1929, p. 171.

¹¹ *Statistica minieră a României p^o 1924*, p. 114—115, 130—131.

Dinamica producției realizate de uzine

Perioada	Secția metalurgică				Sulfat de cupru	
	Aur		Argint		kg	lei
	kg	lei	kg	lei		
1	2	3	4	5	6	7
1917/18	—	—	—	—	553.137	1.659.411
1918/19	—	—	—	—	463.312	3.450.748
1919/20	—	—	—	—	69.267	692.601
1920/21	—	—	—	—	111.805	1.178.050
1921/22	—	—	—	—	96.360	1.154.393
1922/23	27,19	750.477	70,61	70.560	92.560	1.943.770
1923	16,64	1.663.650	42,55	127.636	47.100	975.842
1924	24,58	3.457.940	76,77	230.297	75.100	2.286.138
1925	—	—	—	—	242.672	6.784.531
1926	44,91	5.677.491	131,31	390.754	142.390	4.273.464
1927	89,42	9.181.064	269,60	800.081	305.100	7.609.194
1928	31,18	3.238.000	105,63	295.173	182.196	4.081.190

* V. Oghină, *Studiu asupra Uzinelor metalurgice și metalo-chimice ale statului, din Zlatna*, in

nele statului din Zlatna au obținut din topirea și prelucrarea șlicurilor sau rămășițelor de la minereurile stampate 395,541 kg, aur și 1.629 kg argint¹².

Producția Secției chimice s-a caracterizat în același interval prin creșteri și scăderi de la an la an (tabel 1). Producția de sulfat de cupru a crescut în 1927 cu 440,30% față de 1919/20, cea de sulfat de fier a scăzut la 1/4 față de 1918/19, nu s-a produs în 1920/21, în 1921/22 și 1922/23 s-a obținut mai puțin de jumătate față de 1919/20, pentru ca în 1923 doar în 8 luni producția să depășească de peste 6 ori pe cea din 1922/23. Din acest an scade din nou, în 1928 reprezentând doar 2,60% din producția anului 1923. Producția maximă de acid sulfuric a fost atinsă în anul 1926, iar cea mai scăzută în anul 1921/22.

Fabrica de sulfură de carbon a funcționat doar în anii 1919/20, 1923 și 1924.

În întreg intervalul, producția uzinelor a fost mult stinjenită de instalațiile rudimentare. În 1923, datorită uzurii, s-a dărîmat coșul de la cuptorul de aglomerare, gazele fiind conduse în coșul de la fabrica de acid sulfuric. Canalele de gaze fiind însă insuficient dimensionate, acest cuptor nu mai avea tirajul necesar spre a se putea realiza o temperatură normală unei bune aglomerări. Acest fapt a dus la scăderea producției lui cu cca 30%¹³.

Pe de altă parte, deși Zlatna se găsea în centrul unor importante grupuri de mine din Munții Apuseni, nu toate produsele miniere ale

¹² I. Russu-Abrudeanu, *Aurul românesc. Istoria lui din vechime pînă azi*, București, 1933, p. 245.

¹³ V. Oghină, *op. cit.*, p. 1634.

Tabel 1*

atului Zlatna în perioada 1917—1928

Secția chimică					
Acid sulfuric		Sulfură de carbon		Sulfat de fier	
kg	lei	kg	lei	kg	lei
8	9	10	11	12	13
1.331.000	79.860	106.570	127.777	1.140.000	13.680
1.075.300	344.096	261.295	2.612.689	604.500	362.700
150.933	52.827	128.700	1.288.158	141.620	211.722
145.209	50.823	—	—	—	—
53.645	18.776	—	—	60.455	60.455
252.554	88.394	—	—	64.345	128.690
—	—	156.408	3.936.171	420.000	840.000
176.523	332.347	55.000	1.244.967	67.100	189.972
307.420	785.071	—	—	51.540	187.721
318.499	780.981	—	—	33.240	98.233
268.412	909.201	—	—	67.860	140.470
248.442	432.280	—	—	11.300	18.758

„Miniera” nr. 6 din iunie 1930, p. 1633.

acestor mine erau aduse spre prelucrare la Zlatna. De la Brad se duceau atît la Zlatna cît și la Firiza de Jos, iar de la Săcărîmb numai rareori se transportau la Zlatna, ceea ce influența asupra producției globale a uzinelor.

Începînd cu anul 1927 s-au adus mai multe îmbunătățiri instalațiilor Uzinei¹⁴. Astfel, în 1927 se construiesc 2 camere de prăfuire la cuptoarele Maletra-Bode, se renovează turnul Glower de la fabrica de acid sulfuric, s-au izolat toate conductele de aburi. În 1928 centrala electrică s-a mărit cu 2 grupuri electrogene de 200 H. P. și s-a strămutat centrala de mașini într-o clădire situată pe un teren mai ridicat pentru a fi ferită de eventuale inundații. În 1929 s-a procurat materialul necesar pentru reconstrucția camerei de plumb nr. 1 de la fabrica de acid sulfuric și s-a început modernizarea fabricii de sulfat de cupru, construindu-se un nou turn de dizolvare. Odată cu aceasta se suprime oxidarea cuprului în cuptorul cu flacără, obținîndu-se un produs mai ieftin și de calitate superioară. Tot în 1929 s-a corectat secțiunea canalelor de gaz de la cuptorul lung cu flacără, și de la Pilz, rezolvîndu-se prin aceasta în mod mulțumitor chestiunea tirajului acestor aparate, atingîndu-se o capacitate de producție identică cu cea din timpul cînd aveau coșul lor separat. Suma totală a investițiilor făcute în intervalul 1927—1930 s-a ridicat la 2 025 064,66 lei¹⁵.

¹⁴ Pentru descrierea Uzinelor, a secțiilor a metodelor de lucru, v. V. Zoltinca, *Les mines de métaux et les usines métallurgiques propriétés de l'Etat roumain exploitées en régie*, în *Corresp. écon. roum.*, nr. 2/1928, p. 11—17.

¹⁵ V. Oghină, *op. cit.*, p. 1637.

În anul 1929 s-au luat câteva măsuri de o deosebită importanță pentru dezvoltarea industriei metalelor prețioase. Astfel, prin legea stabilizării monetare din 7 februarie 1929, prețul aurului fin a fost fixat la 111 111,11 lei kg. Prin aceasta aurul primea în sfârșit un preț ferm, care permitea întreprinzătorilor calcularea mai precisă a rentabilității eventualelor investiții.

Prin legea minelor din același an se înlocuia vânzarea obligatorie a întregii cantități de aur extras către stat — așa cum se stabilise prin legea minelor din 1924 — cu dreptul de preemțiune al Băncii Naționale asupra aurului necesar economiei naționale, restul putând fi vândut pe piața aurului.

Criza economică izbucnită în 1929, cu efecte atât de distrugătoare pentru aproape toate domeniile de activitate, nu s-a manifestat în ramura metalelor prețioase. Din contră, în anii următori, datorită unor mari investiții, producția de aur și argint pe ansamblul țării a crescut. La Zlatna s-au obținut în 1929 o cantitate de 85,142 kg. aur, 244,240 kg argint și 131,498 kg cupru¹⁶, iar în 1930 102,989 kg aur, 362,352 kg argint, cifre cu mult superioare anului 1928.

Investițiile pentru modernizarea instalațiilor de prelucrare a mineurilor aurifere își găsesc explicația în strădania statului capitalist de a dispune de rezerve de aur lichid în vederea atenuării haosului economic din perioada crizei.

Investițiile efectuate au fost însoțite de măsuri organizatorice menite să îmbunătățească administrarea întreprinderilor statului. Astfel, în 1930, pe baza legii din 1929 pentru organizarea și administrarea întreprinderilor și bunurilor publice pe baze comerciale, s-au constituit Regiile Publice: Baia Mare, Abrud-Săcărimb-Zlatna și Uzinele siderurgice și domeniul Hunedoarei, ținând de Ministerul de Industrie și Comerț. Aceasta n-a dus însă la micșorarea deficitelor cu care lucrau aceste întreprinderi. Astfel, cele 3 Regii publice au încheiat anul financiar 1930 cu un deficit de aproape 97 milioane lei, din care peste 25 milioane reveneau Regiei Abrud-Săcărimb-Zlatna¹⁷. În 1930 ing. V. Oghină, într-un studiu privind perspectivele dezvoltării uzinelor Zlatna, a arătat necesitatea imperioasă a reducerii cheltuielilor de prelucrare a unei tone de produse miniere, ceea ce ar fi dus și la reducerea deficitelor. Aceasta se impunea în condițiile în care prelucrarea unei tone de produse miniere bogate costa 4 259 lei, a unei tone sărace 4 451 lei, în medie deci 4 365 lei. În același timp, pentru taxele de prelucrare se încasau 1 600 lei. Se lucra, deci, cu o pierdere de 4365—1600 = 2765 lei¹⁸. Pentru a se opri creșterea deficitului, în 1930 la Abrud s-a redus numărul zilelor de lucru, la Roșia Montană s-a intensificat producția, iar la Zlatna s-a forțat fabrica-

¹⁶ *Statistica minieră a României pe anul 1929*, p. 188—189.

¹⁷ Arhivele Statului Alba, fond. *Uzinele metalo-chimice Zlatna*, dos. 3/1930, f. 5.

¹⁸ V. Oghină, *op. cit.*, în „Miniera”, nr. 7—8 din iulie-august 1930, p. 1671—1672.

rea sulfatului de cupru, care oferea o operațiune financiară sigură și rentabilă, datorită timpului scurt de imobilizare a capitalului în materii prime și prin micșorarea prețului de cost, datorită măririi producției (s-au produs 576 000 kg față de 500 000 kg cit a fost preliminarul).

Datorită situației financiare precare, la 31 mai 1931 s-a procedat la concentrarea administrativă a întreprinderilor miniere și metalurgice ale statului din Ardeal într-un singur organism: „Regia publică comercială a întreprinderilor miniere și metalurgice de stat din Ardeal“ (R.I.M.M.A.), cu sediul la București, desființându-se cele trei Regii Publice. În afara economiilor ce se realizau prin reducerea aparatului administrativ, schimbul de produse între întreprinderi ce țineau de aceeași direcție se făcea mult mai ușor. Ca urmare, suma deficitului întreprinderilor Zlatna-Abrud-Săcărimb pe anul 1931 a scăzut la 18 mil. lei¹⁹.

Pentru a asigura reușita programului de investiții, în 1931 întreprinderile R.I.M.M.A. au contractat de la Banca Națională un împrumut de 114 milioane lei, cu ajutorul căruia au fost construite sau reutilate numeroase unități de producție²⁰. În afară de aceasta, în întreprinderile ce țineau de Baia Mare, inclusiv Zlatna, în intervalul 1931—1938 s-au făcut investiții în valoare de 280,4 milioane lei²¹.

În consecință, și uzinele Zlatna vor cunoaște în perioada de după 1930 o serie de modernizări sau chiar construirea unor noi obiective industriale. Dintre noile instalații cu care a fost dotată uzina în anul 1930 amintim: o cameră de plumb pentru fabricarea acidului sulfuric, motorul Diesel Deutz — plătit în acest an —, căzi de dizolvare din lemn căptușite cu plumb, un turn de lemn căptușit cu plumb de 3 mm pentru redizolvarea sulfatului de cupru brut. Valoarea sporului la inventar pe anul 1930 a fost de 1 494 845 lei²². Procesul de îmbunătățiri tehnice s-a continuat și în 1934, deși pe o scară mai redusă, sporul de inventar cifrindu-se la 427 190 lei²³.

În anii 1930—31 s-au produs modernizări și la alte întreprinderi R.I.M.M.A., cu care Zlatna avea strânse legături. Astfel, s-au amenajat flotațiile de la Dealul Crucii și Baia Sprie, la Firiza de Jos s-a construit un aglomerator și s-au refăcut topitoriile²⁴.

Construirea acestor flotații și eforturile de a mări rentabilitatea uzinelor Zlatna vor face ca în iulie 1933 Direcția R.I.M.M.A. să dispună reînceperea fabricării sulfurii de carbon, produs căutat de întreprinderile miniere ca materie primă pentru fabricarea xantatului de potasiu, un principal reagent întrebunțat la flotație și în agricultură pentru tratarea mazării contra gărgărițelor. La 10 iulie 1933 se aprecia că în

¹⁹ Arh. Stat. Alba, *fond cit.* dos. 20/1932, f. 8.

²⁰ I. Buruiană, *op. cit.*, p. 26.

²¹ Maria Avram, *Metalurgia de stat: întreprinderile R.I.M.M.A.*, în „Viața economică“, nr. 15 din 1968, p. 7.

²² Arh. Stat Alba, *fond. cit.* d. 7/1930, f. 2.

²³ *Idem*, dos. 5/1931, f. 3.

²⁴ I. Buruiană, *op. cit.*, p. 5.

decurs de o săptămână vor fi repuse în funcțiune 2 retorte cu o capacitate de producție de 350—400 kg pe zi²⁵. Prețul de cost al sulfurii ce se producea era de 14 lei/kg, în timp ce prețul unui kilogram de sulfură de carbon importată era de 25 lei²⁶. În 1935 s-a început la uzinele Zlatna producerea xantatului de potasiu, destinat în special exploatării Săcărimb. În 1936 se considera că se poate fabrica un produs care să aibă puritatea de 86—90% xantat și alcalinitatea sub 2%, fiind superior celui obținut de I. G. Farbenindustrie²⁷.

Începîndu-se fabricarea xantatului de potasiu era nevoie de o cantitate sporită de sulfură de carbon. Ca atare, în 1936 s-au montat încă 2 retorte într-una din clădirile fostei fabrici de sulfat de cupru²⁸.

În 1932 a fost instalat un cuptor pentru rafinarea și granulara cuprului brut provenit din minereurile aurifere ce se tratau în uzine și a deșeurilor de aramă ce se cumpărau de pe piața internă. Prin aceasta se putea produce un sulfat de 98—99%²⁹. S-au instalat de asemeni 2 turnuri de dizolvare a aramei granulate, avînd fiecare capacitatea de 200 kg sulfat pe zi, un supraîncălzitor pentru aburii ce se întrebunțau la turnurile de dizolvare, s-au adus 2 cuptoare cu aburi sistem „Simonis” de la Rodna Veche. Proporțional cu mărirea capacității de dizolvare a aramei a trebuit să se extindă și parcul de cristalizare a sulfatului de cupru cu 10 lăzi de lemn, căptușite cu tablă de plumb. Prin toate aceste modernizări se urmărea mărirea capacității de producție a fabricii de sulfat de cupru, în condițiile în care consumul intern era de cca 6.000 tone, iar producția internă doar de 2 500—3 000 t., din care uzinele Zlatna producea 500 tone³⁰.

În anii 1933—34 Uzinele statului din Zlatna au fost dotate cu noi instalații³¹. De fapt, sporirea capitalului întreprinderilor economice de stat a avut loc în primul rînd prin înzestrarea acestora cu mijloace tehnice.

La fabrica de acid sulfuric s-au instalat 12 noi cuptoare Maletra-Bode, deoarece cele 6 existente erau complet uzate și insuficiente față de consumul de acid sulfuric la fabrica mărită de sulfat de cupru. În vederea mării capacității de prăjire a șlicurilor și concentratelor aurifere de flotație, care pînă acum se duceau în Germania la Halsbrücke, sau, în țară, la Firiza de Jos, s-a înlocuit vechiul cuptor de aglomerare care era complet uzat și cu o capacitate prea mică față de nevoile timpului, cu un cuptor modern cu o capacitate de 20 tone în 24 ore.

Pentru a se putea face un număr de analize mai mare s-au înlocuit cuptoarele vechi încălzite cu lemn cu altele sistematice încălzite cu păcură — 2 pentru analize și 1 pentru topit aurul. Se executau astfel

²⁵ Arh. Stat Alba. *fond. cit.* dos. 6/1933, f. 42.

²⁶ *Idem*, dos. 3/1933, f. 26.

²⁷ *Idem*, dos. 1/1936, f. 38.

²⁸ *Idem*, dos. 14/1936, f. 5.

²⁹ *Idem*, dos. 23/1932, f. 12—14.

³⁰ *Idem*, dos. 20/1933, f. 74.

³¹ *Idem*, dos. 4/1934, f. 14.

analizele într-un timp de 2 ori mai scurt, cu o siguranță și exactitate mai mare³².

În anul 1933 s-a început construcția, în regie proprie, a unei noi fabrici de sulfat de cupru, care a intrat în funcțiune în 1934 și consta din centrala de dizolvare, parcul de cristalizare și instalațiile anexă: cazanul de aburi, cuptorul de granulare a cuprului și instalațiile de spălare și uscare a sulfatului de cupru. Fabrica a fost construită pentru o capacitate de producție de 10 000—12 000 kg sulfat de cupru în 24 ore sau 3 000 tone anual. Principiul pe care se baza fabricarea sulfatului de cupru era oxidarea și dizolvarea simultană a cuprului în acid sulfuric diluat, concentrarea soluțiilor obținute și cristalizarea lor pe benzi de plumb. În mod practic, dintr-un kg cupru se obțineau 3,57 sulfat sau pentru 100 kg sulfat erau necesare 28 kg cupru. Sulfatul produs era complet lipsit de aciditate, având puritatea de 99,2%, adică un conținut de cupru de 252 gr la kg³³.

În urma unor consultări între conducerea uzinelor statului din Zlatna și Direcția Minelor și uzinelor Baia Mare, cu aprobarea Direcției R.I.M.M.A., s-au început, în 1933, demersurile în vederea instalării unui convertizor la uzinele Zlatna, pentru a se obține un sulfat de cupru de cea mai bună calitate³⁴. Mai multe argumente inserate în Memoriul întocmit de conducerea uzinelor³⁵ veneau în sprijinul acestei inițiative. Toate minereurile exploatărilor miniere din regiunea Munților Apuseni și din întreaga țară conțineau în afară de metale prețioase și cantități apreciabile de cupru. Concentratele de flotație de la Societatea „Mica”, de exemplu, conțineau 1,5% cupru, cele de la mina „Arama” din Bucium 9—14% cupru, de la Baia Sprie 4%. Tot cuprul aflat în minereurile care se tratau la uzinele Zlatna și Firiza de Jos era concentrat într-un produs intermediar numit mată. Matele conțineau, în afară de cca 30% cupru, importante cantități de aur și argint.

Dar nici uzinele Zlatna, nici Firiza nu dispuneau de o instalație potrivită pentru prelucrarea matelor cuproase. În țară nu exista decât o singură instalație de convertizare, aceea a Societății „Phönix” din Baia Mare, cu o capacitate redusă, care nu mai putea prelucra cantitățile tot mai mari de mate ale topitoarelor din Firiza și Zlatna. Construirea convertizorului ar fi servit însăși intereselor economiei naționale. În plus, convertizorul oferea posibilitatea de a prelucra toate cantitățile de aramă și alamă ce se găseau în țară, ce rezultau de la diferite ateliere și instalații industriale care nu aveau un conținut de 60—95% cupru, neputând fi folosite în alt scop industrial — de exemplu la fabricarea sulfatului de cupru — decât după o prealabilă convertire.

La Zlatna, dat fiind cantitățile mici de minereuri ce se tratau,

³² *Idem*, dos. 6/1933, f. 82.

³³ *Idem*, dos. 26/1939, f. 2—6. Descrierea fabricii de sulfat de cupru și modul de întrebuințare; dos. 6/1933, f. 61, dos. 20/1933, f. 6—12, 76—79.

³⁴ *Idem*, dos. 19/1933, f. 1—2.

³⁵ *Idem*, dos. 19/1933, f. 17—18, 1—2; dos. 5/1932 f. 148.

matele cuproase se prelucrau pînă acum în felul următor: se măcinau în moara cu bile, se prăjeau în cuptoare cu flacără și se dizolvau cu acid sulfuric diluat în vederea extragerii cuprului sub forma de soluție de sulfat de cupru. Prin acest procedeu randamentul în vederea extragerii cuprului era mic, se produceau pierderi în cuptorul cu flacără în timpul prăjirii, aglomerării și topirii rezidului insolubil, care mai conținea încă peste 40% din cuprul inițial. În plus, se obținea și sulfat de fier și argint. Sulfatul de fier impurifica producția de sulfat de cupru, fapt pentru care sulfatul de cupru produs trebuia să se rafineze prin recristalizări fracționate.

Acest procedeu era și scump și nici nu se obținea un produs de calitate care să poată concura produsele străine. Deci motivele de ordin financiar, tehnic și comercial pledau pentru abandonarea procedurii vechi și adoptarea metodei convertizării matelor, pentru obținerea cuprului brut cu un conținut de peste 95%, care, după o prealabilă rafinare în cuptorul cu flacără, se granulează. Sulfatul de cupru obținut din granule de cupru rafinat cu puritatea constantă și garantată de 98—99% putea susține concurența cu mărfurile străine nu numai ca preț, dar și în calitate³⁶.

Deși cantitatea cea mai mare de mate cuproase urma să se obțină și în continuare la Firiza de Jos, din mai multe considerente s-a găsit mai oportună instalarea convertizorului la Zlatna³⁷. Aici se găsea fabrica de sulfat de cupru, deci aici se strungeau și cantitățile de cupru vechi. Mate se produceau atît la Firiza cît și la Zlatna, dar transportul matelor pe calea ferată de la Firiza la Zlatna era mai ieftin decît a cuprului brut de la Zlatna la Firiza, în cazul că s-ar fi construit convertizorul la Firiza. Instalarea lui la Zlatna era reclamată și de un motiv de ordin social. Într-o regiune în care găsirea unui loc de muncă era o eternă problemă, instalarea convertizorului la Zlatna oferea locuitorilor moți o posibilitate în plus de angajare³⁸.

Multe din utilajele necesare punerii în funcțiune a convertizorului — comandat la firma Krupp — s-au fabricat la Hunedoara și Reșița. De la Reșița s-a deplasat la Zlatna și un specialist în vederea montării lui, operație încheiată în 1935³⁹. Convertizorul n-a funcționat însă tot timpul, astfel că matele cuproase s-au prelucrat din nou la Societatea „Phönix” din Baia Mare. În 3 iulie 1938 Direcția Baia Mare cerea uzinelor Zlatna neapărata punere în funcțiune a convertizorului în toamna anului, pentru că Direcția Generală R.I.M.M.A. nu mai aproba sub nici un motiv prelucrarea matelor la „Phönix”, căreia doar pînă în iulie i se plătise pentru prelucrarea a 1 200 tone mate 4,8 milioane lei. Pentru ca funcționarea să decurgă normal era nevoie de o perioadă de probă în cursul lunii iulie. Pentru a se putea face această încercare

³⁶ *Idem*, dos. 19 1933, f. 17—18.

³⁷ *Idem*, f. 1—2.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Idem*, f. 7—8, 16: o hartă a uzinelor și amplasarea convertizorului.

s-a dispus trimiterea urgentă de la Firiza de Jos a 6 vagoane de mate concentrate cu peste 30% cupru, 6—8% plumb și cca 3—4 gr aur/t, și a unui motor Diesel⁴⁰.

La 26 septembrie 1938 uzinele Zlatna anunțau Direcția Baia Mare că la 12 septembrie a fost pus în funcțiune convertizorul, la care se lucra cu 3 echipe de muncitori, prelucrându-se 2 500 kg mată în 24 ore. Prețul de cost, în care intra: manopera a 30 lucrători, combustibilul, forța, amortismentele, materialele refractare, regia uzinelor și prelucrarea zgurilor, se ridica la 2 000 lei pentru prelucrarea unei tone⁴¹.

Pentru verificarea instalației a venit la Zlatna un specialist de la Societatea „Phönix“, iar pentru montarea căptușelii cu cărămizi refractare, s-au deplasat 3 specialiști din străinătate⁴².

În 1938 s-a introdus curentul electric de la uzina din Gura Barza a Societății „Mica“ Brad, montându-se la uzine o stație de transformare de 400 K.V.A.⁴³. Uzina de forță de la Gura Barza era cea mai importantă din industria aurului, având linii electrice ce se ramificau spre sud pînă la Săcărîmb, spre vest pînă la Zlatna (45 km) și de aici mai departe spre nord pînă la Roșia Montană, alimentînd cu energie electrică minele de aur Stânița, Albini, Breaza, Zlatna, Pyrit, Societatea „Aur“, exploatarea de la Roșia Montană și uzinele statului din Zlatna.

Atenția acordată utilajului folosit a dus la creșterea substanțială a productivității muncii în întreprinderile de stat. În 1935 valoarea producției pe cap de lucrător reprezenta în medie cu 90% mai mult decît în 1926.

Odată cu creșterea productivității muncii s-a ameliorat și balanța financiară a Societății R.I.M.M.A., care de la un deficit global de 122 milioane lei în 1927, a ajuns la un beneficiu net de 30 milioane lei în 1938/39⁴⁴.

De obicei programul de lucru al operațiunilor metalurgice era fixat pentru toamnă și iarnă. Aceasta, deoarece fumul gros sau gazele ce emanau din prelucrarea diverselor produse metalurgice și miniere, fie în cuptoare (cuptorul de aglomerare încălzit cu păcură și furnalul Pilz, încălzit cu cocs), fie din convertizor la extragerea cuprului din mate, aveau un efect nociv asupra vegetației și vieții oamenilor. Locuitorii comunei Zlatna și din împrejurimi au sesizat în repetate rînduri autoritățile, Inspectoratul Muncii din Alba Iulia, despre faptul că uzinele statului și celelalte întreprinderi particulare („Breaza“, „Pyrit“, „Concordia“, „Acra“), prin prelucrarea minereurilor aurifere, infectează apa și intoxică aerul. Într-o adresă din 1939 către Ministerul de Industrie

⁴⁰ *Idem*, dos. 31/1938, f. 20.

⁴¹ *Idem*, dos. 19/1933, f. 59, 102.

⁴² *Idem*, dos. 31/1938, f. 46.

⁴³ I. Haiduc, *Industria aurului în România*, București, 1940, p. 256; Arh. Statului Alba, fond. cit. dos. 10/1939, f. 21.

⁴⁴ L. Băthory, *Dezvoltarea industriei extractive a metalelor prețioase după unirea Transilvaniei cu România*, în Aiic, 1968, 9, p. 168.

și Comerț, autoritățile se vedeau silit să recunoască că plîngerile locuitorilor erau întemeiate, cerindu-i să ia măsurile de cuviință în acest sens⁴⁵. Uzinele statului fiind așezate între dealuri, fumul și gazele nu aveau curentul necesar rarefierii și îndepărtării în atmosferă, rămînînd astfel un pericol iminent și de neînlăturat pentru vegetația și populația din jur. De aceea li se recomanda construirea unui canal colector pînă în virful dealului și de acolo un coș înalt prevăzut cu ventilatoare care să îndepărteze fumul și praful, recomandăție de care s-a ținut seamă.

În 1931 ministrul industriei a dispus ca pe viitor șlicurile rezultate de la șteampurile din regiunea Abrudului să nu mai fie trimise la Zlatna, ci la uzinele statului de la Firiza de Jos⁴⁶. Ca atare, producția de aur a scăzut la 67,579 kg, cea de argint la 127,519 kg, iar cea de cupru la 3 069,4 kg. Această hotărîre a lovit în special în interesele micilor producători din regiune, care doar cu mari dificultăți își puteau transporta produsele la Firiza. Se adeverește și în acest caz că în perioada crizei au fost sacrificate în primul rînd interesele maselor populare și ale micilor producători.

În anul 1932 a existat chiar intenția de a desființa Secția metalurgică de la uzinele din Zlatna și a concentra prelucrarea tuturor produselor miniere la Firiza⁴⁷. În acest an producția de aur a României (3 191 kg) a întrecut pentru prima dată cifra maximă antebelică (2 781 kg).

Din 1933 s-a înregistrat din nou o creștere a producției de metale nobile la uzinele Zlatna, mai accentuată la argint. De la 114,2 kg în 1933 producția de aur a ajuns la 202,28 kg în 1938 — producția globală a țării fiind de 4 912 kg —, cea de argint a crescut de la 208,4 kg la 1 769,76 kg, producția pe țară fiind de 22 180 kg.

Secția metalurgică a desfășurat în intervalul 1932—1940 o activitate neritmică. În 1933 începerea activității a fost întîrziată de intrarea în funcțiune cu cel puțin 3 luni mai tîrziu a cuptorului de aglomerare⁴⁸. În 1936 Direcția Baia Mare a cerut uzinelor întocmirea unui asemenea program de muncă încît în 1937 Secția metalurgică să funcționeze tot timpul, pentru a se putea preda Băncii Naționale aurul și argintul existent la Zlatna, în conformitate cu convențiile încheiate⁴⁹.

La 16 decembrie 1936 uzinele Zlatna anunțau Direcția Baia Mare că pînă la sfîrșitul lui 1937 vor putea preda Băncii Naționale cca 300 kg aur și 1 000 kg argint⁵⁰.

De o mai mare atenție din partea statului s-a bucurat, în aceeași perioadă, Secția Chimică. Pe lîngă modernizarea vechilor instalații, con-

⁴⁵ Arh. Stat Alba, *Fond. cit.*, dos. 19/1939, f. 5.

⁴⁶ I. R u s s u - A b r u d e a n u, *op. cit.*, p. 246.

⁴⁷ Arh. Stat Alba, *fond. cit.* dos. 27/1932, f. 2.; dos. 24/1932, f. 73.

⁴⁸ *Idem*, dos. 15/1933, f. 3.

⁴⁹ *Idem*, dos. 5/1936, f. 7—8.

⁵⁰ *Idem*, dos. 5/1936, f. 13.

struirea de noi obiective, prin care s-a mărit capacitatea de producție la produsele obișnuite, s-a trecut și la fabricarea unor noi produse, cerute de piața internă.

Sulfatul de cupru, atît de căutat de producătorii de vin, a fost unul din cele mai rentabile produse ale uzinelor. De aceea eforturile pentru mărirea producției au fost continue. Și, într-adevăr, de la 305 100 kg în 1927, în 1931 s-a ajuns la 576 700 kg, în 1934/35 la 325 315 kg și la maximul de 2 143 850 kg în anul financiar 1938/39⁵¹.

În tot acest interval prețul unui kg sulfat de cupru a oscilat între 14—17 lei, urcînd în 1940 la 27 lei. Partea covârșitoare a producției era vîndută particularilor.

Volumul producției anuale de sulfat de fier a cunoscut valori între 40 000—80 000 kg, în afară de anul de vîrf 1934/35 (150 000 kg). Prețul unui kg a variat între 2—4 lei. Ca și sulfatul de cupru, și sulfatul de fier era destinat aproape în exclusivitate particularilor.

Producția de acid sulfuric — folosit în fabricația sulfatilor și vîndut în cantități mici — a fost în jur de 1 milion kg, cu excepția anului 1935/36. În acel an s-a înregistrat în mod firesc și cea mai scăzută producție de sulfat de cupru.

Dacă în perioada 1919—1930 sulfura de carbon s-a produs doar în mod sporadic, în continuare, cu excepția anului 1934/35, s-a fabricat în mod regulat, atîngînd cifra maximă în 1937/38. Sulfura de carbon obținută era destinată în special particularilor, dar și diverselor servicii ale statului sau era folosită în fabricație pentru obținerea xantatului de potasiu.

O parte din sulfatul de zinc produs era destinată de asemeni diferitelor servicii, iar o altă parte particularilor, fiind vîndut la un preț între 14—20 lei. Producția maximă a fost realizată în anul financiar 1938/39, în timp ce în 1937/38 nu s-a produs de loc.

Ca urmare a politicii de investiții, a diversificării producției, a cerințelor pieții, în intervalul 1931—1940 la uzinele Zlatna s-au obținut o gamă mai variată de produse din rîndul cărora amintim: oxidul de cupru, miniu de fier, xantatul de sodiu, nitratul de argînt, acidul sulfuric concentrat.

⁵¹ Producția fabricii de sulfat de cupru între 1934—1938, cf. *Idem*, dos. 26/1939, f. 1.

DIE CHEMISCH-METALLURGISCHEN WERKE VON ZLATNA IM ZEITRAUM
1919—1940 (I)

(Zusammenfassung)

Aufgrund eines reichhaltigen, durch Fachliteratur ergänzten Archivmaterials, verfolgt der Verfasser die wirtschaftliche Entwicklung eines Unternehmens mittlerer Grösse.

Die wichtigsten vom Verfasser behandelten Fragen sind: die Lage am Ende des Jahres 1918, der Beginn einer normalen Tätigkeit, die organisatorische Einreihung, die Produktion der beiden Abteilungen — der metallurgischen und der chemischen — im Zeitraum 1919—1940, die erfolgten Modernisierungen, die erzielten Produkte, die Folgen des Diktats von Wien auf die Edelmetallindustrie in Rumänien im allgemeinen und auf die Industrie von Zlatna, im besonderen.

În cel de al XX-lea an de apariție (1975) *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* cuprinde fasciculele :

matematică
fizică
chimie
geologie—geografie
biologie
filozofie
științe economice
științe juridice
istorie
filologie

На XX году издания (1975) *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* выходит следующими выпусками :

математика
физика
химия
геология—география
биология
философия
экономические науки
юридические науки
история
филология

Dans leur XX-e année de publication (1975) les *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* comportent les fascicules suivants :

mathématiques
physique
chimie
géologie—géographie
biologie
philosophie
sciences économiques
sciences juridiques
histoire
philologie

43875

Abonamentele se fac la oficiile postale, prin factorii poștali
și prin difuzorii de presă.

Lei 10